

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ DERGİSİ**

Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi
Bellek International Journal of History and Culture Research

ISSN: 2717-6142

2021

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi
BELLEK International Journal of History and Culture Studies

ISSN: 2717-6142

2021

Contact / İletişim

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Tayfur Sökmen Kampüsü-Antakya/HATAY

Phone : +90 326 245 58 68/11106

Fax : +90 326 245 58 67

e-mail : bellek@mku.edu.tr

web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bellek>

Copyright © 2021
Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Arts and Sciences History Department
All rights reserved

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu

BELLEK International Journal of History and Culture Studies Editorial Board

Sahibi / Owner

Assoc. Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA DUMAN

(On Behalf of The Department of History, Hatay Mustafa Kemal University)

Baş Editör-Yazı İşleri Müdürü / Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. İsa KALAYCI, (Hatay Mustafa Kemal University-Hatay/Turkey)

Editörler / Editors

Prof. Dr. Maria IVANICS, Szeged University-Szeged/Macaristan

Assoc. Prof. Dr. Olcay ÖZKAYA DUMAN, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Gokhan KALMIS, HMKU-Hatay/Turkey

Dr. Irwan SAIDIN, Malaysia National University-Selangor/Malaysia

Assist. Prof. Dr. İsmail BULBUL, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Assist. Prof. Dr. Mikail KOLUTEK, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Mustafa İSİK, HMKU-Hatay/Turkey

Assist. Prof. Dr. Roza ABDİKULOVA, Kyrgyzstan-Turkey Manas Univ.

Bishkek/Kyrgyzstan

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN, Middlesex University-London/England

Assist. Prof. Dr. Sedat BİLİNİR, HMKU-Hatay/Turkey

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Assist. Prof. Dr. Mustafa Tayfun USTUN, Ataturk University-Erzurum/Turkey

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN (Manas Üniversitesi-Bişkek/Kırgızistan)
Prof. Dr. Bülent BAKAR (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK (Akdeniz Üniversitesi-Antalya/Türkiye)
Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/Türkiye)
Prof. Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Gazi Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Üniversitesi-İzmir/Türkiye)
Prof. Dr. Nuri YAVUZ (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Sütçüimam Üniversitesi-Kahramanmaraş/Türkiye)
Prof. Dr. Orhan KILIÇ (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya/Türkiye)
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Polis Akademisi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY (Fırat Üniversitesi-Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN (Ankara Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Marmara Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Zeki ÇEVİK (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir/Türkiye)
Doç. Dr. Akin BİNGÖL (Kafkas Üniversitesi-Kars/Türkiye)
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/Türkiye)
Doç. Dr. Ebru GÜHER (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi-Osmaniye/Türkiye)
Doç. Dr. Hamit ŞAFAKÇI (Artvin Çoruh-Üniversitesi-Artvin/Türkiye)
Doç. Dr. Meral KUZGUN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Doç. Dr. Nasrullah UZMAN (Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/Türkiye)
Doç. Dr. Nurgül YILDIRIM (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Selim KAYA (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyonkarahisar/Türkiye)
Doç. Dr. Şeyma AY ARÇIN (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Doç. Dr. Volkan PAYASLI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Enis DİNÇ (Türk-Alman Üniversitesi-İstanbul/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren MUTLU (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan TÜRKKAN (Karabük Üniversitesi-Karabük/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim EFE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi-Kilis/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan SAMIKIRAN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATIPOĞLU (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Hatay/Türkiye)

Sayı Hakemleri / Reviewers of the Issue

- Prof. Dr. Ahmet AKSİN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet ÜZEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Arif KOLAY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÇABUK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Selim KAYA (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman TEKİR (Sinop Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAKIR (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet VURGUN (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kerim İlker BULUNUR (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAYA (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÇELİK (Mersin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer KUÇAK (Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATIPOĞLU (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü ÇALIŞKAN (Trakya Üniversitesi)

Tasarım / Design

Aysel TINAZ, aysel.tnaz@gmail.com

Dergi içerisinde yer alan içeriklerden sadece ilgili yazarlar sorumludur. Editör kurulu sorumlu tutulamaz. BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Hakemli bir dergidir. Yılda 2 sayı (özel sayı hariç) olacak şekilde yayınlanır.

EDİTÖRDEN

BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi'nin üçüncü yılı Haziran sayısında okuyucularımıza 5 araştırma makalesi, 1 derleme makalesi ve 1 de söyleşi sunduk. Çalışmalarıyla hem dergimize destek olan hem de bilimsel birikime hizmet eden tüm yazarlarımıza teşekkür ederiz. Sadece bilimsellik saikiyle makalelerimizi değerlendirme zahmetinde bulunan hakemlerimizi de anmadan geçemeyeceğiz. Keyifli okumalar...

30/06/2021

Doç. Dr. İsa KALAYCI
(Baş Editör)

İÇİNDEKİLER/INDEX

Derleme Makalesi / Review Article

Ergünöz AKÇORA

Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Dünyası'ndaki Yeri ve Önemi1-17

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Birkay KÖSE

Galata'da Alacak-Verecek İlişkileri (1642-1643).....18-31

İsmail Hakkı ÜZÜM & Özgür KAZCI

Ayıntab, Antakya Kazaları Ve Çevresi Hakkında Hüseyin Kazım Kadri'nin
Halep Valiliği Döneminde Dâhiliye Nezareti'ne Gönderdiği Rapor.....32-45

Kasım HIZLI

Çorluluzâde Salih Münir Bey'in Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü (1890-1891).....46-56

Osman AKANDERE

Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın
Sağ Cenah Teftiş Seyahati (13-26 Mayıs 1922).....57-69

Mustafa ELİŞ & Nebahat ARSLAN

Kars'ta Yerel Basın (1980-2000)).....70-86

Söyleşi / Interview

Mehmet Şah ÖZCAN & Çağhan SARI

Gazilerin Gözünden Kıbrıs Barış Harekâtı
(Gazi İlkin Sungur ve Gazi Nevzat Güler'le Söyleşi)87-102

TÜRKİSTANLI HOCA AHMED YESEVÎ'NİN TÜRK DÜNYASI'NDAKİ YERİ VE ÖNEMİ*

THE PLACE AND IMPORTANCE OF TURKISH HOCA AHMED YESEVI IN THE TURKISH WORLD

Ergün Öz AKÇORA**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 14/06/2021 Düzeltme/Revised: 29/06/2021 Kabul/Accepted: 29/06/2021

Derleme Makalesi/Review Article

Atf / Cite as: Akçora, E. E. (2021). Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Dünyası'ndaki yeri ve önemi. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 1-17. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.952455>

ÖZ

Yesevî düşüncesinin özü kendini, kültürünü, dilini, tarihini ve dinini tanımaktır. Şüphesiz Yesevî'nin yaşadığı çağda Orta Asya Türk toplulukları göçebe ve yerleşik, dağınık Türk topluluklarının hepsi İslamiyet'e girememişlerdir. İslamiyet'e girenlerinde, henüz bu yeni dinin esaslarını tam özümsemeleri mümkün olmamıştır..

Bu çalışmamız ile “Hoca Ahmed Yesevî'nin tarikatı olan “Yesevîlik (Yesevîyye) yolu”, tarihi kaynaklardan bir bütün halinde istifade edilerek çağdaş dünyanın insanları için pratikleri ve erişilebilirliği ile anlaşılabilir bir hale getirilmeye çalışılacaktır. Yine bu çalışmamızda “Tasavvufun” oynadığı rol, kilit sayılabilecek bir konumda olduğu görülecek ve tasavvufu, Türk tarzı Müslümanlığın ayrılmaz bir parçası olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Hoca Ahmed Yesevî, Türkistan'dan Kafkaslara ve Balkanlara şekil vermişlerdir. Hoca Ahmed Yesevî ve takipçilerinin “İslam'ı Tebliğ” metodu, bütünleştirici, teşvik edici bir metot olmuştur.

İslamiyet, Allah'a imanı, Allah'a yöneliş ve her şeyin Allah anlayışında odaklaşması prensibinde görür. Allaha aşkla bağlılık İnsan sevgisini, İnsana hizmeti İslamiyet'in emri olduğunu ve insanın huzur ve mutluluğunu İslam'ın amacı olarak bilir. Bu fikirlere daha pek çok fikirler ilave etmek mümkündür. Nitekim öğrencileri O'nun “hikmetlerini” köylere, şehirlere, mezralara, kışlak ve yaylaklara taşıdılar. Bu şiirler, deyişler, öğütler, hikmetli sözler olarak, özdeyişler halinde Türk Ordularının gittiği her yere ulaştılar

Hoca Ahmed Yesevî, bütün deyişlerini tebliğ ve nasihatlarını “Hikmet” adı altında söylemiştir Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde; ahlak kitaplarında Türklüğümüzde ve Müslümanlığımızda nelere borçlu olduğumuz anlatılmıştır. Bu borçların arasında; dilimizin gelişmesini, zenginleşmesini Dinimizin yanlış görüşlerden arındırılmış, doğru yorumunu, “Milli Kültürümüzün inançlarımıza sınımsız bağlı oluşumunu göstermek mümkün olmuştur

Türk Milletinin İslamiyet'i anlama ve algılama noktasında “Yesevîlik” iyi bir eğitim görmüş; bölgenin ilim merkezi Buhara Medresesi'nde din ilimlerini ve zamanın diğer bilgileri tahsil edilmiştir. Devrin büyük bilgini

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr. Öğr. Üyesi; Emekli, Elazığ/Türkiye, ergunozakcora23@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2631-9725

“Yusuf Hemedani'den” “tasavvuf” dersleri alınmıştır. Karahanlı Hükümdarı “Saltuk Buğra Kara Han'ın” 950 yılında İslâmiyet'i resmî devlet dini olarak kabul etmesi, Türk Dünyasının önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Neticede Hoca Ahmed Yesevî'nin ölümünden sonra da Türkçe şiir söyleme geleneği O'nun hikmetlerinden ergin kişilerce devam ettirildi. İslâmiyet'i benimseyen Türk'ler, Türk -İslâm sentezine dayanan yeni bir kültüre sahibi oldular. Hacı Bektaş Veli'ler, Yunus Emre'ler, Hacı Bayram'lar, O'nun erginlik ermişlikte de; şiir / deyiş ve tebliğde de takipçileri oldular.

Anahtar Kelimeler: Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî, Yesevîlik, Yesevîyye, Türk-İslam, Türk Dünyası

EXTENDED SUMMARY

The essence of Yesevi thought is to know himself, his culture, language, history and religion. Undoubtedly, in the age of Yesevi, not all Central Asian Turkish communities, nomadic and settled, scattered Turkish communities could convert to Islam. Those who converted to Islam have not yet been able to fully assimilate the principles of this new religion.

With this study, "Yesevîlik (Yesevîyye) way", which is the sect of Hodja Ahmed Yesevi, will be tried to be made understandable for the people of the modern world with its practices and accessibility by making use of historical sources as a whole and it will be tried to show that Sufism is an inseparable part of Turkish-style Islam. Hodja Ahmed Yesevî shaped the Caucasus and the Balkans from Turkistan. The method of "Communicating Islam" by Hodja Ahmed Yesevî and his followers has been an integrating and encouraging method.

Islam sees belief in Allah as the principle of turning towards Allah and focusing everything on the understanding of Allah. Loving devotion to Allah knows human love, service to humanity is the order of Islam, and human peace and happiness is the aim of Islam. It is possible to add many more ideas to these ideas. As a matter of fact, his disciples carried His “wisdom” to villages, cities, hamlets, winter quarters and pastures. These poems, sayings, advice, wise words, as aphorisms, reached everywhere the Turkish armies went.

Hodja Ahmed Yesevî conveyed all his sayings and advices under the name of “Wisdom” In the wisdom of Hodja Ahmed Yesevi; In ethics books, it is explained what we owe in our Turkishness and Islam. Among these debts; It has been possible to show the development and enrichment of our language, the correct interpretation of our religion, free from wrong views, and the formation of our national culture firmly attached to our beliefs.

“Yesevism” received a good education at the point of understanding and perceiving Islam of the Turkish Nation; Religious sciences and other information of the time were collected in the Bukhara Madrasa, the science center of the region. "Sufism" lessons were taken from the great scholar of the period "Yusuf Hamadani". The acceptance of Islam as the official state religion by the Karakhanid ruler "Saltuk Buğra Kara Khan" in 950 was an important turning point for the Turkish World.

As a result, even after Hodja Ahmed Yesevi's death, the tradition of reciting poetry in Turkish was continued by the adults because of his wisdom. The Turks, who adopted Islam, had a new culture based on the Turkish-Islamic synthesis. Hacı Bektaş Veli's, Yunus Emre's, Hacı Bayram's are also in his adulthood; They also became followers in poetry / sayings and communiqués.

Hoca Ahmed Yesevi is an important figure in Turkish-Islamic History. Like many Turkish-Islamic elders, he is a Turkish-Islamic elder who has left deep traces in our history, culture, in short, in many areas that concern us. For this reason, it is important for us to know and understand him. This recognition and understanding includes his life, personality, works, influences extending to the present day, as well as the methods he followed while educating the public and the characteristics he had as an educator. Because these will reveal how Ahmed Yasawi explained Islam to the Turks, using what methods and approaches, that is, what method he used while educating the people.

He earned his living by working personally and by the labor of his hands. Accordingly, it is preferred that people make a living by their own labor. To give some examples: Love for humanity, service to humanity is the order of Islam. For, man is the Creator's representative on earth and a summary of His powers. Man is the most honorable and holiest of creations. The aim of Islam is the peace and happiness of man. Approaching all people with a sweet language, smiling face and tolerance, regardless of language, religion, color or gender, It is a requirement of commonality to be addressed to the message of the Prophet. "Right of the slave", "Public right", to live on someone else's back, are rights that God does not forgive. These dervish lodges were also the places where dervish lodge literature was first represented. Hoca Ahmed Yesevi is the first representative of dervish lodge literature. On this occasion, we owe it to him for laying the groundwork for the flourishing and development of Turkish literature in Anatolia.

Hodja Ahmed Yesevî, from Central Asia to the Balkans, to list what we owe our Turkishness and Muslimness to: "We owe the correct interpretation of our religion, free from false views, to him. We owe our national culture's firm adherence to our beliefs, the development and enrichment of our language" to him. Thus, Hodja Ahmed Yesevi spread to all Turkish provinces in a very short time. He has seen the success of presenting the religious and moral rules that inculcate a sincere and unwavering understanding of faith to these people, rather than a chaotic Islam, in a style appropriate to their level.

Undoubtedly, it does not end with describing these beauties. Finally, to write; Ahmet Yesevi, the remains of old Turkish beliefs, Islam.

Keywords: Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî, Yesevîlik, Yesevîyye, Turk-Islam, Turkish World

GİRİŞ

Türklerin İslamiyet'i anlama ve algılama noktasında "Yesevi" bir ekoldür. Bu açıdan bakıldığında Yesevî, tüm Türk dünyası için çok önemli bir konuma sahiptir. Nitekim kendini tanıma umdesi, kültürünü, dilini, tarihini ve dinini tanımak Yesevî düşüncesinin özüdür. Tarihçilere göre, Türkistan adı İskitlerden MÖ VII. yüzyıl ile MS II. yüzyıldan kalma abidelere göre Türkistan olarak ilk defa belgelenmektedir.

Hoca Ahmed Yesevi'yle, Türkistan'dan Kafkaslara ve Balkanlara Türklüğümüzde ve Müslümanlığımızda nelere borçlu olduğumuzu, bunlar arasında dilimizin gelişmesini, zenginleşmesini, dinimizin yanlış görüşlerden arındırılmasını ve doğru yorumunu, "Milli Kültürümüze ve inançlarımıza sınımsız bağlı oluşumuzu göstermek mümkündür.

Şüphesiz Yesevî'nin yaşadığı çağda Orta Asya Türk toplulukları Göçebe/Yerleşik/ Dağınık Türk topluluklarının hepsi İslamiyet'e girmiş değillerdir. Haliyle Hoca Ahmed Yesevî, tam bu sıra ve mekânlarda ortaya çıkmış, bilgili, görgülü bir aile ortamında dünyaya gelmiştir.

Sonraları bu durum Hoca Ahmed Yesevî'nin yetişmesinde iyi bir eğitim görmesine; devrin büyük bilgini Yusuf Hamedani'den "Tasavvuf" dersleri almasına vesile olmuştur.

Bunda kuşkusuz" Dîvân-ı Hikmet "adı verilen eserinde bir araya getirilen ve özel olarak "Hikmet" diye bilinen şiirlerin etkisi çok büyük olacaktır. Ayrıca bu çalışmada, "Tasavvufun" oynadığı rol, kilit sayılabilecek bir konumda olduğu görülecek, tasavvufun söz konusu edildiği her ortamda; Türk Milletinin örf, anane ve geleneklerinin Müslümanlığın ayrılmaz bir parçası konumuna yükseldiği görülecektir. .

Yine Karahanlı Hükümdarı "Saltuk Buğra Kara Han'ın" 950 yılında İslâmiyet'i resmî devlet dini olarak kabul etmesi, Türk Dünyasında önemli bir dönüm noktası olmuş, İslâmiyet'i benimseyen Türk'ler, Türk -İslâm sentezine dayanan yeni bir kültüre sahibi olmuşlardır. Sosyal nizamları ile devlet ve dünya görüşlerine bu kültür ile yeni bir şekil vermişlerdir.

Hoca Ahmed Yesevi İslamiyet, Allaha aşkla bağlılığı, Allah'a imanı, Allah'a yönelişi ve her şeyin, Allah anlayışında odaklaşması prensibinde görür, ihlaslı kişiyi riyasız, gösterişsiz, maddî menfaat gözetmeyen Müslümanlık olarak görür.

Hoca Ahmed Yesevî İnsan sevgisini, İnsana hizmeti İslamiyet'in emri olduğunu bilir, zira insan, Yaradan'ın yeryüzündeki temsilcisi ve O'nun en şerefli, en kutlusunu neticede bütün bu durumlar İslam'ın amacı olarak bilinir.

Bu durum Hoca Ahmed Yesevî'nin ölümünden önce ve sonra da Türkçe şiir söyleme geleneği O'nun "Hikmetleri" olgun kişilerce devam ettirildi. Nitekim Hacı Bektaş Veli'ler, Yunus Emre'ler, Hacı Bayram'lar, ermişlikte de; şiir / deyiş ve tebliğde de takipçileri oldular.

Hoca Ahmed Yesevî Karahanlı Hükümdarı "Saltuk Buğra Kara Han'ın" 950 yılında İslâmiyet'i resmî devlet dini olarak kabul etmesi ile Türk Dünyasının önemli bir dönüm noktası olmuş, İslâmiyet'i benimseyen Türk'ler, Türk -İslâm sentezine dayanan yeni bir kültür sahibi

olmuşlar, sosyal nizamları ile devlet ve dünya görüşlerine bu kültür ile yeni bir şekil vermişlerdir. Neticede Hoca Ahmed Yesevî'nin ölümünden sonra da Türkçe şiir söyleme geleneği O'nun hikmetlerinden ergin kişilerce devam ettirildi. Hacı Bektaş Veli'ler, Yunus Emre'ler, Hacı Bayram'lar, O'nun erginlik ermişlikte de; şiir / deyiş ve tebliğde de takipçileri oldular.

Ahmet Yesevî, bütün deyişlerini tebliğ ve nasihatlarını “Hikmet” adı altında söylemiştir. Burada Ahmet Yesevî'nin dünya görüşünü ve İslamiyet'in temel kurallarını kendine mahsus üslubuyla izah etmektedir.

1. Hoca Ahmed Yesevî Dönemi Siyasî, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durum

Hız. Ömer devrinde 642 yılındaki Nihavent Savaşı ile İran'ın fethi sırasındaki askerî mücadelelerde İslâm ve Müslümanlar ile -savaş meydanlarında da olsa-ilk ilişkileri başlayan Türklerin Araplarla ve İslâm ile daha yakından tanışmaları Emevîler döneminde gerçekleşmiştir.

Emevîler zamanında Mâverâünnehir'in siyasi olarak karışık hali uzun süre devam etti. Emevî halîfesi Ömer b. Abdülaziz'in, “fethedilen topraklarda adil bir idare kurulması”, “İslâm'a girenlerden cizye, haraç ve vergi alınmaması”, “ulaşım güvenliğini sağlamak üzere güzergâhlarda kervansaraylar kurulması”, “şehirlerde hastaneler yapılması” gibi, takdire şayan görevler yapılması ile Mâverâünnehir ve onun ardından Türkistan'ın tamamının İslamlaşma süreci çok daha kolay ele geçirilmesi sağlandı.

Abbasî Halîfesi Mu'tasım'ın tahta oturmasından itibaren Arap ordularında ‘profesyonel asker’ olarak görev alan Türkler, İslâm dini yüz yüze geliyor ve bu yeni dinin uygulamalarını merak ile inceliyorlardı. Bu kapsamda, 712'de Kuteybe'nin Merv'e dönüşünden sonra bir Türk ordusu Soğd bölgesine girerek Arap yöneticilere isyan eden bölge halkına yardımlarda bulunmuş ve Arapların elinde Semerkant'tan başka hiçbir şehir bırakmamıştı.

Mâverâünnehir'de Türkler ve Araplar arasında bu çatışmalar sürerken doğu sınırlarından girerek Türkistan bozkırlarında ilerleyen Çinliler, Şaş (Taşkent)'a kadar ulaşabilmişlerdi. Bu galibiyet ile Mâverâünnehir'in İslamlaşarak, İslâm medeniyet havzasına girmesi 750-751 yıllarında kesinleşmiş oldu.

Bu tarihten bugüne Türkistan'ın merkezinde artık tamamen İslâm egemen olacak ve bölge İslâm medeniyetinin ana havzalarından birisi halini alarak ilim ve kültür alanında isimleri çıkaracaktır.

Bazı tarihçiler Türklerin İslamlaşmasında, ipek yolu boylarında gidip gelen ticaret kervanları çevresinde Türkler ve Araplar arasında gelişen ticarî ilişkilerin de etkili olduğunu ileri sürmektedir.

Abbâsî Halîfesi El-Mu'tasım zamanında Mâverâünnehir halkı çoğunlukla denebilecek kadarıyla müslüman olmuşlardı; Şiddetten uzak ve akla yatkın bu nazik İslamlaştırma siyasetine Mu'tasım zamanında da özenle devam edildi. Bu sıcak ilişkilerin sonucu olarak Soğd, Fergana, Uruşana, Şaş bölgesinden Türkler, Abbasî halifesinin hassa birlikleri olan muhafız ordusuna alınıyordu.

1.1. Türklerin İslâm'a Geçiş Dönemi (650-750)

Türk askerleri için Samarra şehrini teşkil eden Mu'tasım döneminden itibaren Irak'taki Türklerin sayısı ve etkinliği, giderek arttığı gibi, bu hal, Türkistan'ın hızla İslamlaşmasını da kolaylaştırdı. Mâverâünnehir'in tam olarak Müslüman olması Sâmanoğulları zamanında gerçekleşecektir. Bilhassa 751 yılında Araplar ile Çinliler arasındaki Talas savaşının hemen sonrasında Türkler arasında o zamana kadar birey-aile düzeyinde seyreden ihtida hareketleri oymak, kabile gibi büyük gruplara dönüşerek belirgin bir hız kazandı .

Türgişler zamanında Suvluhan, Talas ile Tokmak arasındaki Batı Göktürklerinin eski merkezlerini ele geçirerek güçlü bir yönetim oluşturdu. Mâverâünnehir'i Arap egemenliğinde bırakmak istemeyen Suvluhan Mâverâünnehir ve Soğd havzasını hiç rahat bırakmadı.

Mağlup olan Çinlilerin Türkistan'ı Türkler ve Araplara terk etmesini takiben Türğişlerin başbuğu Suvluhan'ın ölümünden sonra Türğiş Devleti yıkılınca ön plana çıkan Karluklar 766'da Seyhun (Sir Deryâ) nehrinin doğusu ve Yedi-su bölgesinde egemenlik oluşturdular. Seyhun nehrinin batı yakasında Horasan'a kadar uzanan bölgelerde ise Oğuzlar etkili hale geçmişlerdir.

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı çağ olan 11-12. yüzyıllarda Türkistan'daki Hun oymakları ile birleşip Karahanlı devletini güçlendirmesi Orta Asya'daki diğer Türk varlığını sarsılmaz bir şekilde güçlendirmiştir.

Mâverâünnehir'in egemenliği büyük ölçüde Sâmânoğulları'ndaydı. Bu dönemden itibaren Mâverâünnehir egemenliği için Karahanlıların, Sâmânoğulları ile sürekli bir mücadele halinde olmaları başlayacaktır

Karluklar, Oğuzlar ve diğer boylardan- Türklerin 200.000 çadır halkı İslâm'a girmişlerdir.. Ünlü İslâm tarihçisi İbnü'l-Esir ise 960 yılında kalabalık bir Türk topluluğunun İslâm'ı kabul ettiğini yazmıştır Bundan bir süre sonra, Saltuk Buğra Han'ın babası Bazır Arslan Han eceli ile ölmüş ve Türk töresine göre kardeşi Oğulçak Kadir Han yeni Buğrahan olmuştur.

Karahanlılar hanedanından olup İslâm'ı ilk kabul eden ilk hükümdar olarak Kaşgar'da ilk büyük İslâm devletini kuran” Abdülkerim Saltuk Buğra Han” gerek şahsı ve gerek halkı İslâm'ı kabul etti .

977'de Gazne emîri ilân edilmiş olan Sevük-Tigin, 996'da Mâverâünnehir'e girince, Sâmânoğulları hânedânı tamamen sona erdirilmesi ile Batı Türkistan'da Karahanlı ve Gazneli olmak üzere iki Türk hanedanı baş başa kalmışlardı.

Gazneli Mahmut'un 1030'da ölmesi üzerine, yerine, kısa bir süre için, küçük oğlu Muhammed ve onun yerine de Mes'ud (ölümü:1041) geçtikten sonra da, Karahanlılar ve Gazneliler arasındaki ilişkiler eskisi gibi dostluk düzeyinde devam etmiştir

Sultan Sencer'in 1157'de ölümünden sonra, Mâverâünnehir'i egemenlikleri altına alan Hârezmşâhlar zamanında da siyasi egemenlik alanında büyük bir değişiklik olmamıştır. Mâverâünnehir'deki Selçuklularında mensubu oldukları Oğuz boyları olmak üzere göçebe Türk kitlelerinin iskânı ile şehirlerde yerleşmelerini teşvik ettiler. Çoğunluğunun yerleşik bir hayatı benimsemesi Mâverâünnehir şehirlerinde yönlendirmesi ile ehl-i sünnet çizgisi gelişti ve buna paralel olarak bölgede kurulan bütün devletler sünniligi, resmî devlet politikası haline getirdiler.

2. 'Pir-i Türkistan' Hoca Ahmed Yesevî'nin Hayatı

2.1. Doğumu

Türk tasavvuf geleneğinin hareket noktası "Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî," Güney Kazakistan'da Çimkent şehrine 7 km. bugün Türkistan adıyla tanınan Yesi şehrinde 1093 yılında doğmuş, 73 yıl yaşamış ve 1166 yılında vefat etmiştir.

Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî Türkistan'da yetişen büyük velilerdendir. Adı “Ahmet bin İbrahim bin İlyas Yesevî” olup, “Pir-i Sultan Hoca Ahmet”, “Kul Hace Ahmet “ diye de tanınır.

Doğum yeri olarak Yesi şehri de belirtilmekte ise de anne ve babasının Türbelerinin Sayram'da olması, O'nun da Sayram'da doğduğunu düşündürmektedir. Babası, Şeyh İbrahim Hazret-i Ali soyundan isimli bir zattır. Annesi ise Şeyh İbrahim'in halifesi Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur. Rivayetlere göre önce annesini, sonra babasını kaybeden 7 yaşındaki Ahmet,

ablasının himayesinde büyümüştür. Bu arada Yesi'ye gelen "Arslan Baba" adlı bir mürşit, O'nun tahsil ve terbiyesini üstlenmiştir.

Bir süre sonra "Arslan Baba" vefat eder, Yesevî de o zamanın önemli kültür ve ilim merkezlerinden olan Buhara'ya gider. Burada "Hâce Yusuf-i Hemedani'ye" intisap eder

Neticede İsmi "Ahmet", lakabı "Yesevî".. Yesi'li Ahmet / Ahmet Yesevî.. Künyesini, doğduğu yer olan Sayram'dan değil, ilköğrenimini yaptığı, ününü ve hizmetlerini kıtalar ötesine taşıyacak fikri yoğunluğunu saf, temiz, gençcik sinesine yüklediği "Yesi'den alacaktır.

2.2. Gençliği

Ahmed Yesevî de hocası Yûsuf Hemedânî'den dinî ve tasavvufî bilgileri aldı. Onunla birlikte gezerek, görerek ve yaşayarak öğrenmekle kalmadı öğrendiklerini de yalnız Türkistan'a değil, bütün Türk dünyasına güzel, sade ve saf Türkçesiyle öğrenmelerini sağladı

Hoca Ahmed Yesevî ilköğrenimini "Yesi'de yaptı. Arslan Baba'ya intisap etti. Bu ilk öğretmenin irtilhalinden sonra ünlü Derviş Yusuf Hemedani'ye bağlandı. O devrin ilim merkezi Buhara'ya geldi. Buhara medresesinde İslam İlimleri tahsil yaptı.

Hoca Ahmed Yesevî, bilgili, görgülü bir aile ortamında dünyaya gelmişti. İyi bir eğitim görmüş; bölgenin ilim merkezi Buhara Medresesi'nde din ilimlerini ve zamanın diğer bilgilerini tahsil etmiş; devrin büyük bilgini Yusuf Hamedani'den "Tasavvuf" dersleri almıştı. Kendisi Hz. Ali soyundan geliyordu.

Ahmed Yesevî, Arslan Baba'dan da tasavvufî ilgili ilk bilgileri alır Arslan Babanın vefatından sonra onun ölmeden verdiği işarete uyarak dönemin ilim ve irfan merkezi olan Buhâra'ya gider. Orada Ehli Sünnet âlimlerinden Yusuf Hamedaniye bağlandı ve manevî ilimleri tahsil etti.

"Hikmet Metodu" Hoca Ahmed Yesevî ve takipçilerinin "İslam'ı Tebliğ" metodu sevdirci, bütünleştirici, okşayan-teşvik eden-ısındıran, güler yüzlü bir metot idi. O'nun İslamiyet'e "Hikmet" metoduyla davet ilahî emrine tam mutabık şiir, deyiş/söyleyiş ve anlatımlarına "Hikmet" adını vermesi sebepsiz değildir

Ahmet Yesevî Hazretlerinin en önemli özelliği, Arapça ve Farsça bilmesine rağmen çok sade bir Türkçe ile "Hikmet" denilen eğitici sözleri, Türkistan Türkleri üzerinde büyük izleri bırakmış olmasıdır.

Bu hikmetli sözlerde şeriat erkanını ve tarikat adaplarını anlatmıştır. Yesevî Ocağı aynı zamanda bir tarikattır. Önemli ve büyük tarikatlardan "Nakşilik ve Bektaşilik", Yesevîliğin kollarıdır.

Hoca Ahmed Yesevî, Orta Asya halkının karakterini iyice tanımış, bu bölgeye yapılacak tebliğin usul ve erkânını öğrenmişti

Ahmed Yesevî, Şeyh Yusuf Hemedânî'nin ölümünden sonra üçüncü halifesi olarak 1160 yılında şeyhinin postuna oturmuş, Posta geçtikten sonra irşad faaliyetlerini sürdüren Ahmed Yesevî sufi geleneğine sahip bir aileden geliyor olmanın da etkisiyle, kısa sürede etrafında çok sayıda mürit toplamayı başarmıştı

Şüphesiz Yesevîliğin, adapları müritlerin uyması gerekli hususlar ve ahkâmı vardır. Yesevî dergahı, fakirler, yoksullar, yetim ve çaresizler için bir sığınak yeri idi. Bu dergahlar aynı zamanda, tekke edebiyatının ilk temsil edildiği yerler olmuştur.

Ahmed Yesevî şeyhinin vefatı üzerine Buhara'da bir süre kaldı, olgunlaşmasını burada tamamladı. Daha sonra Yesi'ye döndü. Ömrünün sonuna kadar orada kaldı.

27 yaşlarında iken, bu seferde Hoca Buhara'da, devrin önde gelen Derviş ve bilginlerinden olan Şeyh Yûsuf Hemedânî'nin öğrencisi ve müridi oldu. Yûsuf Hemedânî, Buhâra'da ikamet etmekle beraber Mevr, Semerkanî, Herat gibi önemli merkezleri dolaşarak halkı Allah yolunda hizmete çağırırdı.

Buhara'da güçlü bir Hanefî Fıkıh geleneği mevcuttu. Hoca Ahmed Yesevî Buhara'da bir müddet ders verdi. Daha sonra bu vazifeyi başkasına devredip Yesi'ye döndü ve burada talebe yetiştirmeye devam etti

Hoca Ahmed Yesevî yetiştirdiği talebelerinin her birini bir memlekete göndermek suretiyle İslamiyet'in doğru olarak öğretilip yayılmasını sağladı. Onun bu şekilde gönderdiği talebelerinden bir kısmı da Anadolu'ya geldiler.

Büyüklüğü ve şöhreti kısa zamanda Maveraünnehir, Horasan ve Harzem dolaylarına yayıldı.. Bu vesileyle onun yolu Anadolu'da yayılıp tanındı. Anadolu'nun Müslüman Türklere yurt olması, onun manevi işaretleriyle hazırlandı. Talebelerinin gayretiyle Anadolu ebediyen Türk yurdu oldu

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönem din ve tasavvuf propagandasına oldukça elverişli bir dönemdi. İslam dünyasında tarikatların kuvvetlendiği, tekkelerin sayısının günden güne arttığı bu dönemde, Yesevî'nin yaşadığı Yesi ve çevresinde de pek çok Derviş bulunuyordu

Ahmet Yesevî burada ilahi aşkı, Allah sevgisini, insan sevgisini, yaşadığı devrin sosyal aksaklıklarını incelemiş, yaşadığı yüzyıldaki halkın yaşantısından, günlük hayattan, sohbetlerden bahsetmiş, bazı aksaklıklar için çözümler ortaya koymuştur.

Bu seferde Buhara'da, devrin önde gelen Derviş ve bilginlerinden olan Şeyh Yûsuf Hemedânî'nin öğrencisi ve müridi oldu. Yûsuf Hemedânî, Buhâra'da ikamet etmekle beraber Mevr, Semerkant, Herat gibi önemli merkezleri dolaşarak halkı Allah yolunda hizmete çağırırdı.

Ahmet Yesevî Hazretleri yetiştirdiği talebelerinin her birini bir memlekete göndermek suretiyle İslamiyet'in doğru olarak öğretilip yayılmasını sağladı. Onun bu şekilde gönderdiği talebelerinden bir kısmı da Anadolu'ya geldiler.

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönem din ve tasavvuf propagandasına oldukça elverişli bir dönemdir İslam dünyasında tarikatların kuvvetlendiği, tekkelerin sayısının günden güne arttığı görüldü. Bu dönemde, Yesevî'nin yaşadığı Yesi ve çevresinde de pek çok Derviş bulunuyordu Yesevî burada ilahi aşkı, Allah sevgisini, insan sevgisini, yaşadığı devrin sosyal aksaklıklarını incelemiş, yaşadığı yüzyıldaki halkın yaşantısından, günlük hayattan, sohbetlerden bahsetmiş, bazı aksaklıklar için çözümler ortaya koymuştur.

Ahmed Yesevî'nin “Divan-ı Hikmet'ten” başka “Fakr-nâme” adlı bir eserinin varlığı bilinmektedir. Bu iki eserde, Yesevî'nin tasavvufi görüşleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin etkisi, Türkistan'ın hemen her bölgesine gönderdiği halifeleri vasıtasıyla geniş bir coğrafyada hissedilmiştir. Bir sufi “dört mertebeyi, yani” şeriat, tarikat, marifet ve hakikati” iyice kavramalıdır. Nitekim gece kıyamda durmayan ve gündüz şeyhine hizmet etmeyen, şeyhlik davası gütmesi boşunadır. Bu nedenle Derviş az konuşmalı, hevâ ve heves peşinde koşmamalı, kazaya razı olmalı, belaya sabretmeli, nimete şükretmelidir.

2.3. Ahmed Yesevî'nin Gelişme Çağı Dönemi

Yesevî dervişlerinin Anadolu'ya XIII. yüzyılın ikinci yarısında, yani Moğol istilası sonrasında geldikleri ifade edilmektedir. Anadolu'ya gelen Yesevî dervişleri bu dönemde Anadolu'da Vefâîlik ve Haydarîlik tarikatlarına yakınlaştıkları tahmin edilmektedir. Burada ilahi aşkı, Allah sevgisini, insan sevgisini, yaşadığı devrin sosyal aksaklıklarını incelemiş,

yaşadığı yüzyıldaki halkın yaşantısından, günlük hayattan, sohbetlerden bahsetmiş, bazı aksaklıklar için çözümler ortaya koymuştur

Ahmed Yesevî, kendisinden sonra “Yesevîyye” adıyla anılacak olan bir tarikat kurmuştu. Bu tarikat, yalnızca Allah’ın azap ve gazabından korkmaya dayalı değil; İlahî aşka ve cezbeyle de dayalı, bu sebeple de geniş bir hoşgörü ve insan sevgisine ağırlık veren, her türlü benlik duygusunu kınayan Horasan tekkesine dayanmaktaydı. Bu halifeler değişik Türk illerine dağılarak Yesevîyye tarikatını yaymışlar ve özellikle uç boylarına yerleşerek buraları şenlendirmişlerdir.

Seyhun, başkent, Harezmi, Maverâünnehir, Horasan, Azerbaycan ve Anadolu’ya yayılan bu tarikat, Türklere mâl edilmiş Nakşibendiliğin ortaya çıkışına kadar bu bölgelerde hâkim güç olmuştur. Bu halifelerin Yesevîliğin Orta Asya’da yayılmasında büyük katkıları olmuştur.

Bunların dışında, Hacı Bektaş’ın şeyhi olduğu ifade edilen Lokman Perende’nin ve daha sonraki dönemde Balkanlar’da yaşadığı bilinen Sarı Saltuk’un onun halifeleri arasında olduğu iddia edilmektedir.

Ahmed Yesevî’nin tesirlerini ve Yesevîyye tarikatının yayılma alanını üç bölgeye ayırır. Bu bölgeler, günümüzde Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Volga boylarını içine alan Orta Asya sahası, Hindistan sahası ile Anadolu sahasıdır.

Yesevî’nin, bu bölgelerden ikisinde, yani Orta Asya ve Hindistan sahasında daha ziyade Nakşî geleneğinin etkisiyle Sünnî bir karaktere, Anadolu ve Rumeli’de ise cemaat dışı (heterodoks) bir karaktere büründürüldüğünü ifade ederek, bu geleneğe göre Hacı Bektaş-ı Velî’nin Ahmed Yesevî’nin müridi olduğunu belirtir

2.4. Hoca Ahmet Yesevî’nin Vefatı

Büyük Türk Dervişi Ahmet Yesevî, Türk dünyasının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden ve Türklüğün sembol isimlerinden birisidir. Yesi şehrinde 1093 yılında doğmuş, 73 yıl yaşamış ve 1166 yılında vefat etmiştir.

Ahmed Yesevî’nin ölümünden yaklaşık iki yüz otuz yıl sonra, 1396 yılında. Timur tarafından, şeyhlerin halk üzerindeki manevî nüfuzundan yararlanmak amacıyla Yesi’de Ahmed Yesevî için hâlâ ihtişamını koruyan bir türbe yaptırılmıştır.

Ahmed Yesevî, kendisinden sonra Yesevîyye adıyla anılacak olan bir tarikat kurmuştu. Bu tarikat, yalnızca Allah’ın azap ve gazabından korkmaya dayalı değil; aynı zamanda İlahî aşka ve cezbeyle de dayalı, geniş bir hoşgörü ve insan sevgisine ağırlık veren, her türlü benlik duygusunu kınayan Horasan müritlerine dayanmaktaydı.

Ahmed Yesevî’nin yaşadığı dönem din ve tasavvuf propagandasına oldukça elverişli bir dönemdi. İslam dünyasında tarikatların kuvvetlendiği, tekkelerin sayısının günden güne arttığı bu dönemde, Yesevî’nin yaşadığı Yesi ve çevresinde de pek çok derviş bulunuyordu.

Ahmed Yesevî dün olduğu gibi bugün de dünya Türklüğünü dizleri dibinde bir araya getiren manevî yol göstericimiz olmağa devam etmektedir. Ahmed Yesevî’yi, gerçek kimliğiyle tanımamız Türkiye ve Türkistan Türkleri’nin kardeşliğini güçlendirecek ve dünyanın Türkçe konuşan insanları olarak ortak manevî atamız durumundaki Ahmed Yesevî’nin dergâhında kucaklaşmamızı da sağlayacaktır. O dergâh muhakkakki Türkistan’dan ,Tuna’ya kadar uzanan bütün Türk yurtlarını içine alacak genişlikte olacaktır.

3. Ahmet Yesevî Türbesi

Ahmet Yesevî’nin türbesini Sultan Timur’un yaptırdığı bilinmektedir. Rivayete göre, Hoca, Timur’un rüyasına girip zafer müjdeleri. Timur da Türkistan zaferinden sonra Yesi’ye

gelir ve Hoca'nın kabrinin üstüne, bir şükran ifadesi olarak, türbe yaptırır. Zamanla harap olan türbe, Şibanî Han tarafından onartılır.

Birçok defa tamir gören türbe, Sovyetler Birliği zamanında korumaya alınıp 1978 de ziyarete açılmış, 1989 yılında türbenin bulunduğu bölge "Tarihi Kültür Koruma Mıntıkası" olarak ilân edilmiştir

Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkistan şehrindeki bu türbenin restorasyon çalışmaları Türkiye tarafından 1992 yılında başlatılmış ve iki senede bitirilmesi ön görülmüşse de çalışmalar Temmuz 2000'e kadar sürmüş ve türbenin açılışı Ekim 2000'de Türkistan şehrinin 1500. kuruluş yıldönümünde yapılmıştır.

Yesevî'nin Türk tasavvuf geleneğinin kurucusu olması ve kendisinden sonraki büyük Dervişler, Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş-ı Veli ve diğerleri üzerindeki etkisi, böylece Anadolu'nun bir Türk Yurdu haline gelmesindeki manevi rolü, İslamiyet'i dosdoğru anlayan ve anlatan, sade ve temiz üslubu, güzel Türkçe'mizin mimarlarından oluşu, insanlığın ihtiyacı olan yüksek değerleri daha o zamanlar dile getirdiği kardeşliğe, dostluğa, sevgi ve hoşgörüyeye dayalı düşünceleri bilinmektedir.

Ahmet Yesevî'nin Türk tasavvuf geleneğinin kurucusu olması ve kendisinden sonraki büyük mutasavvıflar, Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş-ı Veli ve diğerleri üzerindeki etkisi büyük önem arz eder.

Böylece Anadolu'nun bir Türk Yurdu haline gelmesindeki manevi rolü, İslamiyet'i dosdoğru anlayan ve anlatan, sade ve temiz üslubu, güzel Türkçe'mizin mimarlarından oluşu, insanlığın ihtiyacı olan yüksek değerleri daha o zamanlar dile getirdiği kardeşliğe, dostluğa, sevgi ve hoşgörüyeye dayalı düşünceleri bilinmektedir.

Ahmet Yesevî bazen de bölgedekileri bir araya toplar, onlarla sohbet ederdi. Onun bu irşat halkası sayesinde Sırderya ve Harezmi ötesindeki Türkmen kabileleri İslâm'ı tam bir samimiyetle kabul etmiş ve bütün gereklerini aynen yerine getirmeye çalışmışlardır .

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı tahmin edilen 11.-12. yüzyıllara gelene kadar pek çok Türk kökenli insan İslâm ile tanışmış ve Hazreti Sultan Yesevî'nin vefat tarihi olarak kabul edilen 1166 yılına kadar pek çok İslâm sūfisi de Türk yurtlarında tasavvufî fikrinin yeşerip boy atmasına emek vermişlerdir.

4. Ahmed Yesevî'nin Soyu

Rivayetlere göre Ahmed Yesevî'nin bir oğlu iki kızı vardı. Oğlu İbrahim kendisinden önce vefat etmiştir. Soyu kızı Gevher Şehnaz tarafından devam etmiştir. Soyu da düşüncesi ve tarikatı gibi çok geniş bir alana yayılmıştır. Birçok insan kendisinin onun soyundan geldiğini iddia etmiştir. Ünlü seyyah Evliya Çelebi de bunlardan biridir. Hoca Ahmed Yesevî çok kısa sürede, bütün Türk illerine yayıldı. Bu insanlara karma karışık bir İslâm yerine, samimî ve sarsılmaz bir iman anlayışını telkin eden dinî ve ahlaki kuralları onların seviyelerine uygun bir üslûpla sunmanın başarısını görmüştür.

Söylemeliyiz ki, milletimiz, küçük bir kesim hariç, İslâm'ı doğru anlamış ve doğru uygulamıştır. Nitekim bu gün, Müslüman Milletler içinde en samimi dinî hayatın milletimizce yaşandığı bir gerçektir.

5. Halifeleri ve Müritleri

Hoca Ahmet Yesevî'nin geniş bir coğrafyaya yayılmış, çok sayıda halifesinin ve binlerce müridinin olduğu kabul edilir. Bunlar Türk-İslam anlayışını ve Yesevî anlayışını yaymışlardır. İlk halifesi Arslan Bab'ın oğlu Mansur Ata'dır. Onun halifeleri ve müritleri bütün Orta Asya'da,

Anadolu'da ve Balkanlarda yayılmıştır ve etkili olmuştur. Türkler arasında en tanınmış halifesinin Süleyman Hâkim Ata olduğu bilinmektedir.

Anadolu'da Bektaşiliğin kurucusu olan HacıBektaş Veli de onun halifelerinden sayılır.

6. Eserleri

Ahmed Yesevî'nin bilinen iki eseri "Fakirname" ve "Divan-ı Hikmet'tir". Fakirname Ahmet. Yesevî'nin tarikat üzerine fikirlerini açıkladığı ve Yesiliğin prensiplerini ortaya koyduğu bir risaledir.. Bu eserin, Divanı Hikmet'e giriş olabileceği üzerinde durulmaktadır.

Divan-ı Hikmet ise, Ahmed Yesevi'nin hikmetlerini içeren kitabının adıdır. Yesevi'nin kendi hikmetlerini kitap halinde topladığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Günümüzde Divan-ı Hikmet'in çok sayıda ve farklı içerikte nüshaları bulunmaktadır.

En eski bilinen nüshaları 16. ve 17. Yüzyıla aittir. Bu nüshalarda dil ve muhteva bakımlarından farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Divan-ı Hikmet, klasik Türk-İslam Edebiyatının en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilir. O, çok az sayıda edebi eserin bulunduğu bir döneme ait olması bakımından da önemlidir. Bunun için, Divan-ı Hikmet dil ve edebiyat tarihi açısından çok değerli bir eserdir.

Divan-ı Hikmet özellikle Doğu ve Kuzey Türkleri arasında, Özbekler, Kırgızlar ve Volga Türkleri arasında çok yayılmış ve bir kutsal kitap gibi muamele görmüştür. Bu kabulü anlayabilmek için, belki de önce "Hikmet" in ne anlama geldiği ve Ahmed Yesevi'nin eserine ne zamandan beri Divan-ı Hikmet denildiği üzerinde durmak gerekir.

İslam bilginleri hikmet terimini "hakikat", "hakikati bilmek", "hakikatı aramak" ve "hakikati bilerek konuşmak" gibi anlamışlar ve açıklamışlardır. Hakikati bilmek kavramını ise, Allah'ı, bildirdiklerini ve yarattıklarını bilmek ve tanımak anlamında kullanmışlardır. Buna göre hikmet; "dini-tasavvufi özlü söz" anlamına gelmektedir.

7. Ahmet Yesevî'nin Din Anlayışı ve İslamiyet

Hoca Ahmed Yesev, eski Türk inanışlarının kalıntılarını İslâmiyet ile uzlaştırmaya çalışan İslâm'ı yeni kabul etmiş insanlara bu dinin sıcak, samimi, hoşgörülü, insan ve tanrı sevgisine dayalı gerçek bir din olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Tarih devirlerinde milletimiz birçok dini kabul etmiştir. Bunların içinde Şamanizm en önemli yeri kaplasa da Budizm, Musevilik ve Hristiyanlık sadece Türklerin değil, Asya'nın birçok halklarının ortak inanç sistemidir Türkler arasında yaygınlık kazanmış dinlerdir. Bin yıldan beri ise gittikçe gelişen boyutlarda İslâm dini Türklerin inanç birliğini oluşturan din haline gelmiştir.

Göktürk kitabelerinde, Atalarımızın, bir din anlayışının açıklaması vardır. Bu din, yeri, göğü ve insanı yani bütün varlıkları yaratan ve yöneten "Bir Tanrı" anlayışıdır.

Bugün, büyük çoğunluğu Dünya Türklüğünün İslami anlayışında binlerce yıllık geçmişlerini görmekteyiz. Söylemeliyiz ki, milletimiz, küçük bir kesim hariç, İslâm'ı doğru anlamış ve doğru uygulamıştır. Bugün, Müslüman milletler içinde en samimi dinî hayatın milletimizce yaşadığı bir gerçektir. .

Ahmet Yesevî, eski Türk inanışlarının insanlara, İslam'ın sıcak, samimi, hoşgörülü, insan ve Tanrı sevgisine dayalı, gerçek yüzünü tanıttı. Bütün bu gelişmeler ise gittikçe gelişen boyutlarda İslâm dini Türklerin inanç birliğini oluşturan din haline gelmiştir

Nitekim Hoca Ahmed Yesev; İnsan sevgisi, İnsana hizmet, İslamiyet'in emridir. İslamiyet'in amacı, insanın huzur ve mutluluğudur. " derken yine " dil, din, renk, cinsiyet farkı

gözetmeksizin tüm insanlara, tatlı dil, güler yüz ve hoşgörü ile yaklaşmak, Hz. Peygamber'in tebliğine muhatap olmaya çalışmıştır.

Türkler İslâm'ı savunurlarken, tevhit sancağını Haçlı sınırlarında dalgalandırırken İslâm ile Türk adı -neredeyse- özdeşleşmiştir.

İslâm öncesi dinî hayatlarının İslâm'a uygunluğu tek Tanrı inancına sahip olmaları, Türk dilinin cennet, cehennem, ahiret, melek gibi soyut kavramları karşılayan söz dağarcığına sahip oluşu, en önemlisi de sosyal hayatlarında İslâm'ın öngördüğü ahlâkî kısıtlamalara çok benzer kuralların yerleşmiş olmasıdır.

7.1. Tasavvufî Akımlarının Mâverâünnehir'deki Serüveni

XI. yüzyıla gelindiğinde Türk yurtlarının büyük bir alanında yaşayan insanların neredeyse tamamı İslamlaşmış ve Türkistan coğrafyası, İslâm medeniyeti dairesine girmişti. İlk Müslüman Türklerin İslâm'ı kabul ederlerken yaşadıkları saha, birçok dinin bir arada yaşandığı Horasan, Mâverâünnehir, Buhara, Semerkand gibi yerlerdi.

Mâverâünnehir, Horasan üzerinden ulaşan ilk İslâm fâtipleri tarafından İslamlaştırıldıktan sonra, İslâm tasavvufu da Mâverâünnehir ve oradan da bütün Türkistan bozkırlarına ulaştı.

Bütün İslâm dünyasında tasavvufun belirip kurumlaştığı bu süreçte Türkler arasında tasavvufî akımlar yavaş yavaş güçleniyor, Buhara, Semerkand, Fergana gibi büyük merkezlerden dalga dalga uzaklara; bozkırlar boyunca yayılıyordu.

7.2. Tarikat ve Tekke Hayatı

Ahmet Yesevî'nin kendisinden sonraki büyük Dervişler, Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş-ı Veli ve diğerleri üzerindeki etkisi, oldu. Böylece Anadolu'nun bir Türk Yurdu haline gelmesindeki manevi rolü, İslamiyet'i dosdoğru anlayan ve anlatan, sade ve temiz üslubu, güzel Türkçe'mizin mimarlarından oluşu, kardeşliğe, dostluğa, sevgi ve hoşgörüyeye dayalı düşünceleri gayet faydalı olmuştur.

Ahmet Yesevi Hazretlerinin en önemli özelliği, Arapça ve Farsça bilmesine rağmen çok sade bir Türkçe ile "Hikmet" denilen eğitici sözleri, Türkistan Türkleri üzerinde büyük izleri bırakmış olmasıdır. Yesevi Ocağı aynı zamanda bir tarikattir.

Önemli ve büyük tarikatlardan Nakşilik ve Bektaşilik, Yeseviliğin kollarıdır. Yeseviliğin, adaları müritlerin uyması gerekli hususlar ve ahkâmları vardır. Yesevî dergâhı, fakirler, yoksullar, yetim ve çaresizler için bir sığınak yeriydi. Bu dergâhlar aynı zamanda, tekke edebiyatının ilk temsil edildiği yerler olmuştur. Ahmet Yesevî Hazretleri tekke edebiyatının ilk temsilcisidir.

Ancak burada en önemli husus Karahanlı Hükümdarı Saltuk Buğra Kara Han'ın 950 yılında İslâmiyet'i resmî devlet dini olarak kabul etmesi olmuştur İslâmiyet'i benimseyen Türk'ler, Türk -İslâm sentezine dayanan yeni bir kültür sahibi olmuşlardır. Bu hususta Hoca Ahmed Yesevî bu hareketin lideri olmuştur Büyüklüğü ve şöhreti kısa zamanda Mâverâünnehir ve Horasan ve Harzem dolaylarına yayılmıştır.

7.3. Ahmet Yesevî'nin Türk Tasavvuf Geleneğinde Türkçenin Yeri ve Önemi

Bu durumun diğer önemli bir hareketi de Türkçenin her mekanda anadil olarak kabullenilmesi ve öğretilmesi olmuştur. Devlete adını veren Selçuk Bey ve beraberindekilerin Türkçe adlar taşımalarına rağmen, son hükümdarların isimleri Keykavus, Keykubat gibi Farsça adlardır. En önemlisi, Devletin resmî dili Türkçe değil Farsça'dır.

İşte bu Bütün bu olumsuzluklar arasında Yesi’de bilinçli bir Türk ortaya çıkmış, Arapça ve Farsça’yı çok iyi bilmesine rağmen Türkçe’yi seçmiştir.

Ahmet Yesevî, İslâm tasavvufunu esas alan, bilim, edebiyat ve san'ata önem veren bir medrese kurdu. Bu medresenin, konuşma dili, yazışma dili, şiir ve edebiyat dili, eğitim ve öğretim dili Türkçe idi. Buradan yetişen binlerce insan Türk Dünyası'nın her tarafına dağıldılar. Bu yetişenler, gittikleri her yerde Yesevî'nin Türkçe şiirlerini, yani HİKMET'lerini tekrar tekrar seslendirdiler. Bu şekilde yeni bir Türk edebiyatı doğdu.

Yesevilğin, uyması gerekli hususlar ve ahkâmları yanında Yesevî dergâhı, fakirler, yoksullar, yetim ve çaresizler için bir sığınak yeri de olmuştur. Ahmet Yesevî, bütün deyişlerini tebliğ ve nasihatlarını “Hikmet” adı altında söylemiştir öğrencileri O'nun "Hikmet"lerini köylere, şehirlere, mezralara, kışlak ve yaylaklara taşıdılar. Bu şiirler, deyişler, öğütler, hikmetli sözler olarak, özdeyişler halinde Türk Ordularının gittiği her yere ulaştı. Hacı Bektaş Veli'ler, Yunus Emre'ler, Hacı Bayram'lar, O'nun erginlik ermişlikte de; şiir / deyiş ve tebliğde de takipçileri oldular.

7.4. İslâm Tasavvufu ve Ahmet Yesevî

Ahmet Yesevî'nin Türk tasavvuf geleneğinin kurucusu olması ve kendisinden sonraki büyük Dervişler, Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş-ı Veli ve diğerleri üzerindeki etkisi, böylece Anadolu'nun bir Türk Yurdu haline gelmesindeki manevi rolü, İslamiyet'i dosdoğru anlayan ve anlatan, sade ve temiz üslubu, güzel Türkçe'mizin mimarlarından oluşu, insanlığın ihtiyacı olan yüksek değerleri daha o zamanlar dile getirdiği kardeşliğe, dostluğa, sevgi ve hoşgörüye dayalı düşünceleri bilinmektedir.

İslam tasavvufunu esas alan Yesevî , bilim, edebiyat ve sanata önem veren bir medrese kurdu. Bu medresenin, konuşma dili, yazışma dili, şiir ve edebiyat dili, eğitim ve öğretim dili Türkçe idi. Hoca Ahmed Yesev bir yetkin, ergin, aydın kişi olarak Farsça ve Arapça’yı çok iyi bilmesine rağmen halka yöneldi; halkın dili ile konuştu, geniş halk kitlelerinin anlayacağı sade Türkçe ile ““Hikmet” denilen deyişlerini / şiirlerini söyleyip yazdı. Öğrencileri O'nun "Hikmet"lerini köylere, şehirlere, mezralara, kışlak ve yaylaklara taşıdılar. Bu şiirler, deyişler, öğütler, hikmetli sözler olarak, özdeyişler halinde Türk Ordularının gittiği her yere ulaştı.

Bu yetişenler, gittikleri her yerde Yesevî'nin Türkçe şiirlerini, yani Hikmet'lerini tekrar tekrar seslendirdiler. Bu şekilde yeni bir Türk edebiyatı doğdu. Onun için de Türk Boylarının halk edebiyatından alınmış şekillerle insanlar arasında dostluğu, sevgiyi, dayanışmayı, dünyayı Tanrı ve insan sevgisi ile kucaklamayı öğretmiştir.

Yine “Hoca da öteki mutasavvıflar gibi, âlemi ve âlemde var olan her şeyi ilahi aşkın eseri olarak gördüğü içindir ki, her şeyi gönülden sevmektedir. Ancak bu sevgi ile Allah'a ulaşabileceğini söylemektedir.” Diyerek manevi cepheyi zenginleştirmeye çalışmıştır

Büyük Türk Dervîşi Ahmet Yesevî, Türk dünyasının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden ve Türklüğün sembol isimlerinden biridir. Hoca da öteki mutasavvıflar gibi, âlemi ve âlemde var olan her şeyi ilahi aşkın eseri olarak gördüğü içindir ki, her şeyi gönülden sevmektedir. Ancak bu sevgi ile Allah'a ulaşabileceğini söylemektedir.

Hoca Ahmed Yesev, Orta Asya'dan Balkanlara Türklüğümüzü Müslümanlığımızı nelere borçlu olduğumuzu sıralamak gerekirse; -"Dinimizin yanlış görüşlerden arındırılmış, doğru yorumunu , "Milli Kültürümüzün inançlarımıza sınıksız bağlı oluşunu, "Dil'imizin gelişmesini, zenginleşmesini “ O'na borçluyuz. Bu dergâhlar aynı zamanda, tekke edebiyatının ilk temsil edildiği yerler olmuştur. Hoca Ahmed Yesev Hazretleri tekke edebiyatının ilk temsilcisidir. Bu vesileyle Anadolu'daki Türk edebiyatının yeşerip gelişmesine zemin hazırlanılışını ona borçluyuz. Böylece Hoca Ahmed Yesevî çok kısa sürede, bütün Türk illerine yayıldı. Bu

insanlara karma karışık bir İslâm yerine, samimî ve sarsılmaz bir iman anlayışını telkin eden dinî ve ahlaki kuralları onların seviyelerine uygun bir üslûpla sunmanın başarısını görmüştür.

İslamiyet'i dosdoğru anlayan ve anlatan, sade ve temiz üslubu, güzel Türkçe'mizin mimarlarından oluşu, insanlığın ihtiyacı olan yüksek değerleri daha o zamanlar dile getirdiği kardeşliğe, dostluğa, sevgi ve hoşgörüyeye dayalı düşünceleri ile bilinmektedir.

İslâm tasavvufunda insan, kâinatın özü olarak kabul edilir. Herşey insan içindir. O halde insana düşen, "Kamil İnsan" olmaya çalışmaktır. Ahlakın kemaline ulaşmaya gayret etmektir. Bunun da bir yolu yaratılmışları sevmek, incitmek ve incinmemektir. Alçak gönüllü olan insanlar, her hususta samimi olan kişilerdir.”

Yesevî, ilim üzerinde çok durmuş, inananların aydın kişiler olduğunu, bunların bilgisizlikten ve bilgisizlerden kısaca cahillikten uzak durduklarını anlatmıştır. Ayrıca bir başka Hikmet'inde: " Bilgisizlik her kötülüğün kaynağıdır. " demiştir.

Özetle, Yesevî okulunun ana ilkelerini”: Allah'ın varlığına ve tekliğine inanmak, Kur'an'a uymak, İslâm'a dayalı yolda yürümek, kalbinde Allah ve İnsan sevgisi taşımak, cömert olmak, gerçekleri kabul etmek, geçer ve doğru bilgili olmak, kanaatkar olmak, Nefsine hakim olmak, kendini bilmek, gönül gözü ile görmek, felsefeye yatkın olmak” gibi hasletleri kendisinde toplaması gerekiyordu.

8. Yesevîlik

İslam tasavvufunu esas alan Yesevî, bilim, edebiyat ve sanata önem veren bir medrese kurdu. Bu medresenin, konuşma dili, yazışma dili, şiir ve edebiyat dili, eğitim ve öğretim dili Türkçe idi. Ahmet Yesevî bir yetkin, ergin, aydın kişi halka yöneldi; halkın dili ile konuştu, geniş halk kitlelerinin anlayacağı sade Türkçe ile ““Hikmet” denilen deyişlerini / şiirlerini söyleyip yazdı.

Öğrencileri O'nun "Hikmet"lerini köylere, şehirlere, mezralara, kışlak ve yaylaklara taşıdılar. Bu şiirler, deyişler, öğütler, hikmetli sözler olarak, özdeyişler halinde Türk Ordularının gittiği her yere ulaştı.

Ahmet Yesevî, bütün deyişlerini tebliğ ve nasihatlarını “Hikmet” adı altında söylemiştir. Bu tercih, bilinçli bir tercih olsa gerektir. Bu tercihin isabeti şuradadır ki, Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde; ahlaki prensipler tavsiye edilmiş; "Ahlak-ı Zemime" ise yerilmiştir. Bu sebeple "Hikmetler", denilebilir ki, bir sosyal ahlak kitabıdır. Buradan yetişen binlerce insan Türk Dünyası'nın her tarafına dağıldılar.

Hikmet adını verdiği dörtlüklerinde Yesevî; “Benim hikmetlerim hadîs hazinesidir. Kişi pay görmese, bil habistir Benim hikmetlerim süphanın fermanı Okuyup bilsen, hepsi Kur'an'ın anlamı

Ahmet Yesevî'nin Türk tasavvuf geleneğinin kurucusu olması ve kendisinden sonraki büyük Dervişler, Yunus Emre, Mevlâna, Hacı Bektaş-ı Veli ve diğerleri üzerindeki etkisi, böylece Anadolu'nun bir Türk Yurdu haline gelmesindeki manevi rolü, büyüktür.

İslamiyet'i dosdoğru anlayan ve anlatan, sade ve temiz üslubu, güzel Türkçe'mizin mimarlarından oluşu, insanlığın ihtiyacı olan yüksek değerleri daha o zamanlar dile getirdiği kardeşliğe, dostluğa, sevgi ve hoşgörüyeye dayalı düşünceleri ile bilinmektedir.

O'na göre özetle ” Aşk'sız, Mevlâyı anlamak mümkün değildir. Üstelik kişi gerçek insan değildir. Dertsiz insan insan değil, bunu anlayın “Kul Hoca Ahmet, candan geçip yola gir, Ondan sonra erenlerin yolunu sor, , Hakk'ın yolunda canını ver, Bu yollarda can vermesen, imkânı yok. İlahi Aşk" Allah'tır ve bu Aşk'a düşen kişi, bencillik, gösteriş, yüzlülük, kişisel

çıkar gibi küçük hesaplar düşünmemek gerekir. Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol, Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol ,

Özetle, Yesevî okulunun ana ilkelerini”: Allah’ın varlığına ve tekliğine inanmak, Kur’an’a uymak, İslâm'a dayalı yolda yürümek, kalbinde Allah ve İnsan sevgisi taşımak, cömert olmak, gerçekleri kabul etmek, geçer ve doğru bilgili olmak, kanaatkar olmak, Nefsine hakim olmak, kendini bilmek, gönül gözü ile görmek, felsefeye yatkın olmak” gibi hasletleri kendisinde toplaması gerekiyordu.

Yesevî, Türkler arasındaki ilk tasavvuf yolunun kurucusu bir Dervîştir. Bu durum dünyada büyük bir yaygınlığa sahip Nakşibendîyye tarikatı ile Kübrevîyye gibi dünya ölçüğünde daha yerel kalmış tarikatları da derinden derine etkilemiştir. Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'ten başka Fakr-nâme adlı bir eserinin varlığı bilinmektedir. Bu iki eserde, Yesevî'nin tasavvufî görüşleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu esere göre, dervişlik yoluna giren birisi, hak emri üzere, şeriata uygun şekilde hareket etmeli, riya ve gösterişten uzak durmalıdır.

Bir sufi dört mertebeyi, yani “şeriat”, “tarikat”, “marifet” ve “hakikati” iyice kavramalıdır. Gece kıyamda durmayan ve gündüz şeyhine hizmet etmeyen şeyhlik davası gütmesi boşunadır. Derviş az konuşmalı, hevâ ve heves peşinde koşmamalı, kazaya razı olmalı, belaya sabretmeli, nimete şükretmelidir. Hoca Ahmed Yesevî'nin etkisi, Türkistan'ın hemen her bölgesine anlaşılması konusunda hâlâ yeterli bir bilgilenmenin söz konusu olduğu söylenemez.

Birkaç asır boyunca Türk yurtlarında yatay olarak, yüzeyde yayılan İslâm'ın, irfanî bir boyut kazanarak derinleşmesi Yesevî ve takipçisi dervişlerinin Türk halkları içerisindeki yoğun eğitim faaliyeti ile mümkün olmuştur. Yesevî'nin Türk tarihinde icra ettiği kilit rol, işte burada sahneye çıkar. Ahmed Yesevî dilinden dökülen “hikmetler”i günümüzdeki herhangi bir “dinî manzume” ile mukayese ederek değerlendirmek de son derece de yanlıştır.

Ahmed Yesevî'nin dilinde seslendirildikten sonra günümüze kadar ulaştırılan hikmetlerinden oluşan Dîvân-ı Hikmet'de neredeyse bin yıldır Türk'ün gönül gözünü ışıtan bir ışık saklıdır. Bu ışığın huzmeleri her bir hikmetin satırları arasından süzülerek ruh dünyamızı aydınlatmağa uzun bir zulmet devrinden sonra- bütün Türk yurtlarında yeniden başlamıştır.

Ahmed Yesevî 'den neredeyse dokuz asır sonra bize kadar ulaşan “Hikmetler” Türkler arasında İslâm etrafında örgütlenen bir iman birliğinin teşekkül etmesine hizmet etmesi yönüyle Türk dünyasının manevî hayatında çok önemli bir yere sahiptir.

Tarih devirlerinde milletimiz birçok dini kabul etmiştir. Bunların içinde Şamanizm en önemli yeri kaplasa da Budizm, Musevilik ve Hristiyanlık da Türkler arasında yaygınlık kazanmış dinlerdir. Bin yıldan beri ise gittikçe gelişen boyutlarda İslâm dini Türklerin inanç birliğini oluşturan din haline gelmiştir.

Yesevî okulunun ana ilkelerini: Allah’ın varlığına ve tekliğine inanmak, Kur’an’a uymak, İslâm'a dayalı yolda yürümek, İnsanın kendisini disipline etmesi, belli zamanlarda benlik muhasebesi yapmak olarak özetleyebiliriz. Ayrıca, Yesevî'liği kabul eden kişinin de: Hakk'ı bilmek, Kalbinde Allah ve İnsan sevgisi taşımak, cömert olmak, gerçekleri kabul etmek, geçer ve doğru bilgili olmak, kanaatkâr olmak, nefesine hâkim olmak, kendini bilmek, gönül gözü ile görmek, felsefeye yatkın olmak gibi hasletleri kendisinde toplaması gerekiyordu.

Türklerin İslamiyet'i anlama ve algılama noktasında Yesevî bir ekoldür. Bu açıdan bakıldığında Yesevî, tüm Türk dünyası için çok önemli bir konuma sahiptir. Kendini tanıma umdesi, kültürünü, dilini, tarihini ve dinini tanımak Yesevî düşüncesinin özüdür. Onun için de

Dünya'yı Türk boyları, insanlar arasında dostluğu, sevgiyi, dayanışmayı, Allah ve insan sevgisi ile kucaklamayı, yine Kur'an'dan aldığı ilhamla öğretmeye muvaffak oldu.

SONUÇ

Hoca Ahmed Yesevî, Türk-İslam Tarihinde önemli bir şahsiyettir. O, birçok Türk İslam büyüğü gibi, tarihimizde, kültürümüzde, kısacası bizi ilgilendiren çok alanda derin izler bırakmış bir Türk İslam büyüğüdür. Bunun için onu tanımak ve anlamak bizim için önemlidir. Bu tanınmanın ve anlamının içine onun hayatı, şahsiyeti, eserleri, günümüze kadar uzanan etkileri girdiği gibi, halkı eğitirken takip ettiği metotlar ve bir eğitimci olarak sahip olduğu özellikler de girmektedir. Çünkü bunlar Ahmed Yesevî'nin, Türklere İslam'ı nasıl, hangi yöntemleri ve yaklaşımları kullanarak anlattığını, yani onun halkı eğitirken hangi metodu kullandığını ortaya koyacaktır.

Güncel açıdan önemi ise, Ahmed Yesevî ve onun gibilerin örnek alınması hususundadır. Eğitim açısından yaklaştığımızda, bütün bunların bilinmesi yanında, örnek alınıp değerlendirilmesi ön plana çıkmaktadır. Yesevî ocağında öğrenimlerini tamamlayan genç-yaşlı Yesevî müritleri, Türkistan'dan Balkanlara kadar uzanan bütün Türk yurtlarında Hoca Ahmed Yesevî'nin saf ve sade Türkçe ile söylenmiş "Hikmet"lerini terennüm ettiler.

"Hikmet" adını verdiği dörtlüklerinde Yesevî; Benim hikmetlerim hadîs hazinesidir. Benim hikmetlerim Süphan'ın fermanı okuyup bilsen, hepsi Kur'an'ın anlamı demektedir. Böylece İslâm'ın sıcak, samimî, hoşgörüsü, Allah ve insan sevgisine dayalı gerçek güzel yüzünü tanımaya başladılar. Yesevî, eski Türk inanışlarının kalıntılarını İslâmiyet ile uzlaştırmaya çalışan, İslâm'ı yeni kabul etmiş insanlara bu dinin sıcak, samimi, hoşgörülü, insan ve tanrı sevgisine dayalı gerçek yüzünü tanıtmıştır.

Yesevî ocağında öğrenimlerini tamamlayan genç-yaşlı Yesevî müritleri, Türkistan'dan Balkanlara kadar uzanan bütün Türk yurtlarında Hoca Ahmed Yesevî'nin saf ve sâde Türkçe ile söylenmiş "Hikmet"lerini terennüm ettiler. Hikmet adını verdiği dörtlüklerinde Yesevî; "Benim hikmetlerim hadis hazinesidir. Benim hikmetlerim Sübhan'ın fermanı Okuyup bilsen, hepsi Kur'an'ın anlamı demektedir".

Böylece İslâm'ın sıcak, samimî, hoşgörüsü, Allah ve insan sevgisine dayalı gerçek güzel yüzünü tanımaya başladılar.

Türklerin ferdî olarak İslâm'a geçiş dönemini sıralamak gerekirse ;

✓ Yaklaşık üç yüz yıl süren İslâm'ın Türkler arasında yayılış süreci, üç büyük devreye ayrılabilir. Bu devreleri Türklerin ferdî olarak İslâm'a geçiş dönemi (650 –750), Türklerin oymaklar halinde din değiştirdiği dönem, Türklerin ferdî olarak İslâm'a geçiş dönemi (650 – 750): 8. yüzyılda İslâm'ı yeni coğrafyalara taşıma düşüncesi kapsamında Türkistan'a doğru sefere çıkan Arap orduları, Kuteybe ibn Müslim'in kumandası altında Horasan'ı geçip Mâverâünnehir bölgesine de ulaşmışlardır.

✓ İslâm yönetiminde ve özellikle orduda görevler üstlenmeleri (750 – 870), Toplu halde din değiştirme dönemi

✓ İlk Müslüman Türk devletlerinin ortaya çıkışı (870 - 950) şeklinde tasnif etmek mümkündür:

Kazakistan'ın tarihi ismi "Yesi" olan ancak daha sonra "Türkistan" adı ile anılan şehirde yer alan türbe ve muhteşem dergâhının da çatısı altında bulunduğu külliye, Türk dünyasının en önemli manevî merkezlerinden birincisi- olup geçmiş asırlarda olduğu gibi bugün de 'tüm Türkistan'ın ziyaretgâhi' olarak Hoca Ahmed Yesevî Türbesi değerlendirilmektedir.

Tasavvuf tarihine bakıldığında, değişik coğrafyalarda yaşayan Türk toplulukları arasında Ahmed Yesevî kadar yaygın şöhreti olan bir başka velî yoktur denilebilir.

Bu gün Hoca Ahmed Yesevî'ye borçlu olduğumuz bu değerli fikirleri özetle sunmaya çalışırsak;

Ahmed Yesevî'nin ardından onun tasavvuf yolu ve düşünceleri müritleri vasıtasıyla Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Bu yolun takipçilerinin mensup olduğu tarikata da Yeseviyye denilmiştir.

Söylemeliyiz ki, milletimiz, küçük bir kesim hariç, İslâm'ı doğru anlamış ve doğru uygulamıştır. Bugün, Müslüman milletler içinde en samimi dinî hayatın milletimizce yaşandığı bir gerçektir. İslamiyet'in en önemli prensiplerinden biri de "bilim"dir. Bilim İslamiyet'in üzerinde önemle durduğu ve insanı Allah'a yaklaştıran bir ilahi emirdir. "Emek" ve "iş" kutsaldır. "İnsan için çalışmasından başka bir şey yoktur."

Geçimini, bizzat çalışarak, elinin emeği ile sağlamıştır. Buna göre insanın geçiminin kendi öz emeği ile olması tercih edilmiştir. Buna bazı örnekler verilecek olursa: İnsan sevgisi, İnsana hizmet İslamiyet'in emridir. Zira insan, Yaradan'ın yeryüzündeki temsilcisi ve O'nun kuvvelerinin bir özetidir. İnsan yaratılanların en şerefli, en kutlusudur. İslamiyet'in amacı, insanın huzur ve mutluluğudur. Dil, din, renk, cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm insanlara, tatlı dil, güler yüz ve hoşgörü ile yaklaşmak, Hz. Peygamber'in tebliğine muhatap olma müşterekliğinin gereğidir. "Kul Hakkı", "Kamu Hakkı", başkasının sırtından geçinmek, Allah'ın affetmediği haklardandır. Bu dergâhlar aynı zamanda, tekke edebiyatının ilk temsil edildiği yerler olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî tekke edebiyatının ilk temsilcisidir. Bu vesileyle Anadolu'daki Türk edebiyatının yeşerip gelişmesine zemin hazırlanılışını ona borçluyuz.

Hoca Ahmed Yesevî, Orta Asya'dan Balkanlara Türklüğümüzü, Müslümanlığımızı nelere borçlu olduğumuzu sıralamak gerekirse: "Dinimizin yanlış görüşlerden arındırılmış, doğru yorumunu O'na borçluyuz. "Milli Kültürümüzün inançlarımıza sınıksız bağlı oluşunu, dilimizin gelişmesini, zenginleşmesini " O'na borçluyuz. Böylece Hoca Ahmed Yesevî çok kısa sürede, bütün Türk illerine yayıldı. Bu insanlara karma karışık bir İslâm yerine, samimî ve sarsılmaz bir iman anlayışını telkin eden dinî ve ahlaki kuralları onların seviyelerine uygun bir üslûpla sunmanın başarısını görmüştür.

Şüphesiz bu güzellileri anlatmakla bitmez. Son olarak yazmak gerekirse; Ahmet Yesevî, eski Türk inanışlarının kalıntılarını İslâmiyet ile uzlaştırmaya çalışan ve dolayısı ile kitaplı dinin, yani İslâm'ın emirlerini tam yerine getiremeyen yeni Müslüman olmuş insanlara, İslâm'ın sıcak, samimi, hoşgörülü, insan ve Allah sevgisine dayalı, gerçek yüzünü tanıtmıştır.

KAYNAKLAR

Aka, İsmail, "Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılması ve Ahmed Yesevî Sevgisi", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Tesirleri*, Hazl.: Mehmet Şeker ve Necdet Yılmaz, İstanbul 1996.

Algar, Hamid, "Arslan Baba", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3, İstanbul 1991.

Aşan, Muhammed Beşir, "Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîlik", *Abdulkadir Yuvalı Armağanı*, Kayseri 2015, ss. 723-733.

Barthold, William, *İlk Müslüman Türkler*, Örgün Yay., İstanbul 2008.

Bayram, Mikail, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hâce Ahmed-i Yesevî'nin Rolü", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Tesirleri*, Hazl.: Mehmet Şeker ve Necdet Yılmaz, İstanbul 1996.

Bice, Hayati, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, inceleme-araştırma dizisi. Yayın No: 33, Ankara 2016.

- Cunbur, Müjgân, *Anadolu'nun Bütünleşmesinde Ahmet Yesevî'nin Yeri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1997.
- Doğan, Gülseren, *1917-1924 Yılları Arasında Türkistan Milli Devletleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2018.
- Kaya, Alaeddin Yalçın, *Sömürgecilik Panislamizm Işığında Türkistan (1856'dan Günümüze)*, Lalezar Yay., Ankara, 2006.
- Kayabalı, İsmail ve Arslanoğlu, Cemender, *Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, Kömen Yay., Ankara 1978.
- Kitapçı, Zekeriya, *Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1989.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Alfa Yay., İstanbul 2016.
- Kurban, İklil, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)*, TTK, Ankara 1992.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1991.
- Nurmuhammedoğlu, Naim-Bek, *Hoca Ahmed Yesevî Türbesi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.
- Ocak, Ahmet Yaşar ve Saltık, Sarı, *Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destânî Öncüsü*, Ankara 2002.
- Özey, Ramazan, *Dünya Platformunda Türk Dünyası*, Aktif Yay., İstanbul, 1999.
- Özkan, Nevzat, *Türk Dünyası Nüfus, Sosyal Yapı, Dil Edebiyat*, Geçit Yay., Kayseri 1997.
- Saray, Mehmet, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1995.
- Şahin, Haşim, *Dervişler, Fakihler, Gaziler: Erken Osmanlı Döneminde Dini Zümreler 1300-1400*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2020.
- Tosun, Cemal, "Hoca Ahmed Yesevî, Hayatı, Eserleri ve Toplumunu Eğitme Metodu", *Dini Araştırmalar*, C. 2, S. 6, Ocak-Nisan 2000, ss. 119.

GALATA'DA ALACAK-VERECEK İLİŞKİLERİ (1642-1643)*

CREDIT AND DEBIT RELATIONS IN GALATA (1642-1643)

Birkay KÖSE**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received:04/06/2021 Düzeltme/Revised: 20/06/2021 Kabul/Accepted: 24/06/2021

Araştırma Makalesi/ Research Article

Atf / Cite as: Köse, B. (2021). Galata'da alacak-verecek ilişkileri (1642-1643). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 18-31. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.947781>

ÖZ

Modern banka gibi kurumların yeterince gelişmediği dönemlerde tüccarların, esnafın ve hatta sıradan halk için nakit paranın nakli ve finansman meselesi kişileri farklı yöntemleri kullanmaya yönlendirmiştir. Avrupa'da bu işlemler bankacılık faaliyetlerinin gelişmesiyle ve faizli borçlanma usulü ile gerçekleşmiştir. İslamiyet'in faize karşı uzak tutumu ve Avrupa'daki finansman yöntemlerinin İslam topraklarında görülmemesi Müslümanların bu konuda zorlandıkları izlenimi yaratmıştır. Ancak İslamiyet'in kendi içerisinde geliştirdiği kredi düzenlemeleri, borç alışverişi, iş ortaklıkları ve kredi mektupları gibi yöntemler ile Müslümanlar finansman işlerini halletmişlerdir. Osmanlı da Müslümanların geliştirdikleri bu yöntemleri 17. yüzyıla kadar kullanmışlardır.

Galata, İstanbul'un fethinden önce ve sonrasında ticari etkinliği sürekli yüksek olan bir merkez olarak varlığını sürdürmüştür. Yüksek ticaret hacmine paralel olarak Galata şer'iyye sicillerinde finansman yöntemlerinden biri olan borçlanma ile ilgili pek çok kayıt bulunmaktadır. 1642-1643 tarihleri arasındaki Galata sakinlerinin borç davalarındaki eğilimlerini açığa çıkarmayı hedefleyen bu çalışmanın ana kaynağı 64 numaralı Galata şer'iyye sicilidir. Şer'iyye sicillerinin verdiği önemli bilgiler kullanılarak kişiler dinlerine, sosyal statülerine, borç alma-verme şekillerine ve mahkemeye gelme amaçlarına göre tasnif edilmiş ve bulgular, önceki çalışmalar ile karşılaştırılmıştır. 64 numaralı Galata şer'iyye siciline göre gayrimüslimler Müslümanlara nazaran borç davalarında daha fazla yer almışlardır. Kişilerin dinsel tasnifinde özellikle borç verme konusunda kapalı bir görüntü çizmediği ancak borç alma konusunda genellikle dindaşlarını tercih ettiği görülmüştür. Çalışmada görülen önemli bir başka sonuç ise kadınlar da dâhil olmak üzere her kesimden kişilerin borç davalarında yer aldığıdır. Sosyal statüsü sıradan halktan ayrılan askeriler, esnaflar ve hacı unvanını taşıyan kişilerin incelendiği kısımda ise her bir grup için farklı eğilimler gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Borç, Alacak-verecek, XVII. yüzyıl, Galata, Şer'iyye sicilleri.

EXTENDED SUMMARY

In periods when institutions such as the modern bank were not sufficiently developed, the issue of cash transfer and financing for merchants, artisans and even ordinary people led people to use different methods. In Europe, these transactions were realized with the development of banking activities and the method of borrowing

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Sakarya Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Programı, Sakarya/Türkiye, birkaykose@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8741-3470

with interest. Islam's aloof attitude towards interest and the absence of European financing methods in Islamic lands created the impression that Muslims had difficulties in this regard. However, with the methods such as credit arrangements, debt exchange, business partnerships and letters of credit developed by Islam within itself, Muslims handled their finances. The Ottomans used these methods developed by Muslims without changing them until the 17th century.

Galata continued its existence as a center with a high commercial activity before and after the conquest of Istanbul. The traces of the financing methods used by traders, tradesmen and even ordinary people can be seen in the Galata court registers. Parallel to the high trade volume, there are many records related to borrowing, which is one of the financing methods, in the Galata sharia registers. The main source of this study, which aims to reveal the tendencies of the residents of Galata in debt lawsuits between 1642 and 1643, is the Galata sharia register number 64. Using the important information provided by the Sharia registers, people were classified according to their religion, social status, borrowing and lending methods, and the purpose of coming to court, and the findings were compared with previous studies on different venues.

The first thing to understand when looking at the records is that these proceedings were brought to court in the face of a problem. As a matter of fact, people could perform debt exchange transactions without ever going to court, based on the trust among themselves. The reasons for people coming to the court were situations such as not being able to collect the debt, not recovering the things that were pledged, collecting the debt from the person's estate after the death of the debtor, delaying the debt and paying the debt in installments.

When we look at the 108 debt records in the Galata şer'iyye register number 64, it is seen that people from all religions and ethnic groups came to the court. When we look at the religious classification of the people who come to the court for any of the reasons mentioned above, we see the following picture; Muslims did not show a closed image about lending, but when it came to borrowing, they preferred their coreligionists to a high extent. Compared to Muslims, non-Muslims, whose effectiveness in lawsuits we see more, have a more liberal image. Among non-Muslims, the debt exchange between Jews is very low compared to Christian circles. It is thought that the reason why the transactions of the Jews are not reflected in the book is due to the attitude of the Jewish community to use the religious courts within itself. In addition, Jews did not see foundations as a source of debt or credit.

In the classification made according to social status, the debt exchange transactions of the military class, tradesmen, pilgrims and official officials were examined. In these evaluations, persons belonging to the military class constitute the majority among those whose social status can be determined. It has been observed that the military invested in economic life in some debt cases. Craftsmen, on the other hand, are the group that constitutes the majority after the soldiers. The most important result that draws attention with the artisans is the financing interactions with the ordinary people. It is seen that the first choice of ordinary people whose status cannot be determined are the tradesmen in terms of borrowing. In addition, there are records that the tradesmen, whose efficiency is obvious in commercial life, made their transactions such as the supply of raw materials through debt exchange. The last group examined is the pilgrims who are registered with the title of el-Hâc. It was seen as an interesting nuance that the pilgrims were in the position of a lender except for one record. In addition, it is noteworthy that all the circles with which they enter into debt exchange are Muslims.

Although the Galata shari'a register numbered 64 covers a short period, it provides important information about the abundance and diversity of the records. In the data we have, it has been seen that people from all social statuses, religious and ethnic segments come to the court for debt exchange. This shows us that every segment of the public in the Ottoman Empire used debt exchange, which is one of the financing methods. No tendency was observed that all religious and social groups acted together in debt exchange. However, it can be said that people generally exchange debts with people in their own communities.

This study, which aims to make a modest introduction to debt shopping transactions, consists of three main parts. In the first part, it has been tried to examine how debt is defined in debt exchange cases and the reasons for coming to court. In the second part, it is examined how people participate in debt exchange according to their religious classification. In the last part, the debt exchange transactions of the people who leave the ordinary people with their status in debt cases are discussed.

Keywords: Debt, Credit and debit, Galata, 17th century, Shari'a registeries.

GİRİŞ

1267'de Bizans İmparatoru VIII. Mihael tarafından Cenevizlilere ticari kolonilerini kurmak üzere verilen Galata, tüccarların Batı'ya mal ihraç etmek için Doğu mallarını aldığı bir

antrepo konumundaydı.¹ 1453'te İstanbul'un fethine müteakip Galata, bir ahidname ile Osmanlı'ya tamamen bağlanmıştır.² Bağımsız Ceneviz kolonisinin ticari hayata kattığı önemi bilen Fatih, Galata'nın Osmanlı idaresinde de işlek bir ticari liman olarak kalmasına ihtimam göstermiştir. Bu manada memleketine kaçanlara geri dönmeleri halinde mallarının teslim edileceğini ilan etmiş ve bu çağrının karşılığını büyük oranda almıştır.³ Galata, Osmanlı idaresinde ticari gelişimini sürdürmüş hem Osmanlı sınırları içinden hem de dışından gelen farklı dini inanç ve etnik aidiyete sahip tüccarların ticaret yaptığı bir merkeze dönüşmüştür. Bunun bir sonucu olarak Galata ve etrafındaki bölge Osmanlı hâkimiyeti boyunca gelişimini sürdürmüştür.

Banka gibi finansal kurumların yeterince gelişmediği dönemlerde nakit paranın temini ve nakli özellikle ticaret ile uğraşan kesim için büyük sıkıntı yaratmaktaydı. Avrupa'da bankacılık sistemleri ve kredi ağlarının gelişmesi Avrupalı tüccarların işlerini kolaylaştırmıştır. Bu gelişmelerin İslam toplumlarında görülmemesi ve İslam'ın faize uzak tutumu özellikle Müslüman tüccarların maddi kaynak konusunda çaresiz olduklarını düşündürse de İslam medeniyetinin kendi içerisinde oluşturduğu ve tümünün İslam dini tarafından kabul edildiği iş ortaklıkları, kredi düzenlemeleri, borç alışverişi ve kredi mektupları gibi yöntemler bulunmaktaydı. Bu alternatif finansman yöntemleri toplumsal olarak daha uygun görüldükleri için faizli borçlanma yerine sıkça tercih edilmiştir. Osmanlı'nın kredi ve finans kurumları ise 17. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'daki gelişmelerden pek de etkilenmeyerek İslam geleneği içerisinde kalmıştır.⁴

Galata'nın ülkenin iç ve dış ticaretinde önemli bir rol oynaması şehirde Osmanlı finans yöntemlerinden olan kredi ve borç alışverişinin belirli bir yoğunluk kazanmasına sebep olmuşa benzemektedir. Öyle ki Galata'ya şer'iyye sicillerinde kredi ve borç ilişkileri ile alakalı pek çok kayda rastlanmaktadır. Sicillere kaydedilen bu borç kayıtları sayesinde borçlanan ve borç verenlerin dini ve etnik aidiyetleri, sosyal statüleri gibi kişilere ait bilgilere rastlanırken ayrıca borçların neden mahkemeye taşındığı, miktarları ve ödeme yöntemleri gibi bilgiler de bulunmaktadır.

Şer'iyye sicillerindeki kayıtlarından hareketle Osmanlı'da borç ilişkileri konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu alanda Ronald Jennings'in 17. yüzyıl Kayseri ve Anadolu'daki bazı şehirler üzerine yaptığı çalışma akla gelmektedir.⁵ Jennings, Kayseri ve çevresindeki şehirlere ait şer'iyye sicillerinde geçen kredi ve borç ilişkilerinde Müslüman/gayrimüslim ağırlığı, kişilerin borç alma tercihlerinde dindaşlığın rolü, kadınların bu davalardaki yeri ve Osmanlı'nın ileri gelenleri olarak nitelendirilebilecek ulema ve askeri sınıfın borç ilişkileri hakkında önemli değerlendirmeler yapmaktadır. Bu alanda bir diğer çalışma ise Kenan İnan tarafından yapılmıştır. İnan, 1648-1656 yılları arasındaki Trabzon'a ait beş şer'iyye sicilindeki borç davalarını incelemiş olup Jennings'le aynı bulgulara ulaştığı

¹ Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası, 1453-1600*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, ss. 235-240.

² Ahidnamenin detayları için bakınız; Kerim İlker Bulunur, "II. Mehmed Tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnamesi ve Buna Yapılan Eklemeler Hakkında Yeni Bilgiler", *Tarih Dergisi*, S. 50, s. 59-85.

³ Halil İnalçık, "Osmanlı 'Frengistâni': Galata", *Doğu Batı Makaleler II*, Doğubatı, Ankara 2008, ss. 199-200; Ayrıca İnalçık'ın Bursa sicilleri üzerine yaptığı çalışmasında fetihten hemen sonra da Bursa'da faaliyet gösteren Cenevizli, Floransalı ve Venedikli tüccarların Galata'da ikamet ettiklerini belirtmektedir. Halil İnalçık, "Bursa I. XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten C. XXIV*, S. 93, ss. 53-54.

⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, ss. 75-76.

⁵ Ronald C. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 16, S. 2/3, s. 168-216.

görülmektedir.⁶ Son olarak yine 18. yüzyılın başlarında Trabzon'daki borç davalarının değerlendirildiği iki yüksek lisans tezi bu meyanda zikredilebilir.⁷

Bu makalede ticari hareketliliği ile ön plana çıkan Galata'nın 1642-1643 tarihleri arasındaki davaları içeren 64 numaralı şer'iyeye sicilindeki borç davalarını inceleyeceğiz. Bu sicilde 108 adet borç (alacak-verecek) davası tespit edilmiştir. Bu davalara borçlu veya alacaklı olarak taraf olan kişilerin dinleri, sosyal statüleri, mahkemeye gelme amaçları ve borçlanma yöntemleri tasnif edilerek ve zaman zaman elde edilen bulgular yukarıda anılan çalışmalardan elde edilen bulgularla karşılaştırılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmanın temel amacı belirtilen tarihler arasında Galata'daki borç ilişkilerine dair genel bir resim çizmektir. Çizilen bu resmin Galata'daki borç ilişkilerinin veya ticari faaliyetlerinin tamamını kapsama iddiası bulunmamaktadır. Bunun için çok daha uzun bir süreyi ve çok sayıda sicili incelemek gerekmektedir. Burada yaptığımız; kaynağın sınırlılıklarının farkında olarak konuya giriş mahiyeti taşıyan mütevazı bir çalışmadır.

Ayrıca tespit ettiğimiz davalarda borç alışverişinde belirli bir faizin uygulanıp uygulanmadığını, her zaman tespit edemediğimizi söylemeliyiz. Faizli işlemlerde faiz oranını tespit etmenin de her zaman mümkün olmadığını buna ekleyebiliriz. Görünüşte faizsiz olan bazı borçlarda faizin çuka bahası, iplik bahası, keten bahası vs. gibi ifadelerle geri ödemeye eklenerek örtüldüğü görülmektedir. Bunlara ek olarak şehirdeki borç alışverişinin ne kadarının mahkemeye yansıdığı sorununu da zikretmek gerekir. Bireyler kendi aralarındaki güvene binaen mahkemeye hiç uğramadan borç alıp verebilirlerdi. Bu borçlar muhtemelen taraflar arasında sorun yaşamadan kapatıldığı için veya sorun yaşanmış olsa bile farklı hukuk yolları ile çözüme kavuşturuldukları için kadı sicillerine yansımamış olabilirdi. Bu hukuk yollarından birisi sorunların muslihûn tavassutu ile çözülmesidir.⁸ Diğerleri ise özellikle gayrimüslimlerin kendi mahkemelerini kullanmaları olabilir. Bahsedilen son konu eldeki veriler üzerinden makalenin ilerleyen bölümlerinde daha detaylı olarak değerlendirilecektir.

1. Sicillerde Borç Kavramı ve Borç Davaları

Şer'iyeye sicillerinde alacak-verecek davalarında borcu tanımlamak için genellikle *deyn* ve *karz* kelimelerinin sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığı, buna ek olarak *hak* ve *zimmet* terimleri ile de borcun kastedildiği anlaşılmaktadır. Deyn, Arapça'da ödünç almak ve ödünç vermek anlamına gelmektedir. Terim olarak ise kişinin zimmetindeki sabit borçları tanımlamaktadır.⁹ Deyn teriminin sicilde "*cihet-i deyn-i şer'iyeye*"¹⁰ veya daha basit bir şekilde "*deynim vardır*"¹¹ ifadeleriyle kaydedildiği görülmektedir. Arapça sözlükte "*kesip koparmak ve karşılık vermek*" hatta mekân ile kullanıldığı zaman "*çaprazından dolaşıp gitmek*" manalarına gelen *karz* ise terim olarak "*geri ödenmek üzere verilen mal veya borç verme*"

⁶ Kenan İnan, "Trabzon Şer'iyeye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri", *İslâmiyât*, C. 2, S. 4, s. 91-111.

⁷ Sebahattin Usta, *Trabzon'da Borç Alacak İlişkileri (1693-1700)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2004; Eyyub Şimşek, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Borç-Alacak İlişkileri 1112-1126/1701-1704*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2007.

⁸ Muslihun tavassutu (sulh yoluyla anlaşma), kişilerin karşılıklı rızalarına dayanan ve çoğu zaman mahkeme dışında sözlü olarak gerçekleşen anlaşmalardır. Hadd suçu haricinde her türlü anlaşmazlıkta başvuru olan uygulama olan sulh, borç alışverişinin anlaşmazlığı durumunda da sıkça başvuru olan bir yöntem olmuştur. Işık Tamdoğan, "'Sulh' and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana", *Islamic Law and Society*, C. 15, S. 1, s. 55-83.

⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız; M. Akif Aydın, "Deyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, C. 9, s. 266.

¹⁰ Örnek olarak bakınız; "...mezbur Şaban Kapudan zimmetinde cihet-i deyn-i şer'iyeden üç yüz kır'a ri'yâlî gurus hakkım olup..." *Galata Şer'iyeye Sicili*, no. 64, s. 27b/3. (Bundan sonra: GŞS)

¹¹ Örnek olarak bakınız; "...Mehmed'e zimmetinden lâzım'ül edâ ve vâcibü'l-kazâ deynim vardır..." GŞS, no. 64, s. 5b/2.

manasını taşımaktadır.¹² İncelemekte olduğumuz deftere karz teriminin “*cihet-i karz-ı şer’îyye*”¹³ şeklinde yansıdığı görülmektedir. Bu iki terime ek olarak *hak* terimi genellikle *zimmî*¹⁴ terimi ile birlikte¹⁵ borcun tanımlanması için kullanılmıştır.

64 Numaralı Galata şer’iyye sicilindeki 589 adet kayıt içerisinde alacak-verecek davalarının sayısı 108 olarak hesaplanmıştır. Bunun oransal karşılığı ise %18,33’tür. 108 adet borç kaydının 52’si (%48) karz, 34’ü (%31) deyn ve 22’si (%21) hak ve zimmî terimlerinin birlikte kullanılması ile tanımlanmıştır. Yukarıda tanımlanan terimlerin herhangi bir özel amaçla kullanıldığı görülmemektedir. Her bir terim borcun türü ve tarafı farketmeksizin kullanılmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi kişiler kendi aralarındaki hukuka binaen borç alışverişi yapabiliirdi. Bunu mahkemeye kaydettirmek bir zorunluluk değildi. Borç davalarının mahkemeye yansıma sebepleri ise genellikle kişilerin ödeme konusunda yaşadıkları anlaşmazlıklardı. Bu anlaşmazlıklara borcun inkârı ve tahsil edilememesi, borç karşılığında rehin bırakılan şeylerin borç ödendikten sonra geri alınmaması gibi durumlar örnek olarak verilebilir. Ayrıca borçlunun ölümü üzerine borcun muhalefattan tahsil edilmesi, borcun ertelenmesi, taksitlendirilmesi ve borç karşılığında takas yoluna gitme amaçlarıyla da mahkemeye gelindiği görülmektedir.

Yukarıda zikredilen örneklere ek olarak bazen kişiler, borcun ikrarını beyan eden hüccetleri alma talebiyle gelmişlerdir. Elimizdeki bazı örneklerde kişilerin hüccet alma niyetlerine dair ipuçlarına rastlanmaktadır. Örneğin İsmail b. Şaban isimli kişi sefinesine mahkeme yetkilileri ile gelen Piyale b. Abdullah isimli kişiye 6.200 akçe borcu olduğunu ikrar etmiş ve borçla ilgili başka bir işlem yapılmamıştır.¹⁶ Örnek olarak verilen bu davanın satır araları okunarak Piyale’nin neden yalnızca borç ikrarı için mahkemeyi kullandığı anlaşılabilir. Deftere kaydedilen hükümde İsmail için “*sâhibü’l-firâş*” yani “yatağa düşmüş” sıfatının kullanıldığı görülmektedir. Bu ayrıntı dikkate alındığı zaman Piyale’nin zaten ölüm döşeğinde olan İsmail ölse bile terekesinden borcunu almak adına alacağını kaydettirdiği anlaşılabilir. Ayrıca bu örnek kişilerin mahkemeye yansımamış borç alışverişlerini neden mahkemeye yansıtma gereksinimi duyduklarını göstermesi açısından da önemlidir.

2. Tarafların Din ve Cinsiyet Bakımından İncelenmesi

Borç davalarındaki tarafların hangi dine mensup oldukları incelenerek Galata’nın yoğun ticari ve iktisadi hareketliliğinde hangi role sahip oldukları tespit edilebilir. Bu soruya her ne kadar kesin cevap vermek eldeki kaynaklarla mümkün olmasa da borç davalarında bulunan tarafların dinleri incelenerek kısmi cevaplar verilebilir.

İncelemekte olduğumuz sicile bakıldığında 108 adet borç davasının 54’ünde yani %50’sinde taraflardan birinin Müslüman olduğu görülmektedir. Müslümanların borç ilişkisinde bulunduğu çevreler ise yine çoğunlukla Müslümanlar olmuştur. Bir Müslümanın taraf olduğu 54 davanın 27’sinde (%50) diğer tarafın da Müslüman olduğu görülmektedir. Diğer davalarda ise Müslümanların en çok etkileşimde bulunduğu çevre 16 dava (%29) ile Hristiyanlar olurken,

¹² Karz terimi üzerine ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız; H. Yunus Apaydın, “Karz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 24, s. 520.

¹³ Örnek olarak bakınız; “...mezbur Yakomî zimmîtinde cihet-i karz-ı şer’îyyeden yigirmi altı kit’a riyâlî gurus hakkım olup taleb ederim...” GŞS, no. 64, s. 23b/3.

¹⁴ Zimmî terimi kişinin hak ve borçlarının bulunduğu zemin olarak kullanılan bir fıkıh terimidir. Ayrıca yüksek oranda modern hukuktaki kişilik olgusunu tanımlamaktadır. Eyyüp Kaya ve Hasan Hacak, “Zimmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, C. 44, ss. 424-428.

¹⁵ Örneğin; “...Mencal v. () nâm zimmî zimmîtinde mikdârı beynimizde ma’lûm hamr bahâsından otuz kit’a riyâlî gurus hakkım olmağla...” GŞS, no. 64, s. 9a/3.

¹⁶ GŞS, no. 64, s. 7b/4.

7 davada da (%12,9) Yahudiler, Müslümanlar ile borç alışverişinde bulunmuştur. 4 (%7,4) davada ise Müslümanlar para vakıflarından borç almışlardır.

Müslümanların dâhil olduğu 54 davaya bakıldığı zaman 45 davada (%83) Müslümanlar borç veren konumundadır. Müslümanların 27 davada (%60) yine Müslümanlara borç verdiği görülürken 18 davada (%40) borç alan tarafın zimmi olduğu görülmektedir. Zimmilerden 13'ü Hristiyan (%28,8) ve 5'i Yahudi (%11) olarak kaydedilmiştir.

Müslümanların çoğunlukla dindaşlarından borç almayı tercih ettikleri görülmektedir. Borçlu konumdaki 36 Müslümandan 27'si (%75) yine bir Müslümandan borç almıştır. Geriye kalan 9 Müslüman'ın ise 4'ü vakıflara (%11), 3'ü Hristiyanlara (%8) ve 2'si ise Yahudilere (%5) borçlanmıştır.

Yukarıdaki istatistiksel bir özeti verilen verilere bakarak Müslümanların borç alışverişindeki refleksi adına birtakım çıkarımlar yapılabilir. 64 Numaralı Galata şer'iyye siciline göre Müslümanların borç verme konusunda nispeten kapalı bir görüntü çizmediği, alacaklılarının %40'ını gayrimüslimlerin oluşturduğu görülmektedir. Ancak iş borç almaya geldiği zaman tercihlerinin yüksek oranda Müslümanlar olduğu görülmektedir. Ayrıca Müslümanların bir finans kaynağı olarak para vakıflarına yönelmesi bu savı destekler niteliktedir. 17.yüzyıl Osmanlı kentlerindeki borç ve kredi hareketlilikleri üzerine yapılan çalışmalar da elimizdeki verilere yakın bilgiler sunmaktadır. Jennings, 17. yüzyıldaki Kayseri sicilleri ağırlıklı olmak üzere Karaman, Trabzon ve Amasya sicillerini inceleyerek 1400 alacak-verecek davasından yalnızca 48'inde (%3,42) Müslümanların zimmilerden borç aldığını tespit etmiştir.¹⁷ Kenan İnan ise, gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Trabzon'da 231 kayıt içerisinde yalnızca 3 kayıta (%1) Müslümanların gayrimüslimlerden borçlanmayı tercih ettiğini belirtmiştir.¹⁸ 17.yüzyıl Kayseri ve Trabzon örneği ile 64 numaralı Galata şer'iyye sicilinden elde ettiğimiz veriler karşılaştırıldığında Müslümanların borçlanma konusunda oransal olarak (%14) daha esnek bir görüntü sergilediği söylenebilir.

Borç davalarında gayrimüslim çevrelerin ilişkileri incelendiğinde ise karşımıza şu şekilde bir tablo çıkmaktadır; 108 adet borç davasının içerisinde bir tarafın gayrimüslim olduğu dava sayısı 78'dir. Bu sayı bize gayrimüslimlerin %72'lik bir oranda alacak-verecek davalarında mahkemeye geldiklerini göstermektedir. Bu davalardan 54'ünde (%50) her iki taraf da gayrimüslimdir.

Alacaklı olarak mahkemede yer alan Hristiyanların borç verdikleri kişiler genellikle yine Hristiyanlar olmuştur. Alacaklı olarak mahkemeye gelen 38 Hristiyan'dan 32'sinin yine Hristiyanlara (%84), 3'nün Müslümanlara (%7,8) ve yalnızca 2'sinin ise Yahudilere (%5,2) borç verdiği görülmektedir. Sadece 1 davada bir Hristiyan, Galata'ya ticaret amacıyla gelen müstemene borç vermiştir.

59 davada borçlu olarak mahkemeye geldiğini gördüğümüz Hristiyanlar, 32 davada (%54) dindaşlarından borç almayı tercih etmiştir. 13 davada (%22) ise Hristiyanlar Müslümanlardan borç almıştır. Yahudiler, Hristiyanların borçlu oldukları diğer kesimdi. 11 davada (%18,3) Hristiyanların Yahudilerden borç aldıkları görülmektedir. Geriye kalan 3 davanın 1'inde alacaklı tarafın müstemene olduğu görülürken 2 Hristiyan da borç tahsis etmek adına para vakıflarına başvurmuştur.

64 numaralı Galata şer'iyye sicilinde genellikle mali işlerini halletmek adına mahkemeyi kullandığını gördüğümüz Yahudiler ise borç davalarının 24'ünde (%22) taraflardan birini oluşturmaktadır. Diğer topluluklar içerisinde gördüğümüzün aksine Yahudilerin kendi dindaşları ile olan borç alışverişi oldukça az miktardadır. Nitekim her iki tarafın Yahudi

¹⁷ Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century ...", s. 215.

¹⁸ İnan, "Trabzon Şer'iyye Sicillerine Göre ...", s. 98.

olduğunu gördüğümüz tek dava İstanbul'da Alman Cemaati'nden David veled-i (v.) İlya'nın Şiro v. () isimli Yahudi'ye verdiği 32 riyali kuruşluk borçtur.¹⁹ 14 davada alacaklı olarak mahkemeye gelen Yahudilerin 11 davada Hristiyanlara borç verdikleri görülmektedir. Yukarıda örneğini verdiğimiz Yahudiler arasındaki borç alışverişinden başka iki Yahudi de Müslümanlarla borç alışverişinde bulunmuştur.

Toplam 11 davada borçlu olarak rastladığımız Yahudilerin ise genellikle borç almak adına Müslümanlara müracaat ettiği görülmektedir. Borçlu 11 Yahudi'nin 5'i Müslümanları, 2'si Hristiyanları ve yukarıda örneğini verdiğimiz gibi yalnızca biri başka Yahudi'yi tercih etmiştir. Hristiyanlara nazaran borç davalarında oldukça az görülen Yahudilerin dikkati çeken bir özelliği ise müstemenler ile olan borç ilişkileridir. Öyle ki 3 adet Yahudi'nin müstemenlerden borç aldığı görülmektedir. Yahudilerin borç temin etmek adına vakıfları tercih etmediği göz önüne alındığı zaman, müstemenlerin Yahudilerin nakit ihtiyacını karşılamada vakıfların yerlerini aldığı söylenebilir.

Yukarıda özetini verdiğimiz gayrimüslim çevrelerin borç ilişkileri incelendiği zaman Hristiyanların tıpkı Müslümanlar gibi borç verirken yine kendi dinlerine mensup insanları tercih ettiği görülüyor. Borç alma konusunda Müslümanlara nazaran daha serbest bir eğilim sergileyen Hristiyanlar, yine yüksek oranda kendi dindaşlarından borç almayı tercih etse de Müslüman ve Yahudilerden de hatırı sayılır bir şekilde borç almışlardır. Yahudilerin ise kendi aralarındaki borç alışveriş sayısının yalnızca 1 olması oldukça ilginç bir istatistiktir. Yahudiler arasındaki davaların Osmanlı mahkemelerine az yansımalarının sebebi Yahudi cemaatinin kendi içerisindeki dinamiklerde aranabilir. Bilindiği üzere Osmanlı içerisinde her gayrimüslim topluluğun kendi cemaat mahkemeleri bulunmaktaydı. Yahudilerin kendi cemaat mahkemeleri ise şer'i mahkemelerinin kullanımı konusunda nispeten katı kurallara sahipti ve her iki tarafın Yahudi olduğu davalar genellikle cemaat dışına taşırılmayarak burada görülüyordu.²⁰ İncelemekte olduğumuz defterde her iki tarafın da Yahudi olduğu tek borç davasına rastlanması bu çabanın bir ürünü olarak yorumlanabilir. Nitekim elimizdeki tek örneğin mahkemeye getirilme sebebi; ödenecek borcun başka bir Müslüman'a havale edilme isteğidir. Yahudiler adına başka bir ilginç istatistik ise müstemenler ile yüksek oranda borç ilişkisine girmeleridir. Ayrıca Müslüman ve Hristiyanlara nazaran Yahudiler, vakıfları bir para kaynağı olarak görmemişlerdir.

İncelenen kayıtların cinsiyet dağılımına bakıldığı zaman kadınların da borç davalarında yer aldığı görülmektedir. Kadınlar üzerine yapılan spesifik çalışmaların gösterdiği gibi Osmanlı kadınları gerek iktisadi gerekse sosyal gayelerle şer'i mahkemeleri sıklıkla kullanabiliyorlardı.²¹ 108 adet borç davasının içerisinde 11 kadınının yer aldığı görülmektedir. Mahkemeye gelen 11 kadından 7'si Müslüman, 3'ü Hristiyan ve yalnızca 1 tanesi Yahudi'dir. Bu kadınlardan 4'ü borç veren konumda iken 7'si borçlu konumdadır. Her iki tarafı da kadınların oluşturduğu herhangi bir davaya rastlanmamıştır. Kadınların borç hususunda genellikle kendi dinlerinden kişilerle münasebete girdiği görülmektedir. Öyle ki bu konuda istisnayı bozan tek kişi Galata'nın Lonca Mahallesi'nde sakin olan Astoro bint-i (bt.) Divori

¹⁹ GŞS, no. 64, s. 41b/5.

²⁰ Ancak bu katı kuralların fiiliyatta dikkate alınmadığı zamanlar olmaktadır. Müslüman (Osmanlı) mahkemelerinin dine göre ayırım yapılmadığı fark edildiği için Yahudiler bilhassa kazanma şanslarının yüksek olduğunu düşünerek, her iki taraf Yahudi olsa dahi şeriat mahkemelerine başvuruyordu. Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi (1453 - 1566)*, çev. Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 26.

²¹ 17.yüzyıl Osmanlı kadınının sosyal ve iktisadi hayata katılımı için bakınız; Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, C. XII, S. 3, s. 231-244; Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. XVIII, S. 1, s. 53-114; Ze'evi Dror, "Women in 17th-Century Jerusalem: Western and Indigenous Perspectives", *International Journal of Middle East Studies*, C. XXVII, S. 2, s. 157-173.

isimli Yahudi kadındır.²² Oğlu ve kızının Galata'nın pazarcı esnaflarından olan Hasan Çelebi b. İbrahim'den aldıkları 45 riyalı kuruşa kefil olan Astoro, borcu tahsil etmek için mahkemeye başvuran Hasan Çelebi'ye karşın kefilliğini inkar etse de kefaleti şahitlerle doğrulandığından borcu ödemesine hüküm verilmiştir.

Kadınlar borç almak adına vakıflara da başvuruyordu. Bu konudaki ilk örneğimizde Aişe bt. eş-Şeyh İbrahim Efendi isimli kadının İstanbul'daki Nuri Hatun Vakfı'na olan borcunu, damadına yaptığı mülk satışından anlıyoruz.²³ Mülk satışı sonrasında mahkemeye gelen Memi bin (b.) Muharrem isimli vakıf mütevellisi, evin 200 riyalı kuruş karşılığında rehinli olduğunu belirtmiş ve borcu mülk satışından gelen parayla tahsil edip rehini kaldırmıştır. Borç almak adına vakıflara müracaat eden bir başka kadın ise Galata'nın Piyale Paşa Mahallesi sakinlerinden olan Sabiha bt. Hüseyin'dir.²⁴ es-Seyyid Mehmed Efendi'ye evini satan Sabiha, mülk satışından gelen 100 riyalı kuruşun vakıf mütevellisine verilmesini istemiştir.

Mahkemede alacaklı olarak kaydedilen 4 kadından 2'sinin eski kocasından alacağıın olması ise kadınların alacaklarının türünü görmek adına önemlidir. Bu manada ilk örneğimiz olan Leman bt. Nikola isimli kadın, eski kocası Sarandi v. İstimat'ı mahkemede şikayet ederek 9.500 akçe borcu olduğunu ve bunu tahsil ettiğini beyan etmiştir.²⁵ İkinci örneğimiz ise Anadolu Vilayeti'nde İznik Kasabası'nda sakin olan Emine bt. Hüseyin isimli kadındır. Evlilikleri zamanında kocası Seydi Ali b. Mehmed'e farklı miktarlarda borçlar verdiğini belirten Emine, boşanmanın ardından bu borçların ödenmesini istemiştir. Taraflar arasında yaşanan anlaşmazlık, Seydi Ali'nin eski eşi Emine'ye 3.000 akçe vermesi üzerine sulh yoluyla çözülmüştür.²⁶

Kadınların erkeklere nazaran borç davalarında az boy gösterse de içerisinde oldukları davalardaki miktarların büyüklüğü dikkati çekmektedir. Buna örnek olarak Firuz Ağa Mahallesi sakinlerinden olan Hadice bt. Hasan isimli kadın verilebilir.²⁷ Hadice'nin borçlu olduğu isim olan Dulkadir Ağa b. Abdullah, bu borcu Hadice'nin borcuna kefil olan oğlu Mehmed Ağa b. Ali isimli kişiden istemiştir. Dulkadir Ağa'nın ikrarına göre Hadice'nin borcu tamı tamına 1.500 riyalı kuruş yani yaklaşık olarak 120.000 akçedir.²⁸ Hadice kadar olmasa da yüksek miktarda borcu olan bir diğer kadın ise Aişe bt. Mustafa'dır. Firuz Ağa Mahallesi sakinlerinden olan Aişe, evini rehin bırakarak Abdi Beşe ve Ebubekir Beşe isimli iki erkekten 630 riyalı kuruş yani yaklaşık olarak 50.400 akçe borç aldığını mahkemede belirtmiştir.²⁹ Bu miktarlar göz önüne alındığında Galata'da para dolaşımında kadınların nicelik olarak az yer alsa da nitelik bakımından yüksek oranda yer aldıkları görülebilir.

3. Tarafların Sosyal Statü Bakımından İncelenmesi

Borçlu ve alacaklılar sicillere bazen sosyal statülerini tespit etmeye yarayan ifadelerle kaydedilmişlerdir. Bu ifadeler aracılığı ile Galata'nın ileri gelenleri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Galata'nın ileri gelenleri olarak tanımladığımız kişileri askeri, esnaf, resmi görevliler ve sicillerde sıkça rastlanan *el-Hâc* unvanını taşıyan kişiler olarak incelemeye çalışacağız.

²² GŞS, no. 64, s. 4b/2.

²³ GŞS, no. 64, s. 61a/2.

²⁴ GŞS, no. 64, s. 35/1.

²⁵ GŞS, no. 64, s. 49a/2.

²⁶ GŞS, no. 64, s. 77a/3.

²⁷ GŞS, no. 64, s. 37a/2.

²⁸ 64 numaralı Galata şer'iyye sicilindeki bazı göstergeler dikkate alınarak 1 riyalı kuruşun karşılığı 80 akçe olarak hesaplanmıştır. Ayrıca bu bilgi Sahillioğlu'nun çalışması ile doğrulanmıştır. Halil Sahillioğlu, "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Râici", *Belgeler*, C. 1, S. 2, s. 233.

²⁹ GŞS, no. 64, 58a/1.

Bilindiği üzere sosyal statüsünü direkt sultandan alan askeriler, bu avantajlarını ticari hayatta da kullanan ve yatırımlarını güçleri ile birleştirerek yeri geldiğinde iktisadi hayatta tüccar ve esnafların önüne geçen bir sınıftı.³⁰ İnalçık'ın bu tespitlerine nazaran iktisadi hayatın içerisinde aktifliği belirlenen askeri sınıf acaba incelediğimiz dönemde de Galata'da aynı hareketlilikte bulunuyor muydu? İncelenen deftere baktığımızda 108 borç davasının 24'ünde yani yaklaşık %22'sinde taraflarını birisi veyahut her ikisi askeri kökenlidir. Askerilerin arasındaki borç alışverişinin oldukça az miktarda olduğu saptanmıştır. Yalnızca 5 kayıta her iki tarafın askeri kökenli olduğu görülmektedir. Buna ilk örnek H. 6 Cemaziyyevvel 1052 (M. 2 Ağustos 1642) tarihinde gerçekleşmiştir.³¹ Alacaklı ve borçlunun da vefat etmesinden ve miktarın yüksekliğinden dolayı ilginç olan bu örnekte, mahkemede her iki tarafın vârisleri hesaplaşmıştır. Babalarının Hasan Beşe b. Mehmed'den alacağı olduğunu belirterek mahkemeye başvuran Osman Beşe'nin vârisleri, 1.500 riyali kuruşluk borcu Hasan Beşe'nin muhalefatından tahsil etmişlerdir. Verilen bu örnekte borcun miktarı oldukça yüksek görülmektedir. Ancak her iki tarafın askeri oldukları diğer davalarda miktarların yukarıdaki örneğe nazaran düşük oldukları görülmektedir. Örneğin Galata'da Müeyyedzâde Mahallesi sakinlerinden Mustafa Çelebi b. Ali'nin Mustafa Beşe'den alacağı 100 riyali kuruştur.³² Kaydedildiği kadarıyla Anadolu'da ikamet ettiğini bildiğimiz Mahmud Çelebi'nin ise Ahmed Bey'den alacağı yalnızca 30 riyali kuruş olarak kaydedilmiştir.³³

Askeriler, -arada her ne kadar çok fark olmasa da- genellikle alacaklı olarak mahkemeye geliyorlardı. 16 askerinin alacaklı konumunda mahkemeye geldiği görülmektedir. Askerilerin borç verdikleri kişiler ise genellikle statülerini kayıtlardan saptayamadığımız sıradan insanlardı. Öyle ki askeri kökenli kişilerin borç veren olarak mahkemede buldukları 16 davanın 7'sinde borçlu tarafın statüsü belirtilmemiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi askerilerin askerilere borç verdiği dava sayısı 5 iken askerilerin 2 davada resmi görevlilere, 1 kez esnafa borç verdiği görülmektedir. Geriye kalan 1 davada ise askerinin borç verdiği kişinin unvanı *el-Hâc* olarak kaydedilmiştir.

Elimizdeki kayıtlardan kişilerin hangi amaçlarla borç verdiklerini veya aldıklarını çok az görebiliyoruz. Bu nadir kayıtlardan birinde alacaklı olan tarafın askeri olarak belirtilmesi açısından örnek olarak zikredilmesi önemlidir. Galata'nın Şehsuvar Mahallesi'nde sakin olan Ahmed Beşe b. Arslan isimli askeri, daha önce bakkallık işinde ortak oldukları Piyale b. Abdullah isimli kişiden alacağını istemek için mahkemeye gelmiştir. Ahmed Beşe'nin beyanına göre bakkallık işi için daha önce Piyale'ye 5.500 akçe sermaye vermiş, 4.000 akçesini tahsil etmiş ve tarafların ortaklıkları sonlandırmasından sonra kalan 1.500 akçelik miktarı Piyale'den talep etmiştir. Kalan meblağı ödeyen Piyale, ortaklığın son bulunduğunu mahkemede belirtmiştir.³⁴ Bu örneği zikredilecek kadar değerli kılan başka bir özellik ise askeri kesimden olan ve "*Beşe*" unvanını kullandığından yeniçeri kökenli olduğunu düşündüğümüz³⁵ Ahmed Beşe'nin bir esnafla kurduğu ticari ilişkidir. 17.yüzyıl, yeniçerilerin artık fark edilemeyecek kadar esnaflar arasına karıştığı ve önceki yüzyıllara nazaran esnafların bu konuda rahatsızlık duymadığı bir yüzyıl olarak bilinmektedir.³⁶ Yeniçerilerin esnaflar arasına katılmasının en

³⁰ Halil İnalçık, "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 11.

³¹ GŞS, no. 64, s. 5a/3.

³² GŞS, no. 64, s. 64a/2.

³³ GŞS, no. 64, s. 31b/2.

³⁴ GŞS, no. 64, s. 76b/1.

³⁵ Her ne kadar tüm beşe unvanı taşıyan kişilerin yeniçeri kökenli olmasa da yüksek oranda bu unvanın yeniçeri menşeli kişiler tarafından kullanıldığı açıktır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Turan Açıık, "Beşe Unvanı Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 62, s. 37-64.

³⁶ Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage*, Brill, Leiden; Boston 2004, s. 137.

büyük sebebi sabit olan maaşlarının taşışşerden sonra değerinin düşmesiydi.³⁷ Nitekim Ahmed Beşe'nin bir bakkal dükkânına ortak olarak belirtilmesi Yi ve Pamuk'un çıkarımlarına uygun bir şekilde yeniçerilerin artık esnafılık yapmaya başladığı veya esnafırlara maddi yatırımlar yaptığını kanıtlar niteliktedir.

Borçlu olarak mahkemeye gelen 13 askeri kökenli kişinin tıpkı borç veren askeriler ile aynı eğilimde bulunduğu görölmektedir. Mahkemeye borçlu olarak kaydedilen askerilerden 5'i yine askerilerden, 1'i hacı unvanını taşıyan birinden ve 1'i vakıftan borç almayı tercih ederken geriye kalan 6 kişinin statüsü kayıtlardan anlaşılammaktadır. Askerilerin borç aldıkları kişiler ise genellikle Müslümanlar olmuştur. Askerilerin 9'u Müslümanlardan, 2'si Hristiyanlardan ve 1'i bir Yahudi'den borç almayı tercih etmiştir.

Askerilerin borçlanma yöntemlerine bakıldığı zaman bazen evlerini veyahut eşyalarını rehin olarak bıraktığı görölmektedir. Örneğin Ahmed Beşe b. Hızır isimli askeri, Rumeli'de ikamet ettiğini öğrendiğimiz Hüseyin b. Ali isimli kişiden 4.000 akçe borçlanırken borç miktarı ile aynı değerde giyecek eşyası ile 5 kuruşluk bir çukayı Hüseyin Beşe'ye rehin olarak bırakmıştır.³⁸ Başka bir örnekte ise Berri Çelebi b. Selim isimli askeri, Dulkadir Ağa b. Abdulmenan'dan aldığı 580 riyalı kuruşluk borca karşın Galata'da Yolcuođlu Mahallesi'ndeki evini rehin olarak bırakmıştır.³⁹ Ödeme yöntemlerine bakıldığı zaman askeri statüsündeki kişilerin arasında borçlarını nakit olarak ödeme konusunda sıkıntı yaşayanlara rastlanmaktadır. Borçlanan askeriler bazen borçlarını hayatlarında ödemeye imkan bulamıyor ve borçların tahsilleri ölümlerinden sonra muhalefatlarından gerçekleşiyordu. Buna örnek olarak Salamon v. Yasef isimli Yahudi'den 50.000 akçe borç alan es-Seyyid Ali Çelebi b. es-Seyyid İsmail verilebilir. Bu borcu sağlığında ödeyemeyen Ali Çelebi'nin borcu sağlığında uzlaşmaya gidilmesiyle 15.000 akçe sulh bedeline dönüşmüş lakin yine de ödenmemiştir. Borcu daha sonra Salamon, Ali Çelebi'nin muhalefatından tahsil etmiştir.⁴⁰ Bazen de askeriler borçlarını nakit ödeyemiyor, karşılığında mülklerini alacaklılara veriyordu. Örneğin Yusuf Bey b. İlyas, Sovane isimli bir zimmiden aldığı 800 riyalı kuruşluk borcun 300 riyalı kuruşunu Midilli Adası'nda bulunan ev ve bağını vererek ödemiştir.⁴¹

Tabii olarak iktisadi hayatın akışında önemli bir yere sahip olan esnafırlar ise askeri kesimden sonra borç davalarında en çok gözüken kesimdir. Elimizde var olan 108 adet borç davasının 23'ünde (%21) tarafların biri veyahut her ikisi esnaf olarak kaydedilmiştir. Borç davalarında esnafırlar arasında çukacı, hayyat, mellah, meyhaneci, pazarcı, örücü, kürekçi, kuyumcu, iplikçi, ekmekçi, demirci ve dellal esnafırlarına rastlanırken ayrıyeten tüccar kesimine dahil kişilere de rastlanmaktadır. Bu davalarda kaydedilen esnafırların çoğunlukta gayrimüslim olduğu görölmektedir. 25 esnafın hareketliliğini gördüğümüz borç davalarında 17 Hristiyan, 6 Müslüman ve 2 Yahudi esnaf deftere kaydedilmiştir.

Esnafırların mahkemeye neredeyse eşit miktarda borçlu ve alacaklı olarak geldikleri görölmektedir. Alacaklı olarak kaydedilen esnaf sayısı 13 iken borçlu esnaf sayısı 12'dir. Esnafırların dahil oldukları borç davalarında esnafırların kendi aralarında gerçekleşen etkileşim oranı oldukça azdır. Öyle ki yalnızca 2 davada tarafların her ikisi esnafırlardır. Bu davaların ilkinde çukacı esnafından olan İskevli v. Sırbino isimli zimmi, kuyumcu taifesinden olan Yoncivan v. Nikola'ya verdiği 120 riyalı kuruşluk (yaklaşık 9.600 akçelik) borcunu tahsil etmek adına mahkemeye gelmiştir. Ancak İskevli borcu Yoncivan'ın kendisinden tahsil edemediğinden borca kefil olan Orham v. Ezkiya isimli Yahudi'den talep etmiştir. Borca kefil olduğunu kabul

³⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları Seçme Eserleri I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 28.

³⁸ GŞS, no. 64, s. 81a/1.

³⁹ GŞS, no. 64, s. 3b/1.

⁴⁰ GŞS, no. 64, s. 3a/3.

⁴¹ GŞS, no. 64, s. 54b/2.

eden Orham, mahkeme tarafından borcu ödemekle yükümlü tutulmuştur.⁴² Bir diğer örnek ise her iki tarafın meyhaneci olduğu bir borç ikrarıdır. Bu örnekte mahkemeye gelen Yani v. Yorgi isimli zimmi, meslektaşı Giryani v. Demiryoy'a iki farklı zamanda aldığı 73.5 riyali kuruşu mahkemeye kaydettirmiş ve kardeşi Menol'u borca kefil etmiştir.⁴³

Alacaklı olarak mahkemeye gelen 13 esnafa bakıldığı zaman; kendi aralarında geçen 2 dava çıkarıldığında diğer borçların belge üzerinde statüsü belli olamayan kişilere verildiği görülmektedir. Ayrıca bu borçların miktarlarına bakıldığı zaman 13.000 akçeyi geçmeyen küçük miktarlar olduğu dikkati çekmektedir. Bu da bize sıradan insanların borç almak için ilk başvurduğu kişilerin esnaflar olduğunu göstermektedir. Alacak-verecek işlemleri içerisinde bazen esnafların alışverişlerine dair işlemler de görülmektedir. Örneğe göre; Galata'ya bağlı Marmara Nahiyesi'ne tabii Akşe? Karyesi'nde sakin olan Behaki v. Kostantin isimli zimmi, mahkemeye gelerek Galata'da meyhanecilik mesleğini sürdüren Nikola v. Yani'den ev ve bağını rehin göstererek 13.000 akçe borç aldığını ikrar etmiştir. Buna ek olarak borç miktarı karşılığında her medresi⁴⁴ 17'şer akçeden 771 medre *hamr* yani şarap vereceğini taahhüt ettiğini belirtmiştir.⁴⁵ Özeti verilen örnek her ne kadar bir borç işlemi olarak kaleme alınsa da meyhaneci Nikola'nın Behaki'den şarap aldığı görülmüyor. Bu alışverişin borç davası olarak kaydedilmesinin sebebi yüksek ihtimalle Behaki'nin yaşadığı nakit darlığı olarak yorumlanabilir. Behaki'nin rehin bıraktığı bağdan ve şarap temin etme sözünden yola çıkarak Behaki'yi bir şarap imalatçısı olarak değerlendirelim. Nikola'nın şarap almak adına Behaki'ye başvurduğu ancak şarapları temin etmeden de parayı verdiği görülmüyor. Behaki'nin parayı peşinen istemesinin sebebini eldeki kaynaklardan göremiyoruz. Bunun sebebi piyasaya olan borcu veya ürün tedarik etmek için sermaye ihtiyacı olabilir. Nikola ise ürünü almadan verdiği parayı güvence altına almak adına Behaki'den ev ve bağını rehin göstermesini istemiştir. Eğer Behaki ürünü zamanında getirirse yüksek ihtimalle üründen daha pahalı evini kurtarabilecek ancak eğer getirmezse mülkler resmi olarak Nikola'nın olacaktı.

64 numaralı Galata şer'iyye siciline 12 esnaf borçlu olarak kaydedilmiştir. Bu 12 esnaf yine tıpkı borç veren esnaflarda görüldüğü gibi sıradan insanlar ile borç ilişkisine girmiştir. Esnafların 7 davada borç aldıkları kesim sicillerden tespit edilemezken 2 esnaf, 1 askeri, 1 hacı ve 1 müstemenin esnaflara borç temin ettiği görülmektedir. Borç alan esnaflar arasında 1 örnek diğerlerinden taşıdığı farklı özelliklerle dikkati çekmektedir. Bu örneği özel kılan husus, 1 kişi borç verirken borçluların sayısının 10 olmasıdır. Davaya göre Cami-i Kebir Mahallesi'nde ikamet eden Yusuf b. Abdullah'ın mirasçısı olan Havva'nın vasisi Süleyman b. Abdullah, tümü iplikçi taifesinden olan Mehmed b. el-Hac Hüseyin, Yusuf Hoca b. Abdullah, Mehmed Çelebi b. Yusuf, Hasan b. Abdullah, Şamlı Hüseyin b. Mustafa, el-Hac Nasır b. Ahmed, Mustafa b. Ahmed, Rıdvan b. Abdullah, Mehmed Çelebi b. el-Hac Ali ve Ahmed b. Ali'nin her birine Havva'nın malından 50'şer bin züyuf akçe borç verdiğini ve bu kişilerden borcu tahsil ettiğini mahkemede beyan etmiştir.⁴⁶ Eldeki bilgilerden borcun ne zaman ve hangi amaçla verildiğini bilemiyoruz. Ancak bu borcun alınma sebebini iplikçi esnafının ihtiyaç duyduğu bir hammadde ihtiyacından kaynaklandığı yorumu yapılabilir.

Şehrin ileri gelenleri olarak tanımlayabileceğimiz bir diğer grup, genellikle sicillerde *el-Hâc* kelimesi ile tanımlanan hacılardır. Konuşma dilinde kullanılmayan, ancak Osmanlı belgelerinde sık sık geçen el-Hâc terimi, hac vazifesini gerçekleştiren kişilerin kullandığı

⁴² GŞS, no. 64, s. 25a/2.

⁴³ GŞS, no. 64, s. 27b/2.

⁴⁴ Meyhanecilerin büyük fiçılardan şarap taşımak için kullandıkları altı okkalık kaplara verilen isim. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, C. II, s. 436.

⁴⁵ GŞS, no. 64, s. 13a/1.

⁴⁶ GŞS, no. 64, s. 21b/2.

unvandır.⁴⁷ Tereke çalışmalarına göre el-hac unvanını taşıyan kişilerin ticaret erbabı oldukları düşünülmekle beraber kesin bir yargı bulunmamaktadır. Ayrıca hacca gitmenin belirli bir servet sahibi olmayı gerektirmesinden dolayı hacıların varlıklı kişiler oldukları söylenebilir.⁴⁸

İncelenen sicilde 7 kişinin isminin önünde hacı unvanının yer aldığı görülmektedir. Bu kişilerden 6'sı borç veren, 1'i ise borçlu konumdadır. Borç veren hacıların genellikle sıradan insanlara borç verdiği görülmektedir. Hacılardan 4'ü sıradan kişilere borç verirken 1'i askeri sınıfa, diğeri ise esnafa borç vermiştir. Elimizdeki kayıtlara göre borçlu konumundaki tek hacı olan Hacı Şaban b. Ahmed ise Mehmed Çelebi isminde bir askeriden borç almıştır.⁴⁹ Hacı unvanlı kişiler, 1 dava haricinde Müslümanlar ile borç alışverişine girmiştir. Bu alışverişin gerçekleştiği örnekte Galata'da Selime Hatun Mahallesi'nde ikamet eden el-Hâc Abdurrahim b. Yunus isimli hacı, boyacı esnaflarından Giryako v. Yani isimli zimmiye 60 riyali kuruş borç vermiştir.⁵⁰

Son olarak elimizdeki kayıtlarda resmi görevlilere ait 2 adet kayıt bulunmaktadır. Bu 2 davanın 1'inde kişinin unvanı *el-kadı* olarak nakledilmiş ancak görevi ile ilgili herhangi bir ayrıntıya yer verilmemiştir. Davaya göre ikamet adresini öğrenemediğimiz Lütfullah Efendi b. Mehmed *el-kadı*, Galata'da Müeyyedzâde Mahallesi'nde ikamet eden Vefa Bey b. Memi'den 1000 akçe değerinde borç aldığını beyan etmiştir.⁵¹ Resmi görevlilere ait ikinci kaydımız ise bir rahibe aittir. Örneğe göre Sakız Adası sakinlerinden Bartoyos v. Dimitri isimli rahip, İstanbul'da Hoca Paşa Mahallesi'nde sakin olan Osman Bey b. Abdullah'tan 100 riyali kuruş borç almıştır.⁵² Bu borcun mahkemeye taşınmasının sebebi ise Bartayos'un borcunu ödemediğini belirtmek adına Osman Bey'in mahkemeye gelerek bunu ikrar etmesidir. Bu örnek, bir Hristiyan dini liderinin Müslüman kesimden ve sıradan halka nazaran daha yüksek bir statüye sahip bir askeriden borçlanabildiğini göstermesi açısından zikredilmeye değerdir.

SONUÇ

Ticaretin ana maddesi olan paranın temini günümüzdeki gibi banka sistemlerinin gelişmediği dönemlerde tüccarların borç ve kredi gibi yöntemleri kullanmasına sebep olmuştur. İslamiyet'in faize karşı uzak tutumu ve Avrupa'ya nazaran gelişkin bankacılık ve kredi işlemlerinin bulunmaması özellikle Müslüman tüccarların finansman konusunda sıkıntı yaşadıkları izlenimini yaratmıştır. Ancak İslam medeniyetinin kendi içerisinde oluşturduğu iş ortaklıkları, kredi düzenlemeleri, borç alışverişi ve kredi mektupları gibi yöntemlerle Müslüman tüccarlar finansman işlerini halletmişlerdir. Osmanlı'nın kredi ve finans kurumları da 17. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'daki gelişmelerden etkilenmeyerek İslam geleneği içerisinde kalmıştır.

İç ve dış ticarete etkinliği açık olan Galata, finans ve kredi yöntemlerinin sıkça görüldüğü bir mekan olmuştur. Özellikle borç ve kredi işlemlerinin etkinliği Osmanlı kadı mahkemelerinin tuttuğu şer'iyye sicillerine yansımıştır. Sicillere yansıyan borç kayıtları sayesinde hem ilişkide bulunan kişiler hem de borcun çeşidi ve miktarı hakkında önemli bilgiler elde edilmektedir. Kişilerin borç hakkında mahkemeye uğramalarının sebebi genelde yaşanan sıkıntılardır. Nitekim kişiler kendi aralarındaki güvene binaen borç alıp verebilirdi. Elimizdeki

⁴⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, C. I, s. 518.

⁴⁸ Nevzat Erkan, "Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 3, ss. 428-429.

⁴⁹ *GŞS*, no. 64, s. 12b/4.

⁵⁰ *GŞS*, no. 64, s. 1a/3.

⁵¹ *GŞS*, no. 64, s. 43b/3.

⁵² *GŞS*, no. 64, s. 57b/3.

bilgiler değerlendirildiğinde kişilerin; borcun tahsil edilememesi, rehin bırakılan şeylerin geri alınamaması, borçlu kişinin ölümünden sonra kişinin terekesinden borcun tahsilatı, borç ertelemesi ve borcun taksitlendirilmesi gibi sebepler ile mahkemeye sıkça geldiği görülmektedir.

İncelenen borç kayıtlarında her dinden ve etnik kısımdan kişilerin mahkemeye geldiği görülmektedir. Yukarıda zikredilen herhangi bir sebepten mahkemeye gelen kişilerin dinsel tasnifine bakıldığı zaman karşımıza şu şekilde bir tablo çıkmaktadır; Müslümanlar borç verme konusunda kapalı bir görüntü çizmemiş ancak iş borç almaya gelince kendi dindaşlarını tercih etmişlerdir. Müslümanlara nazaran davalarda etkinliğini daha fazla gördüğümüz gayrimüslimler ise daha serbest bir görüntü içerisinde. Gayrimüslimler arasında Yahudilerin Hristiyan çevrelere göre kendi aralarındaki hareketliliğin oldukça az olması ilginç bir nokta olarak görülmüştür. Bu tablonun Yahudi cemaatinin kendi içerisinde şer'i mahkemeleri kullanma tutumundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Buna ek olarak Yahudiler, vakıfları bir borç veya kredi kaynağı olarak görmemiştir.

Sosyal statülere göre yapılan tasnifte ise askeri sınıf, esnaflar, hacı unvanı taşıyanlar ve resmi görevliler değerlendirilmiştir. Bu değerlendirilmelerde askeri sınıfa mensup kişiler sosyal statüsü belirlenebilen kişiler arasında çoğunluğu oluşturmaktadır. Ayrıca bazı borç davalarında esnaflarla olan borç alışverişlerinde iktisadi hayata yatırım yaptıkları görülmüştür. Esnaflar ise askerilerden sonra çoğunluğu oluşturan gruptur. Esnaflar ile dikkati çeken en önemli sonuç sıradan halk ile olan borç alışverişidir. Statüsü tespit edilemeyen sıradan halktan kişilerin borç alma konusunda ilk tercihlerinin esnaflar olduğu görülmektedir. Bundan başka ticari hayat içerisinde etkinliği aşikâr olan esnafların, hammadde teminini borç işlemleri üzerinden yaptığının dair kayıtlara rastlanmıştır. Son olarak incelenen grup ise *el-Hâc* unvanını taşıyan hacılardır. Hacıların 1 kayıt dışında borç veren konumdadır. Ayrıca borç alışverişine girdikleri çevrelerin tümünün Müslüman olması dikkati çekmiştir.

Sonuç olarak; Galata'nın ticaret hacmine paralel olarak Osmanlı finans ve kredi yöntemlerinden biri olan borç alışverişinin sıkça sahnelendiği bir mekân olarak dikkati çekmektedir. Üstelik kısa bir dönem incelenmesine rağmen kayıtların çokluğu ve toplumun her kesiminden kişilerin borç alışverişine girmesi dikkat çeken başka bir unsurdur. Bu da bize tüccarlar ve esnaflardan başka sıradan halktan kimselerin de nakit para ihtiyacını karşılamak adına borç alma işlemini kullandığını göstermektedir. Borç ilişkileri üzerine giriş mahiyetinde yapılan bu çalışmada elde edilen verilere bakılarak paranın hangi zümreler elinde tutulduğu hakkında kesin bir sonuca varmak mümkün gözükmemektedir. Ancak aynı mekân üzerinden daha uzun zamanlı çalışmalar veyahut farklı zamanları kapsayan bu tür çalışmaların yapılmasıyla paranın dolaşımının seyri hakkında daha ayrıntılı bilgiler elde edilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Galata Şer'iyeye Sicili (H. 1052/ M. 1642-1643), no. 64.

Telif Eserler

Açık, Turan, "Beşe Unvanı Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 62, 2015, ss. 37-64.

Apaydın, H. Yunus, "Karz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 24, ss. 520-525.

Aydın, M. Akif, "Deyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, C. 9, ss. 266-268.

- Bulunur, Kerim İlker, “II. Mehmed Tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnamesi ve Buna Yapılan Eklemeler Hakkında Yeni Bilgiler”, *Tarih Dergisi*, S. 50, 2009, ss. 59-85.
- Bulunur, Kerim İlker, *Osmanlı Galatası, 1453-1600*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.
- Dror, Ze’evi, “Women in 17th-Century Jerusalem: Western and Indigenous Perspectives”, *International Journal of Middle East Studies*, C. XXVII, S. 2, 1995, ss. 157-173.
- Erkan, Nevzat, “Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 3, 2019, ss. 423-451.
- Gerber, Haim, “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700”, *International Journal of Middle East Studies*, C. XII, S. 3, 1980, ss. 231-244.
- İnalçık, Halil, “Bursa I. XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, *Belleten*, C. XXIV, S. 93, 1960, ss. 45-102.
- İnalçık, Halil, “Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, ss. 9-15.
- İnalçık, Halil, “Osmanlı ‘Frengistâni’: Galata”, *Doğu Batı Makaleler II*, Doğubatı, Ankara 2008, ss. 199-203.
- İnan, Kenan, “Trabzon Şer’iye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri”, *İslâmiyât*, C. 2, S. 4, 1999, ss. 91-111.
- Jennings, Ronald C., “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 16, S. 2/3, 1973, ss. 168-216.
- Jennings, Ronald C., “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. XVIII, S. 1, 1975, ss. 53-114.
- Kaya, Eyyüp ve Hasan Hacak, “Zimmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, C. 44, ss. 424-428.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları Seçme Eserleri I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Rozen, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi (1453 - 1566)*, çev. Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Sahillioğlu, Halil, “XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’da Tedavüldeki Sikkelerin Râici”, *Belgeler*, C. 1, S. 2, 1964, ss. 228-233.
- Şimşek, Eyyub, *Şer’iye Sicillerine Göre Trabzon’da Borç-Alacak İlişkileri 1112-1126/1701-1704*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2007.
- Tamdoğan, Işık, “‘Sulh’ and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana”, *Islamic Law and Society*, C. 15, S. 1, 2008, ss. 55-83.
- Usta, Sebahattin, *Trabzon’da Borç Alacak İlişkileri (1693-1700)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2004.
- Yi, Eunjeong, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage*, Brill, Leiden; Boston 2004.

AYINTAB, ANTAKYA KAZALARI VE ÇEVRESİ HAKKINDA HÜSEYİN KAZIM KADRİ'NİN HALEP VALİLİĞİ DÖNEMİNDE DÂHİLİYE NEZARETİ'NE GÖNDERDİĞİ RAPOR*

THE REPORT SENT BY HÜSEYİN KAZIM KADRİ TO THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS ABOUT THE AYINTAB, ANTAKYA AND SURROUNDING DISRICT DURING THE GOVERNOR OF ALEPPO

İsmail Hakkı ÜZÜM**

Özgür KAZCI***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received:25/05/2021 Düzeltme/Revised: 08/06/2021 Kabul/Accepted: 09/06/2021

Araştırma Makalesi/ Research Article

Atıf / Cite as: Üzüm,İ. H. & Kazcı, Ö. (2021). Ayıntab, Antakya kazaları ve çevresi hakkında Hüseyin Kazım Kadri'nin Halep valiliği döneminde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği rapor. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 32-45. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.942851>

ÖZ

Osmanlı Devleti, eski ihtişamını kaybettikten sonra uzun ve zorlu bir süreç yaşamıştır. Bu zorlu süreç hem içerde hem dışarıda devam etmiş, Batının Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasıyla da daha karmaşık bir hal almıştır. Devlet yöneticileri, XX. yüzyıla girerken uluslararası ilişkilerde devletin bekası için mücadele vermiş, diğer yandan da ülke içerisindeki büyük problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Hiç kuşkusuz bu problemlerden en önemlisi ve diğer birçok probleme de sebebiyet veren durum; taşrada merkezi otoritenin zayıflamasıdır. Merkezi otoritenin zayıflaması mali, siyasi ve asayiş gibi pek çok sorunu gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti içte bu sorunlar ile uğraşırken bir yandan da dış ilişkilerdeki aksaklıklarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Devletin iç ve dış siyaseti birbirinden bağımsız değildir, nitekim ülke içerisinde ya da dış ilişkilerde yaşanan istikrar devletin güçlenmesini ve varlığını sürdürmesini sağlamaktadır. Vatansever Osmanlı devlet adamları ise bu uğurda devletin sürekliliği için ellerinden geleni yapmış ve her daim güçlü, adil bir devlet uğruna çalışmışlardır. Merkezi otoritenin zayıfladığı, devletin yerel yöneticiler üzerinde etkisinin azaldığı dönemlerde toplumun huzuru bozulmuştur. Bu bağlamda çeşitli devlet hizmetlerinde görev alan Hüseyin Kazım Bey, Halep valiliği sırasında Ayıntab ve Antakya çevresinde siyasi, sosyal, ticari vb. alanlardaki faaliyetleri değerlendirmiş, gözlemlerde bulunmuş, bölgelemler

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Gaziantep Üniversitesi SBE Doktora Programı, Gaziantep Türkiye, ismailhakkizum@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8809-6147

*** Gaziantep Üniversitesi SBE Doktora Programı, Gaziantep Türkiye, ozgurkazci@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6335-2802

kalkınması için fikirlerini açıklamış, yapılan haksızlıklara karşı gelmiş ve tüm bunları raporlarında merkeze sunmuştur. Halep valisi Hüseyin Bey'in hazırladığı rapor bu açıdan dönemin siyasi ve sosyal yapısını anlayabilmek açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Kazım Kadri, Halep, Ayıntab, Antakya-İskenderun, Rakka.

EXTENDED SUMMARY

In the last periods of the Ottoman Empire, the state had gone through a very difficult process. Domestic and foreign policy balances experienced in this process played a large role. As a result of the dynamics within the state and the pressure and influence of the West on the Ottoman Empire, a set of economic, political and social breakdowns inevitably occurred in the Ottoman Empire, and the country faced many difficulties by undergoing a positive-negative transformation. Therefore, these adverse conditions forced the empire to make a series of reform movements. The uprisings in favor of the Ottoman Empire, the internal matters becoming external issues, and the great land losses put the Ottoman Empire in serious trouble. Despite the reforms, the aimed success could not be achieved as stability could not be provided in the reforms. Interstate conflicts dragged the Ottomans into the world's first great war and as a result of all these adverse events, they lost the war.

These major problems, which were difficult to overcome, had naturally shown their effects in all administrative decisions. The efforts of the Ottoman Empire to cope with all the problems were maintained with the intense struggle of the administrators and civil servants. In order to protect the existence of the state, to maintain its continuity and to ensure the public peace, many statesmen carried out activities related to reforms, regulations and their implementation in the fields. However, these practices were not sufficiently effective in some places, especially in remote rural areas. In the provinces, with the weakening of the central authority, local governments started to gain power and the Ottoman Empire tried to maintain the power of pro-state families and communities and the central authority in the provinces in order to maintain this balance. However, this policy unfortunately did not achieve the desired effect, as a result of some arbitrary practices and administration, the central power disappeared, and this led to the increase of banditry in those regions and the emergence of important security problems. The people, who were subjected to heavy taxes, had to migrate from their regions as a result of the deterioration of the public order, and this situation almost caused the cessation of agricultural activities in the provinces where the economy was largely based on agriculture, causing great damage to the economy. Therefore, as a result of the emptiness or weakness of the central administration in these regions, the problem of public order, a series of economic, social and political problems arose and the people of the region faced serious difficulties.

Hüseyin Kazım Efendi, who struggled with these difficulties and had many important duties in the state administration, was aware of the state of the state during his duty as a statesman working for the peace of the state and the people and made some inferences based on his impressions and experiences. Hüseyin Kazım Efendi, who attached great importance to Islamic law, mentality and justice, clearly expressed his opinions accordingly on every occasion. It was stated by his contemporaries that he was cited by his social circle that he was intelligent, fair, courteous and humorist and a fighter especially against injustice. Having served as the governor of Aleppo in 1910/11, Hüseyin Kazım Efendi informed the state about the region with a great duty responsibility as he came to Aleppo and stated in his memories that the general situation was perilous there, as in many other Ottoman provinces, the public order was bad and the administration was not effective.

While Hüseyin Kazım was serving as the governor of Aleppo, as a requirement of his responsibility to the state, he made investigations to obtain important findings in some sub-districts such as Antakya, Iskenderun, Belen, Antep, Rakka and especially the city of Aleppo, which were subordinate to the province. He saw the inadequacy of the central administration in the center and rural areas of the province, as in all provinces, and observed that this situation caused many political, economic and social problems. The primary determination of Hüseyin Kazım Efendi was the absence of the central government and the scarcity of soldiers and gendarmes to maintain order. The governor, Hüseyin Kazım, personally observed on his trip that the administrative gap between the Aleppo center and the districts, the lack of opposition and an institution to maintain order within the province, caused big troubles. Therefore, in order to put an end to this bad situation, he first wanted to increase the influence of the central administration in the region and demanded the opening of a gendarmerie school in Aleppo to maintain order. In addition, Hüseyin Kazım had some thoughts based on his observations and presented his thoughts to the state in order to revive the economy, which had come to a standstill due to many reasons such as tribal and bandit attacks, the locust epidemic, and the public's complaint about local governments. Based on the findings he revealed from his observations, he put forward some ideas such as opening the Aleppo-Iskenderun road and establishing Iskenderun port to revive the commerce, draining the swamps of Iskenderun and Amik for reclamation, and making the Asi river possible for ships to travel for commercial purposes. In addition, he focused on many problems such as obtaining electricity from the waterfall near Antakya and the establishment of a spinning mill, the allocation of the government mansion in order to strengthen the local administration in Ayıntab, the request for the dismissal of

the district governor. Hüseyin Kazım Efendi, after all these observations and determinations, returned to Aleppo and prepared a report on the regions he examined for the Ottoman State Ministry of Interior. Generally, the subjective thoughts and interpretations of Hüseyin Kazım Kadri appeared in the report. He did not hesitate to criticize some of the activities carried out in the region. In a problem encountered, he preferred the solution that suited his ideas and expressed it in his report. He also stated in the report that he made some applications for the welfare of the people and which one would meet the interests of the people. In addition, he stated the problem of public order and the problems faced by local administrators and people in the region he visited.

The report prepared by Hüseyin Kazım Efendi provides very important information about the region he studied. In the report, the regional problems, the wishes and activities of the people, the solutions to the problems and the implementation activities in that period can be clearly seen. In addition, it is understood through this report how important the central government is and what kind of problems will be experienced in cases where the forces maintaining public order are absent or insufficient.

Keywords: Hüseyin Kazım Kadri, Aleppo, Ayıntab, Antakya-Iskenderun, Rakka.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldan itibaren mevcut diğer devletlere karşı üstünlüğünü kaybetmeye başlaması, devletin askeri yapısının bozulma süreci, merkezi otoritenin gücünü yitirmesi, teşkilat ve hukuk kabiliyetinde ve mali, sosyal gereksinimlerin karşılanmasında aksaklıklar yaşanması¹ devletin kötü gidişatına neden olmuştur. Takip eden yıllarda ülke içerisinde farklı güçler ve Batının etkisi ile devlet, büyük bir dönüşüme tabi olmuş, devam eden asırlarda ciddi sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır². Osmanlı'nın son yüzyılları ise sorun-çözüm-ıslah sözcüklerinin sık sık telaffuz edildiği bir dönem olmuştur³. Özellikle XIX. yüzyılda gerçekleşen Yunan ayaklanması, Mısır sorunu, Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı lehine gerçekleşen antlaşmalar, toprak kayıpları gibi ülke çapındaki gelişmeler⁴ Osmanlı Devleti'ni geri dönülemez bir şekilde yıpratmıştır. Osmanlı'nın bu yıkımları ve kayıpları önlemeye yönelik çabaları birçok alanda reformlar yapılmasına, yeni fikirler ileri sürülmesine⁵ sebebiyet vermiş ve bu yüzyıl Batı eksenli siyasi ve kültürel anlamda büyük değişimlerin yaşandığı "Tanzimat Dönemi" adı verilen modern devletin ortaya çıkması açısından tarihsel bir dönüm noktası olmuştur⁶.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çok zor koşullar devletin birçok noktasında etkisini göstermeye başlamıştır. Zincirleme yaşanan bu olumsuzluklar merkezi otoritenin etkisini büyük oranda kaybetmesine, nüfuzlarını merkezi otorite aleyhine genişleten ailelerin, hanedanların ortaya çıkmasına ve mahalli otoritelerin güç kazanmasına⁷ yol açmış ve özellikle XIX. yüzyılda taşradaki merkezi otorite gücü aşağıya çekilip, bölgesel yöneticilerin söz sahibi olduğu yeni bir dönem açılmıştır⁸. Bu durum bazı dönemlerde keyfi uygulamalara neden olup eşkıyalığın artmasına, reaya üzerinde ekonomik baskı yaşanmasına, köylülerin yerlerini terk

¹ Taner Aslan, "Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma", *Erdem*, S. 55, 2009, s. 55.

² Burak Koçak, "Cumhuriyet'in Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi", *İmgelem*, C. 3, S. 5, 2019, s. 208.

³ Mustafa Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum", *Mecmua*, S. 2, 2016, s. 51.

⁴ Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1917)*, TTK, Ankara 1997.

⁵ Salim Cöhçe, "XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Fikir Hareketleri", *Erdem*, S. 12, 2000, s. 331.

⁶ Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, (Çev. Oktay Özel ve Canay Şahin), Ankara 2000, s. 110.

⁷ Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, İstanbul 2009, s. 512.

⁸ Nazmiye Taş, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Eşkıyalık Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015, s. 37.

edip şehirlere göç etmesine⁹, bölge idari yapısının yerel güç odaklarının etkisine girmesine¹⁰, yapılan uygulamaların yanlış yönlendirilmesine neden olmuştur.

Merkezi otorite ile bağımlı olarak asayiş ve huzurun bozulması da önceden olduğu gibi XIX. yüzyılda da devletin büyük bir problemi olarak yer almıştır. Esasında Osmanlı Devleti'nde halkın durumu “asude hâl ve müreffehü'l-bâl” olarak tasavvur edilmiş, halkın kendini emniyette hissetmesi, hayatını kolaylıkla ve devlete itimat ederek sürdürmesi istenmiştir. Bunun için de tabii olarak asayiş ve huzurun bozulmaması için tedbirler alınmış, cezalar getirilmiş, kanunnameler, vergi, mahalle, köy, idari ve adli sistemler belirli kurallara göre hazırlanmıştır¹¹. Ancak devletin asayiş ve huzuru sağlaması hususunda kolluk kuvvetleri ile ilgili birtakım gelişmeler yaşanmış, Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla iç güvenliğin denetimi¹² ile ilgili bazı reformlar yapılmış ve bunların birçoğu başarısız olmuştur. Daha sonra vilayetlerde Osmanlı iç güvenlik teşkilatının omurgası haline gelmiş olan jandarma niteliği taşıyan Asâkir-i Zabtiye birlikleri oluşturularak¹³ merkezi hükümetin idaresi devletin her bölgesinde hissettirilmeye çalışılmıştır¹⁴.

Osmanlı devlet adamları tarafından devletin bekası, halkın refahı ve huzuru için merkezi otoritenin gücünü sağlamaya, tüm bu kötü gidişat engellenmeye çalışılmıştır. Bu hususta özellikle XIX. yüzyıldaki Osmanlı padişahları, sadrazamları, memurları ve dönemin aydınları çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu devlet adamlarından önemli bir isim de Osmanlı'nın son döneminin karmaşasına, toprak kayıplarına, yönetimdeki aksaklıklara bizzat şahit olmuş ve eserlerinde de her aydın gibi milleti için çıkış yollarını aramış¹⁵, birçok bölgede valilik yapmış ve çalışmanın konusu olan raporun da müellifi Hüseyin Kazım Kadri'dir¹⁶.

⁹ Nilüfer Alkan Günay, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010, s. 148.

¹⁰ Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 44.

¹¹ Bülent Arı, “Osmanlı Asayiş Stratejileri”, Türk Polis Tarihinin Kökenleri (Ed. Yücel Yiğit), *Polis Akademisi Yayınları*, Ankara 2017, s. 179.

¹² Ahmet Özcan, “Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, 2013, s. 178.

¹³ Nalan Turna, *19. YY'den 20. YY'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yay., İstanbul 2013, s. 150.

¹⁴ Nadir Özbek, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)”, *International of Middle East Studies*, S. 40, 2008, s. 75.

¹⁵ Sakin Taş, Samed Yazar, “Hüseyin Kâzım Kadri'nin Fikrî Hayatı -İstikbâle Doğru- Adlı Eseri Özelinde”, Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmi İlimler (Ed. Hidayet Aydar vd.), *Ensar Neşriyat*, İstanbul 2019, s. 317.

¹⁶ Hüseyin Kazım Kadri (1870-1934), İstanbul Beylerbeyi'nde doğdu. Babası Trabzon valilerinden Kadri Bey'dir. İlköğrenimine Beylerbeyi Sıbyan Mektebi'nde başladı. Soğukçeşme Askeri Rüştiyesini bitirdi. Babasının görevi üzerine İzmir'de İngiliz Ticaret Mektebi'nden mezun oldu. Özel hocalardan Arapça ve Farsça dersler aldı. Yunanca ve Latince öğrendi. Hüseyin Kazım Efendi ilk resmi görevine Aydın Vilayeti Muhasebe Kalemi'nde başladı ve İstanbul'da Maliye Nezareti Mektubî Kalemi'ne girdi. II. Meşrutiyet'ten sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit ile Tanin gazetesini çıkardı. İttihat ve Terakki'nin göreve gelmesiyle Selanik mutasarrıflığı, Halep valiliği, İstanbul şehremenliği ve İstanbul valiliği görevlerinde bulundu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Aydın mebusu olarak Meclis-i Meb'ûsan'a girdi ve meclisin birinci reis vekilliğine seçildi. Misâk-ı Milli'nin belirlenmesi için Meclis'e ilk teklifi verdi. İstanbul işgalinden sonra Tevfik Paşa kabinesinde Ticaret ve Ziraat nazırlığı ile Adliye nazır vekilliği görevlerinde bulundu. Mustafa Kemal ile görüşmek için Ankara'ya gitti. İstanbul'a dönüşünde Evkaf nazırlığı ve Maliye nazır vekilliği yaptı ve 1921 yılından itibaren resmi bir görev almayıp bazı özel banka ve şirket idare meclisi üyeliklerinde bulundu. Dinlenmek için gittiği Tarsus'ta 17 Ocak 1934 yılında vefat etti. Naaşı İstanbul'a getirildi. (Detaylı bilgi için bkz: Nurettin Albayrak, “Hüseyin Kazım Kadri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 18, İstanbul 1998, s. 554-555). Yaşamı boyunca birçok eser kaleme almış ve hemen hepsini Şeyh Muhsin-i Fani mahlasıyla neşretmiştir. Eserlerinde özellikle İslam düşüncesi, İslam hukuku, Türk Lügati, ziraat dersleri gibi konularda eserler bırakmıştır (Detaylı bilgi için bkz: Hamide Doğan, Hüseyin Kazım

Hüseyin Kazım Efendi, devletin tecrübeli yöneticilerinden birisi olmuştur. Halit Ziya Uşaklıgil tarafından “faal, zeki, dürüst bir idare recûlü” olarak tanımlanan Hüseyin Kazım Efendi’nin yönetim anlayışı genel olarak isyan ve zulümden uzaklaşarak adalet ile icraat yapmak olmuştur. Nitekim hatıratında şu ifadelerle yer vermiştir:

“Şu kadar ki herkese hakk-ı ictihad verilmek bir anarşiye doğru gidilmek olur ki bu da elbette tecviz edilemez. Fakat fikr-i ictihaddan âri basmakalıp adamlarla da bir iş görülemez. Mütemeddin memleketlerde ve halkın yine kendi itiyadlarından sâdır olan kanunlarla ve tarz-ı idare ile ülfet etmiş oldukları yerlerde, bir hükümet memuruna düşen en mühim vazife, kanunların ve nizamların harfiyyen ve tamamen tatbikine nezaretten ibaret kalmak lazım gelir. Teşri ve icra kuvvetlerini bir adamda toplamak istibdada yol açar. Fakat asırlardan beri müthiş bir anarşinin hüküm sürmekte olduğu memleketimizde ve daima bir hiss-i isyan ve muhalefetle mutad olan bir halk arasında hangi kanun veya nizam ile idare-i hükümet edilebilir.”¹⁷

Hüseyin Kazım Efendi hakkında söylenenler ise genel anlamda keskin bir zekâyâ, derin bilgi birikimine sahip olduğu, en ufak bir haksızlığa katlanamayan adil biri olduğu, dostları için iyilik düşünen, şakacı, nükteci bir karaktere sahip olduğu yönündedir¹⁸. Öyle ki Halep’e görevlendirildiği tarihlerde basında şu satırlara yer verilmiştir: “Kâzım Bey nevzâd-ı hürriyettir, dindar, münevverü’l-fıkr ve gayûrdur. Haleb’de hıdemât-ı bergüzideye muvaffak olacağı me’ûldür. Hükümet-i meşrûatımızın Haleb meselesindeki hareket-i âdilânesi şâyan-ı tebriktir.”¹⁹

Hüseyin Kazım, Osmanlı Devleti’nin uzun süre boyunca hâkimiyetinde bulunan ve oldukça önemli bir yerleşim yeri olan Halep’e geldikten bir süre sonra karşılaştığı vaziyeti hatıratında şu şekilde aktarmıştır: “Bütün Anadolu vilayetlerinde olduğu gibi Halep’te sû-i idareden, irtişadan ve her manasına göre anarşiden başka bir şey görmemiştim. Asker, jandarma, polis ve bâ-husus vilayetin elinde yegâne bir kuvvet olan müfreze ağlanacak bir halde idi...” şeklinde pek iç açıcı olmayan açıklamalarıyla devam etmiştir. Hüseyin Kazım, Halep valilik görevini yürüttüğü sırada devlete olan sorumluluğu sonucunda Halep şehri başta olmak üzere vilayete tabi bulunan Antakya, İskenderun, Belen, Antep ve Rakka²⁰ gibi birtakım nahiye kaza ve sancak dâhilinde de önemli tespitler elde edecek incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler sonucunda Hüseyin Kazım Efendi bir rapor hazırlayıp, bu raporu da dönemin içişleri bakanına göndermiştir. Rapor genel olarak Antep, Antakya, Halep ve çevresi ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmekle birlikte dönemin genel sorunları, gelişmişliği, yapısı hakkında da bilgiler vermiştir. Hüseyin Kazım Efendi, söz konusu raporu hazırlarken olayları, kendi düşünce yapısına uygun olacak bir şekilde ve eleştirel bir bakış açısıyla yorumlamıştır. Bu çalışmada söz konusu rapor ele alınmış ve sadeleştirilmiştir.

Kadri’nin Dini ve Siyasi Görüşleri “Kelami Bir Yaklaşım”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007).

¹⁷ İsmail Kara, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım İstanbul Trabzon Selanik Suriye Hüseyin Kazım Kadri*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2018,s. 22-23.

¹⁸ Nurhan Kuzu, *Osmanlı’dan Modern Türkiye’ye Geçiş Döneminde Aydınların Medeniyet-Din İlişkilerine Bakışı Hüseyin Kâzım Kadri ve Musa Cârullah Bigiyef Örneği*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2005, s. 52.

¹⁹ Hikmet Gazetesi, “Bir Haftalık Vukûat”, Nu: 60, Sene: 1, 27 Şaban 328/ 19 Ağustos 1326, s. 8.

²⁰Rakka eyaletinin merkezi Urfa olup, günümüzde bu eyalete ismini veren yerleşim yeri Suriye’dedir. Rakka eyaleti Urfa ve Birecik sancaklarından oluşmaktadır. (Tahir Öğüt, *XVIII. XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s.1.) Tanzimat’ın ilanından sonra ise 1866-1908 tarihlerinde Halep’in sancağı konumunda olmuştur. (Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s. 713).

Hüseyin Kazım Efendi'nin gözlem ve incelemeleri neticesinde hazırlayıp İçişleri Bakanlığına gönderdiği rapor:²¹

Halep Valiliği Döneminde

İçişleri Bakanlığına

Bakan Bey'e

İskenderun, Antakya, Beylan (Belen), Kilis ve Ayıntab kazalarında inceleme yaptıktan sonra vilayet merkezine (Halep) döndüğümü ve raporumu da daha sonra takdim edeceğimi söylemiştim. Halep-İskenderun şosesini çok kötü bir halde buldum. Bu yol için şimdiye kadar çok para harcanmasına ve fedakârlıklara rağmen yolun birçok kısmı kullanılamaz bir vaziyette idi. Böylece bayındırlık bakanlığının vilayetleri birbirine bağlayan yolları böyle gelişigüzel yaptırdığını görerek bizim kendi araçlarımız ile bir yol yapamayacağımızı anladım. Halep-İskenderun şosesini üstlenen inşaat şirketi henüz yolu tamir etmeye başlamadı. Fakat şirket, yapılacak yolların etütlerini hazırlayıp onaylanmak üzere evrakları bayındırlık bakanlığına gönderdi. Beş altı ay sonra Halep ile İskenderun arasında düzgün bir yol yapılmış olacaktır. Bu durum ne kadar memnuniyet vericiyse de İskenderun-Halep şimendiferinin yapılması konusunun devlet tarafından mümkün görülmeşi o kadar acıdır.

Bağdat demir yolunun Halep'ten geçmesi hakkında halk tarafından merkezi hükümete defalarca müracaat edildiği ve sonunda daha önce de düşünüldüğü gibi Katma veya Tel-Habeş'ten Halep'e bir şube hattı uzatılmasından hattın Müslümiye noktasından başlayarak Halep'e kadar uzatılması için kumpanya ile hükümet arasında bir antlaşma olduğu bilinmektedir. Müslimiye'den Halep'e gelen trenler yine aynı hat üzerinde döneceklerinden ben bu noktada önceki tasarı ile sonuç arasında büyük bir fark görmediğimi itiraf etmek isterim. Tek fark; daha önce Katma veya Tel-Habeş'ten uzatılacak hattın buradan uzatılmayıp Halep'e daha yakın bir yer olan Müslimiye'den yapılacak olmasıdır. Her ne olursa olsun Bağdat demiryolunun Halep'ten geçmesi bizim için o kadar da yarar sağlayacak değildir. Halep'e geldiğim günden beri bu önemli sorun hakkında özel araştırmalarda bulunup birçok kişinin görüşünü aldım. Bildiğiniz üzere Fenikelilerin Afrika etrafındaki seyahatlerinden sonra Hindistan ve Batı arasında ve özellikle Akdeniz şehirleri arasında bir ticari alışverişin döndüğü Suriye şehirleri az çok zarar görmüştü. Sonrasında Süveyş Kanalı'nın açılması ve Hindistan ile Uzakdoğu'ya giden yolların keşiflerle değişmesi üzerine Suriye şehirlerinin ticari önemi azalmıştır. Halep şehrinin şu anki ticareti ile bayındırlığı arasında büyük bir fark göze çarpmaktadır. Dolayısıyla daha önceleri ticaret yolları üzerinde refah bir şekilde yaşayan Halep tüccarlarını iflas etmiş insanlara benzetiyorum. Süveyş Kanalı'ndan sonra Bağdat demiryolunun kendi şehirlerinden uzak bir noktadan geçmesi Haleplileri daha çok endişelendirdiğini ve sırf böyle bir düşünceyle hattın Halep'ten geçmesini istediklerini anlıyorum. Fakat üzülererek söylemeliyim ki Halepliler kendi çıkarlarını tam anlamıyla görememişler ve böyle faydasız bir şey isteyerek hükümeti de boşa uğraştırmışlardır.

Bağdat trenlerinin Halep'ten geçmesinin Halep'e ne kadar yarar sağlayacağını bilemiyorum. Yalnız çok iyi bildiğim bir gerçek şu ki; Halep ile deniz arasında bir ulaşım hattı sağlanmaz ise Halep ticareti tamamen yok olmaya mahkûmdur. Bu önemli mesele hakkında Bayındırlık bakanlığına başvurarak açıklamalarda bulundum fakat bakanlıktan hiçbir cevap almadım. Mersin'den sonra Bağdat demiryolunun deniz ile bağlantısı olmadığını dikkate almak önemli değil mi? Hâlbuki Mersin kasabasından iyi bir liman olamayacağını ve buradan düşünüldüğü ve ümit edildiği ölçüde bir fayda sağlanamayacağını anlamak zor değildir. Özellikle Mersin Limanı buralar için bir çıkış noktası olamaz. Halep için en ideal liman hiç

²¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivleri, DH.İD.44.30

şüphesiz İskenderun Limanıdır. Doğu ile Batı arasındaki en kısa yolun başlangıcı olan bu şehrin önemini Büyük İskender'den sonra onaylayacak birçok kişi gelmiştir. İngilizlerin zamanında bu noktadan Basra Körfezi'ne kadar bir demir yolu yapmak istemeleri ve aynı istek ve siyasi amaçlar ile Hindistan yolunun başlangıcı durumunda olan kasabanın geniş limanına hâkim olan Kıbrıs Adası'nı da işgal etmelerinden bir ders çıkarmamız gerekirdi. Bağdat hattının İskenderun Körfezi'ni takip etmesi askerî açıdan bazı sakıncaları barındırıyormuş. Ben bir subay zabiti olmadığım için bu konu hakkında bir şey söyleyemem. Yalnız sahil ile paralel olan bir hattın savaş anında yabancı bir devletin donanması tarafından yok edilmesi ve Fırat Nehri'ne yapılacak büyük bir köprünün bir dinamitle düşman tarafından yıkılması mümkündür. Yetkili ağızlardan; sahilde zarara uğrıtılacak üç beş kilometrelik bir hattın birkaç günde tamir edilebileceğini fakat Fırat üzerindeki bir köprünün ancak beş senede yapılacağını dinledim ve bu işte çok büyük bir hata yapıldığına inandım.

Trablusşam-Humus hattı bir iki ay sonra tamamlanacaktır. O zaman Halep ve bölgesinde ticareti yürüten komisyoncular tamamıyla buraya ya da Mersin'e gitmek zorunda kalacaklardır. Ülkemizin ayakta durabilmesi için büyük öneme sahip olan ticaret ve tarımı sadece birkaç yere tahsis etmek çok tehlikelidir. Bunları milli servetimizin her bir parçasında düşünmek gerekir. Bağdat demiryolunun Haleplilerin istekleri ile kendi şehirlerinden geçmesi Halep ticaret bölgesi için ne yarar sağlayabilir ki? Oysa Halep şimdiye kadar kazandığı ticari konumunu koruyup, ticari geleceğini garanti altına almak için mutlaka bir liman ile bağlantı kurmak zorundadır. Bu liman da doğaldır ki İskenderun'dan başka bir yer olamaz. Yalnız Halep ile İskenderun arasında bir hat yapılacak olursa Belen'de en az beş km'lik bir tünel açılması gerekmektedir ve bunun çok büyük bir masraf ile bazı sorunlara yol açacağı da bellidir. Ayrıca Süveydiye'de son bulacak bir Halep-Antakya hattının da mümkün olmadığı söylenmiştir. Şirketin bulunduğu çalışma aslında tüm yararları bir yerde toplayacak bir önlem olduğundan bunun hükümet tarafından kabul edilmesi lazım olurdu. Bu da Belen'de yapılacak tünelden kurtulmak için Bağdat demir yolunun Bahçe'den sahili takip ederek hattın İskenderun'a uzatılması planlanmaktadır. Bu hat bir bölüm olacağından sahili takip etmesinden dolayı Genelkurmay dairesi tarafından açıklanan itiraza yer olmaz. Ayrıca şirket de bu hattın bölümünün inşasını desteklemektedir. Halep ve ticari alanının bu yol vasıtasıyla denize ulaşması ülkenin ticari geleceği konusunda ülkeyi büyük bir tehlikeden kurtarır. Özellikle Bahçe ve İskenderun arasında düzlük olduğundan burada az bir masraf meydana gelir. İşte benim bayındırlık bakanlığına anlatamadığım gerçek buydu. Halep halkı da bunun gerekliliğini ve önemini tam anlamıyla görüp anlayamadılar ve Bağdat hattının kendi şehirlerinden geçeceği için memnun oldular. Oysa en büyük nokta göz önünde tutulmayı unutuldu. Yalnız İskenderun halkı kendilerinin mahvolacağını ve sonrasında oradan göç edeceklerini düşünerek şikâyete başladılar. Bendeniz orada iken İskenderun halkı çok üzüldü ve sonunda birkaç kişi İstanbul'a bayındırlık bakanlığına gidip özel girişimlerde bulunmaya karar verdi. Ben bu sorun hakkında iyice düşünmediğime inanmaktayım. Trablusşam-Humus şimendiferi yapılacak ve bunun sonucu olarak Halep ticareti oraya kayacak ve sonra da birçok harcama yapılarak Halep-İskenderun şosesinin aceleyle tamiri gerekecek. İskenderun gümrük gelirleri de gözle görünür bir şekilde azalmakta ve şirkete ait olan çoğu vapur da buraya uğramaktan vazgeçmektedir. Bu durum bir müddet daha bu şekilde devam ederse İskenderun kasabasıyla birlikte ticaretin de bir önemi kalmayacak ve böylece vergi dairesi müdürlüğü de oradan kaldırılacaktır. O zaman İskenderun'un da bir kaza merkezi olmasına gerek kalmayarak yeniden nahiye statüsüne dönüştürülmesi gerekecek.

Tamamı İskenderun'dan alınan gaz vergisi hakkındaki başvurumdan henüz bir sonuç alamadım. Danıştay'ın bu meselede daha adil bir karar alacağını ümit ediyorum. İskenderun kasabasının belediye gelirleri daha önemli bir gündem iken bu konuda belediyece yapılmış bir

emeğe rastlamadım. İskenderun belediye başkanına sokaklara bir lüks lambası olsun asmalarını söylemişim. Her yerde can sıkıcı bu durumla karşılaştım. Yerel yönetimler hiçbir yerde kendi varlıklarını göstermemekteler. Bu adamlar belediye teşkilatının ve idarenin başlangıç noktası olduklarını anlamış olsa idiler, ülkelerine daha fazla hizmet edecek olan adamları seçmekten geri kalmazlardı. Maalesef belediyenin önemi hiç kimsenin dikkatini çekmiyor ve zaten az olan bir gelir memurlara maaş adı altında verilerek ülke için kullanılacak bir para kalmıyor.

Belen kasabasının neden bir kaza merkezi yapıldığını anlamadım çünkü buranın büyük bir köyden farkı yoktur. Özellikle İskenderun buraya bir buçuk iki saat mesafede bulunduğu için başka bir kaza kurulmasına gerek görmedim. İskenderun'dan bahsederken zamanında burada yapılan bataklık doldurma çalışmalarını üzüntüyle akla getirmemek olmaz. Vali Raif Paşa zamanında yolculardan alınan vergiler ile İskenderun'daki bataklıkların kaldırılması girişiminde bulunmuş ve birçok iş yapılmıştı. Her tarafa dekovil hattı uzatılarak "Bataklık İdaresi" ismiyle özel bir daire kurulmuştu. Doldurulan arazi binlerce dönüme ulaşmış ve kasabanın havasındaki tehlike önemli derecede azalmıştı. Fakat işler düzenli ve planlı bir şekilde yapılmayıp geliş güzel yapıldığı için su toplayan yerlerin biraz yükseltilmesinden başka bir yarar sağlanmamıştır. Dolayısıyla işe başlamadan önce bu bölgenin haritası çıkartılarak suların atılması için kanalların nerelere yapılacağı ayarlanması gerekirdi. Bayındırlık bakanlığı bu işlerin boşa olduğunu anlayarak bataklık kurutma işlerini bu senenin başından beri askıya almıştır. Dekovil hatlarının birçoğu toprak üzerinde bırakılmış ve lokomotifler ile toprak arabaları, birçok ölçü araç-gereci "Bataklık İdarehanesinde" uygunsuz koşullarda iş görmez bir şekilde bırakılmıştır. Eskiden beri yolculardan alınan gelirler kullanılmakta ise de Halep-Beyrut arasında bir şimendifer inşasından sonra İskenderun'dan geçen yolların sayısı azaldığı için bu gelirler de iyice azalmıştır.

Bataklıklar hakkında bir karar alınmadan şimendifer meselesinin çözülmesi mümkün değildir. İskenderun'da yapılması düşünülen noktalar: Halep-İskenderun şosesi, Halep-İskenderun arasında Bahçe'den uzatılacak bir demir yolu, İskenderun Limanı ve bataklıklardır. Belen kazasının açıkladığım gibi önemli bir nokta olmadığına inanıyorum. Bana göre bu kaza, bir nahiyeye dönüştürülmelidir.

Antakya kasabasını -Romalılar zamanından beri varlığını sürdüren- bu yerleri daha bayındır bir şekilde görmek isterim. Maalesef beklediğim gibi bayındır ve düzenli bir yer görmedim. Halep-İskenderun yolu üzerinde Topboğazı'ndan ayrılıp Antakya'da son bulan şose hükümet tarafından tamir edilmekteydi. Fakat daha önceden vilayete verilmiş olan paranın azlığından dolayı tamir işlerine ara vermeye mecbur kalmıştık. Antakya'ya giderken müteahhidin Malatya'dan kadın ve çocuklarıyla beraber getirdiği ailelerin yolda çalıştıklarını görmüştüm. Müteahhit, Antakya'da yevmiyeler pahalı olduğu için başka yerlerden adam getirmek zorunda kalmıştır. Antakya-Topboğazı yolunun bu sene tamir edilmemiş olması gerçekten çok üzücüdür. Antakyalılar bu yol için defalarca müracaat etmişler ve birkaç defa da bu yol için inceleme sözleşmesi imzalamışlardı. Bu sebeplerden dolayı ben hükümetin yol yapamayacağına inandığımı daha önce de itiraf etmişim. Doğrusu inşaat şirketine verilen genel caddelerin çok pahalıya geleceğini ve hükümetin de bu işte çok yanlış olduğunu duyuyorum. Bu sözler belki de doğrudur. Muhtemelen hükümet bu yüzden birkaç yüz bin lira fazla para verecektir. Fakat sonuçta yollarımız olacak ki bu mutluluğu senelerden beri göremedik. Bunu da burada itiraf etmek adalete uygun olacaktır.

Antakya'nın en büyük derdi Amik Ovası'nda bulunan bataklıktır. Asi Nehri üzerinde yapılan dalyanlar ve bentler yüz binlerce dönüm arazide suların durulmasına ve bunların havasının bozulmasına sebep olmaktadır. Böylece dalyanların kaldırılmasıyla Amik Gölü'nün

suları Asi Nehri vasıtasıyla denize dökülecek ve sulardan temizlenmiş topraklardan da halk istifade etmiş olacak. Bu sorun hakkında iki gün önce Maliye Bakanlığı'na gerekli açıklama ve bilgiyi verdim ve bunların bir de haritasını yaptırıp bakanlığa gönderdim. Aslında kısmen beylik arazilere ait olan dalyanların kaldırılmasından dolayı hükümet yıllık 1-2 bin lira bir zarara uğrayacaksa da hükümete ait olacak bu arazilerden elde edilen gelirlerle bu zararın telafi edileceği ve özellikle de öşür gelirlerinde artış olacağı açıktır. Bu bataklık yüzünden Amik Gölü etrafındaki köylerde kalkın birçoğunun sıtma hastalığından muzdarip olduğunu hükümet düşünmek zorundadır. Bu sefer bakanlığa verilen ayrıntılı açıklama üzerine Maliye Bakanlığı'nın işi Danıştay'a vereceği ve oradan da uygun bir karar geleceği beklenmektedir. Diğer taraftan aldığım yazılı bilgilere göre Halep-İskenderun şosesi yapımını üstlenen Fransız şirketi Amik Gölü'nün kurutulması ve Asi Nehri'nin Antakya'ya kadar gemilerin gidişine olanak sağlayacak bir hale dönüştürülmesi için bayındırlık bakanlığına özel başvurularda bulunmuş ve buradaki başmühendis Mösyö Yunus'a teknik incelemeleri bildirmiştir. Mösyö Yunus birkaç güne kadar Antakya'ya gideceğini söylüyordu. Ben de başmühendisi kendisiyle yollayacağım. Bu girişim çok önemli ve yararlıdır. Doğrusu Romalılar zamanında önemli bir liman olan Süveydiye'de hazır ihtiyaçlar ile uygun bir liman yapılacağı bazı kişilerden ve özellikle Maystır Paşa'dan dinlemiştim. Bununla birlikte Asi Nehri'nin sahilden Antakya'ya kadar gemilerin gidişine olanaklı bir hale döndürülmesi bu civar için büyük yararlar sağlayacağından bakanlık tarafından bir an önce karar verilmesini bekliyorum.

Bu sırada Antakya-Topboğazı şosesi de tamir ettirilirse Topboğazı'ndan Halep-İskenderun caddesiyle birleşen bu yol daha ileride Halep-Kilis-Ayıntâb şosesiyle de birleştiğinden bu kadar geniş bir bölgenin ticareti Asi Nehri'yle gerçekleşir ve bu sayede vilayetin genel ticaretinde önemli bir gelişme görülür. Yalnız bayındırlık bakanlığının bu denli büyük bir girişimden Halep vilayetine bilgi vermemesini biraz garip buldum.

Antakya kasabasına bir saat mesafede Beytülma (Defne) denilen bir noktada büyük bir şelalenin bulunduğunu haber almam üzere oraya gittim. Bazı uzmanların söylediğine göre birkaç bin beygir gücünde olan bu şelalenin boş yere akıp gittiğine üzülmemek elde değil. Şimdiye kadar nasıl olup da böyle bir kuvvetten yararlanılmamış olmasını anlamak mümkün değil. Kaza hükümetinden aldığım bilgilere göre daha önce bir mühendis Antakya kasabasını elektrikle aydınlatmak için bu şelaleden yararlanmayı düşünmüş ve belediyeye bazı tekliflerde bulunmuş. Ben de orada iken bir Fransız maden mühendisi bir madenin haritasını yapmak için Antakya'ya gelmişti. Bu kişi kendi kumpanyalarının da böyle bir işi üstlenebileceğini söylüyordu. Kendisinin de bu şelaleyi görmesini ve teklifini bir an önce bana bildirmesini söyledim. Daha sonra verdiği açıklanmalara göre bu şelaleden elde edilecek elektrik ile Antakya'yı aydınlatmakla kalmayıp elektriği Halep'e de götürebileceklerini ve hatta Halep'te yapılması planlanan tramvayında bu elektrik ile işletilebileceğini söyledi. Ayrıca bu kişi tesis masrafları karşılığında belediyenin yıllık %5 faiz ile yıllık %2 derecede dış borcun bitirilmesine teminat istiyordu. Bu bilgileri Halep şehri tramvayı hakkında diğer teklifleri de değerlendirip Bayındırlık Bakanlığı'na özellikle bildireceğim. Bu yerlerin serveti, kaynağı sayısızdır, fakat halkta bir girişim düşüncesi yoktur. Bu adamların her işi hükümetten beklediklerini görüp de onlara acımamak mümkün değil.

Antakyalılar, Ayıntâb'a kadar gitmeyip kendi yerlerinde iplikçilik okulunun yapılmasını istiyorlardı. Oysa vilayet genel meclisi bu yolda karar vermiş ve hükümetle beraber genel borçlar idaresi de kurumun Ayıntâb'da kurulmasından yana olmuşlardı. Bu çaresiz adamlar her yoruldukları yerde bir han kurulsun istiyorlardı. Antakya'nın tarihi şöhretine layık olacak hiçbir bayındır yer göremedim. Sanırsınız ki bu memleket eski zamanlarda yaşamış ve şu an ölmüştür. İpekten elde edilen hâsılatla önemli gelirler elde ediliyor. Ama buna karşın maalesef orada bir

fabrika kurmak kimsenin aklına gelmiyor. Sevimsiz ve zevke uymayan bazı yerli ipek dokumaları gördüm. Antakya derebeyi zümresi (zorba) eşrafı bu derebeyliği zümresiyle diğer yerlere göre üstündür. Bereketzâde Rıfat Ağa'nın vefatından sonra ailesi eski arazi sorunlarını yeniden gündeme getirerek çaresiz halkı yine felaketlere sürüklemek istediler. Ben bu eşrafa kesinlikle yüz vermedim. Siz de çok iyi bilirsiniz ki benim vazifem buradaki halkın adaletten yararlanması ve zümrelerin de adalet içinde görevlerini yerine getirmesidir. Antakya'daki hükümeti ve memurlarını diğer yerlere göre daha iyi gördüm. Yalnız her yerde olduğu gibi burada da hükümet gerektiği kadar güçlü değildir. Bu konudaki bilgilerimi daha aşağıda bildireceğim.

Ayıntâb kasabası Halep'ten sonra bu bölgede en büyük ve en önemli şehirdir. Şehrin yüz bine yaklaşan bir nüfusu vardır. Kilis-Ayıntâb yolu Halep-İskenderun Caddesi üzerinde bulunan Hayciras noktasından ayrılır. Bu yol da inşaat şirketine verilmiştir ve son zamanlarda tamir gördüğü için oldukça düzgündür. Bu sayede Halep ile Kilis ve Aytıntâb arasında iki otomobil çalışmakta. Böylece dört beş saatte Halep'ten Ayıntâb'a gidilebilmektedir. Ayıntâb'daki Amerikan Koleji Hıristiyanlar arasında eğitimin ve özellikle tıbbın yaygınlaşmasını sağlamış ve onları resmi eğitime başvurma külfetinden kurtarmıştır. Bir ara Vali Reşit Bey zamanında Ayıntâb'da bir ilkokul yapılması tasarlanarak binanın temelleri atılmış ama daha sonra inşaat öylece bırakılmıştır. Tamamlanmamış temellerin ve etrafındaki taş ve toprak yığınlarının hemen yanındaki büyük ve heybetli kolej binası ile tezat oluşturması insanı üzüyor. Buna karşı Ayıntâb'da bir öğretmen evinin kurulacağı sözüyle teselli olmuştuk. Sene başından beri devam eden haberleşmenin henüz bir sonuca bağlandığı ve dokuz ay haberleşme ve tartışmadan sonra söz verilen ödeneğin verileceği hakkındaki Millî Eğitim Bakanlığı'ndan kesin olarak bir söz daha alındığını bildirecek olur isem iyi işlerin altı ayda değil burada dokuz ayda yapılabileceğine dair kendilerine bir fikir vermiş olacağım. Biz alınacak öğrencilerin sınavlarını başlattırdık. Ödenek bu yakınlarda gelecek olur ise biz de eğitim öğretimin sonuna doğru öğretmen evini açabiliriz.

Ayıntâb'da hükümetin yoksunluğu ve acizliği çok dikkat çekmektedir. Kaymakam Hasan Kazım Bey'in ilk günlerde aktif ve güçlü bir kişi olarak tanıdım. Ayıntâb'da iken bütün halkın ve memurların kendisinden nefret ettiklerini gördüm ve duydum. Hatta orada bulunan bir jandarma zabiti çekirge toplatmak için çevre köylere giden kaymakamın fazla yol parası almak düşüncesiyle köyleri de tutanağa eklediğini resmen yazdı ve kaymakamı açıkça aşağıladı. Ben de bunun üzerine hâkimden bilgi istedim. Sonuçta kaymakamın yalan söylediği ve beş on kuruş rüşvet almak için kendisini rezil ettiği ortaya çıktı. Hükümet Konağı'nın kiralanmasında kaymakamın kötü bir düşüncesini gördüm. Kendilerinin de bilgileri olduğu üzere Ayıntâb'da hükümet dairesi için bir yer aranmaktaydı. Kaymakam şehrin dışında bulunan bir oteli senelik iki yüz elli lira kira karşılığında hükümet binası yapmak istiyordu. Bu yüzden kendisiyle hükümet memurları ve belediye arasında bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. Kaymakamın biraz para alabilmek için senelik hükümete bu kadar para verdimen istediğini herkes açıkça söyledi. Ben de bir kaza hükümeti için hazinenin her sene iki yüz elli lira veremeyeceğini anlattım ve bizzat kazayı dolaşarak hükümet ve hapisane olarak kullanılmasına elverişli bir bina buldum. Kaza memurları bu durum da memnun oldular. Yalnız binada ufak tefek bazı tamir gerektiren yerler vardır. Bunlar tamamlandıktan sonra oraya hükümet binasını taşıyacağız. Yıllık kira bedeli ise yetmiş liradır.

Ayıntâb'da Müslüman ve Hıristiyan birçok kişi ile görüştüm. Hepsi kaymakamın kötü düşünce ve niyette olduğuna inanmaktalar. Orada hükümetin güçsüzlüğünden başka kaymakam yüzünden hükümetin son derece itibarsız kaldığını gözlemledim ve kaymakama kızarak hakkında iyi bir düşünce toplamadığımı da söyledim. Çekirge belasının önemi hakkında

kendisine bu kadar bildiri ve vasiyette bulunduğum halde pek az iş yapabildi. Bunun en önemli sebebi kaymakamın orada yalnız olmasıdır. Burada memleketin ileri gelenlerinden bir komisyon kurdum ve halkı çekirge toplamaya yollamak ve zorlamak için köylere dolaşmalarını söyledim ve onlar da bunu kabul ettiler. Şimdi kaymakam ile köy köy geziyorlar. Ayıntâb'da üç milyondan fazla yalnız bu seneye ait gelirin geciktiğini gördüm. Her iş yüz üstü bırakılmıştır. Kaymakamın etkin olamaması orada istenilen düzenin sağlanmasına engeldir. Kaymakamın vakit geçmeden başka bir yere tayin edilmesi ve Ayıntâb'a da Siroz ceza başkanı olan Asaf Bey gibi güçlü ve namuslu bir kişinin yollanmasını özellikle rica ediyorum.

Halep vilayetinin her noktasında insanı hayrete düşüren bir şey var ise o da hükümetin olmayışdır ki bu da kuvvetsizlikten ileri gelmektedir. Hemen her tarafta huzur ve asayişin sağlanması zaptiyelerin elindedir. Bunların kötü alışkanlıklarından kurtulmuş olursa da sayılarının az olması sebebiyle onlardan istenildiği kadar yarar sağlanamayacağı bellidir. Mesela nüfusu yüz bin olan Ayıntâb kasabasında zabita gücü on, on beş kişiden fazla değildir. Yanımda bulunan Müslüman ve Hıristiyanlara Ayıntâb'ın mutasarrıflık olmasını neden istediklerini sordum. “Burası mutasarrıflık olur ise zabita güçleri artar ve böylece şehirde huzur ve asayiş de sağlanmış olur.” dediler. “Eğer burası jandarma taburu merkezi olur ise yine mutasarrıflığı ister misiniz?” soruma da “Hayır, o zaman istemeyiz. Biz niyetimizi açıkça söyledik.” dediler. Doğrusu yeni jandarma kadrolarına göre olması gerektiği gibi Ayıntâb bir tabur merkezi olacaktır. Vilayetin her tarafında olduğu gibi burada da çoğu cani ve tutuklu serbest bir şekilde gezip dolaşmaktadırlar. Bunların tutuklanmamaları eğer kötü bir niyetten kaynaklanmıyorsa mutlaka jandarma kuvvetlerinin yetersizliğinden ileri gelmektedir.

Halkı korkutan bir olay da ilkbaharda çöllerden yerleşim birimlerine gelen aşiretlerdir. Size tekrar tekrar bildirdiğim üzere, kış mevsimini çöllerde geçiren aşiretler ilkbaharda buralara gelmekte ve yolları üzerinde bulunan köylerden “huva” isminde bir vergi almaktadırlar. Aşiretler, eğer bu vergi ile yetinseler idi köylerdeki halk bunu minnet bilip bu durumdan şikâyet etmezlerdi. Fakat şimdiye kadar hiçbir kural ve hükümete tabi olamayan göçebe Arap aşiretleri geçtikleri her köyü yağmalayıp halkı rahatsız ettikleri için köylüler de şikâyete başladılar. Ne suretle olursa olsun bunlara bir hükümetin varlığını bildirecek olan şey onlara hadlerini bildirmektir. Bana göre aşiretlerin anlayacağı dil budur. Eğer atlı birliğimizi şimdiye kadar tamamlayabilmiş olsaydık çöl ile sınırı olan köylerde halkı kurtaracak önemli işlerde bulunabilirdim. Arap aşiretlerinin iskânı ve bunların nasıl yola getirileceği hakkında defalarca bilgi vermiştim. Her şeyden önce önemli noktalara gezici kuvvetlerin yerleştirilmesi lazımdır.

Yine hükümetin güçsüzlüğünden dolayı bu son günlerde Rakka'da can sıkacak bazı durumlar meydana geldi. Antika çıkarmak için çadırlarda oturan ve kazı çalışmalarında bulunan yüzlerce kişi kendilerini engellemek isteyen Bab kaymakamı ile yanındaki jandarmaları kaçmaya mecbur etmiş, üzerine jandarmaların silahlarını gasp edip onları hapsedmişlerdir. Yine bu adamlar Rakka hükümetinin zaafından, güçsüzlüğünden ve kaza memurları arasındaki muhalefetten yararlanarak antika eser kaçakçılığına başladılar. Ayrıca mahkemenin kararına yakın olan iki icra sorununa bazı taraflarca karşı çıkıldı ve birkaç cinayet gerçekleştirildi. Bunun üzerine müfreze kumandanı olan Kaymakam Bedirhan Bey'i elli kişilik süvari ile suçluları yakalaması, kazada huzur ve asayişin tekrar sağlanması için oraya gönderdim. 22 Kanun-ı Evvel 1326'da (04 Ocak 1911) size yazdığım telgrafta jandarma kumandanını oradan aldığımı ve onun ile kaymakamın arasını bozan yazı işlerindeki kâtabi Maarre'ye tayin edip kaymakamı da merkez vilayete aldığımı bildirmiştim. Yeni kaymakamın yerine ulaşmasına kadar Rakka'ya nahiye müdürlerinden birini göndereceğim. Buralarda hükümet kendini bir kere göstermiş olsa idi bölgede huzurun uzun bir süre devam edeceğine inanırdım. Ne yazık ki müfrezeye henüz sorumluluk verilmediği için şikâyetlerimizin hiçbiri duyulmadı. Beyrut okulundan temin edilen

elli jandarmanın eğitimlerinin en az on beş yılda tamamlandığını düşünerek Halep'e de Adana ve Konya'da olduğu gibi bir okul açılmasına izin verilmesi için Jandarma Genel Kumandanlığına yazmışım. Jandarma Genel Kumandanlığı ise bizi tatmin etmeyecek cevaplar ile başından savmak istemekte. Oysa memleketin gereksinimleri ve jandarmanın eksigi bu cevaplarla tamamlanmış olmuyor. Bu sorun üzerinde sizin de vilayetin bakış açısına destek vermeniz gerekmektedir. Otuzu aşkın jandarma noktası boştur. Müteahhitlerin koyunlarını yakınımızda olan bir noktada çalıp götürün beş on eşkıyaya karşı sevk edecek bir güç bulamadık. Meşrutiyetin üçüncü senesinde olduğumuz halde yeni jandarma birliği merkez vilayetten başka bir yerde yoktur. Zaten onların mevcudu da var ile yok arasındadır. Ben, elimizde her tarafa sevk edebileceğimiz bir güç olsun ve bunu müfrezeler halinde vilayetin kazalarına gönderelim ve yıllardır devletin gözü önünde serbest gezen cani ve mahkûmları tutuklayalım. Böylece zararlı insanların gözü korkar ve herkes bir hükümetin olduğunu görerek gerçekleri anlamış olur. Şu an süvari jandarmamız sadece posta getirip götürüyor ve bundan dolayı jandarmayı asıl görevi için kullanamıyoruz. Böylece düzensizlik düzensizliği doğurup gitmekte. Diğer taraftan buradaki halk her işin ve görevin askeri bir güç ile yaptırılmasına alışmıştır. Buradaki halkın başına bir jandarma dikmezsen kimse vergi vermez ya da devlete karşı sorumlu olduğu bir işi yerine getirmez. Postayı getirip götürün, yollarda güvenliği sağlayan, vergi toplayan, vergi memurlarını yağmadan koruyan kısacası büyük küçük tüm işleri gören zaptiyelerdir. Bu kadar sıkıcı ve sorunlu bir görevi eskiden kalma alışkanlıklarıyla görmeye zorlanan kişilerin suçlarını burada bahsetmeye gerek görmüyorum. Meşru idarede zaptiyenin hayat hakkı olmadığını bilen bir hükümet hala onları kullanacak ve yeni jandarma kadrolarının eksikliğini bir an önce tamamlamak için kendi memurlarının uyarı ve başvurularını dinlemeyecek olur ise tabi ki suç o hükümetin olacaktır.

Aslında burada kolaylıkla işi halledip önemli bir iş olan huzur ve asayiş sağlama olanağı varken güçsüzlükten dolayı çok zor bir durumda kaldığımızı ve bu durum hükümetimizin halkın gözünde onursuzluk ve güçsüzlükle anılmasına sebep olmaktadır. Bütün halk silahlı bir şekilde gezmektedir. Bu kötü alışkanlığın epeydir devam ettiği ve şu anki ortamda da bunun için birçok mazeretin olduğu bellidir. Hükümet hiç vakit kaybetmeden özel tedbirlerle her şeyden önce kendi varlığını hissettirerek huzur ve asayiş sağlamalı ve sonrasında da memleketin ihtiyaç duyduğu ilerlemeyi, ekonomik, tarımsal ve toplumsal kalkınmayı düşünmelidir. Bakan Bey bu konudaki değerlendirmelerimi bakanlığa defalarca arz etmişim.

08 Muharrem 1329/26 Kanun-ı Evvel 1326 (11 Ocak 1911)

SONUÇ

Hüseyin Kazım Efendi, Halep'e görevlendirildikten sonra vilayet sınırları dâhilinde kazalarda saha araştırması yapmış, incelemelerde bulunmuş ve bunları rapor haline getirmiştir. Hatıralarından, tecrübelerinden ve çevresi tarafından adaletten şaşmayan, doğru bildiği fikirlerini çekinmeden dışarıya aktaran, haksızlık karşısında duran, zeki biri olarak tanımlanmıştır. Yazılan bu raporunun muhtevası için Hüseyin Kazım Efendi'nin karakter ve mizacının bilinmesi gerekmektedir. Çünkü raporu yazarken kullandığı eleştirel bakış açısı, yapılan uygulamalardan duyduğu memnuniyetsizlik, düşüncelerinin doğru olduğunu savunması müellifin karakteri ile uyumaktadır.

1910 yılında Antakya, İskenderun, Antep, Halep ve çevresinde incelemelerde bulunup bu bölgeler ile ilgili önemli notlar alan Hüseyin Kazım Efendi, Ocak 1911 yılında dönemin İçişleri Bakanlığı'na izlenimlerini rapor halinde sunmuştur. Bu raporda;

Özellikle ticari açıdan önemli bir güzergâh olan Halep-İskenderun yolundaki düzenlemeler üzerine yapılan son çalışmalar hakkında bilgiler verip, Halep'in ekonomik açıdan

gelişebilmesi için deniz ile bağlantısı olması gerektiğini vurgulamıştır. Bağdat Demiryolunun ise Halep'ten geçmesi taleplerine karşılık demiryolundan ziyade Halep'in ticaretinin canlandırılması için İskenderun Limanının kullanılması gerektiğini belirtmiştir. İskenderun'daki bataklıkların kurutulması ile ilgili daha önceki yapılan çalışmaları eleştirmiş ve bu işlemlerin planlı ve düzenli yapılmayıp geliş güzel bir şekilde yapıldığını, boşa harcamalar gerçekleştiğini belirtmiştir. Ayrıca İskenderun'a kurulacak olan tren hattının da bataklık problemi çözülmeden gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir.

Raporun devamında Antakya'nın eski bir medeniyet olduğuna, fakat şehre gerekli önemin verilmediğine, şehrin adeta eski zamanlarda yaşayıp öldüğüne değinmiştir. Günümüzde dahi Antakya'nın en önemli ulaşım noktası olan Antakya-Topboğazı yolundaki aksaklıklara yer vermiş, Antakya'nın en büyük probleminin Amik Ovası'ndaki bataklıklar olduğunu belirtmiştir. Antakya yakınındaki Defne noktasında da incelemelerde bulunan Hüseyin Kazım Efendi, Antep' gelmiştir. Antep'in nüfusu ve büyüklüğü hakkında bilgi verip, Anadolu'nun o dönem en büyük eğitim kurumlarından biri olan aynı zamanda misyonerler tarafından kurulan Amerikan Koleji'ne değinmiştir. Antep'te öğretmen evinin kurulma aşamasındaki aksaklıkları eleştirmiş ve özelden genele yorumlarda bulunmuştur. Ardından Antep'te hükümetin yoksunluğunu ve etkisizliğini vurgulamıştır. Halkın Antep kaymakamından şikâyetçi olduğunu belirtiş ve Antep'te zabıta kuvvetlerinin az olduğunu, suçluların serbest bir şekilde gezdiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde hükümetin yoksunluğunun ve askeri zayıflığının Rakka'da da yaşandığını aşiret yağmalarına ve antika eser kaçakçılığına idarenin, az sayıda askerin ve jandarma güçlerinin müdahale edemediği belirtilmiştir. Son olarak Bölge halkının silahlı bir şekilde gezmekte olduğunu, düzen, asayiş ve huzuru sağlama noktasında askeri kuvvetlerin zayıf kaldığını hatta beş-on eşkiyaya karşı bir güç bulamadığını beyan edip Halep'te bir jandarma okulu açılması için çalışmalarda bulunmuştur.

Hüseyin Kazım Efendi'nin incelemelerde bulunduğu yerler ile ilgili hazırlamış olduğu bu raporda, dönemin bölgesel sorunlarının tespiti, problemlerin nasıl çözülmeye çalışıldığı, toplumun genel vaziyeti ve ihtiyaçları gibi oldukça önemli konulara yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın son dönemlerinin yaşandığı bir zaman içerisinde merkeze uzak bölgelerin ne gibi sorunlara sahip olduğunu örnek göstermek için de önem arz etmektedir. Bu çalışmada rapor tamamen incelenmiş ve sadeleştirilmiştir. Çalışmanın amacı ise bölge ile ilgili idari, sosyal ve ekonomik açılardan yapılacak olan çalışmalarda devlet adamlarının üstlendiği vazifeleri ve karşılaştıkları sorunlar ile nasıl mücadele ettiklerini ve en önemlisi de bu sorunların çözümü ile ilgili ne gibi öneriler getirdiklerini ortaya çıkartarak alan çalışmalarına önemli bir katkı sağlamaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kayıtları ve Süreli Yayınlar

Hikmet Gazetesi, "Bir Haftalık Vukûat", Nu: 60, Sene: 1, 27 Şaban 328/ 19 Ağustos 1326, s.8.
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivleri, DH.İD.44.30

Kitaplar ve Makaleler

Abou-El-Haj, Rıfa'at Ali, *Modern Devletin Doğası*, (Çev. Oktay Özel ve Canay Şahin), Ankara 2000.

Akyıldız, Ali, "Sened-i İttifak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 512-514.

Albayrak, Nurettin, "Hüseyin Kazım Kadri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 18, İstanbul 1998, s. 554-555.

- Alkan Günay, Nilüfer, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.
- Arı, Bülent, “Osmanlı Asayiş Stratejileri”, *Türk Polis Tarihinin Kökenleri* (Ed. Yücel Yiğit), *Polis Akademisi Yayınları*, Ankara 2017, ss. 179-212.
- Armaoğlu, Fahir, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1917)*, TTK, Ankara 1997.
- Aslan, Taner, “Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma”, *Erdem*, S. 55, 2009, ss. 1-32.
- Cöhçe, Salim, “XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti’nde Fikir Hareketleri”, *Erdem*, S. 12, 2000, ss. 329-355.
- Doğan, Hamide, Hüseyin Kazım Kadri’nin Dini ve Siyasi Görüşleri “Kelami Bir Yaklaşım” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- Kara, İsmail, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım İstanbul Trabzon Selanik Suriye Hüseyin Kazım Kadri*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2018.
- Karabulut, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum”, *Mecmua*, S. 2, 2016, s. 49-65.
- Koçak, Burak, “Cumhuriyet’in Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi”, *İmgelem*, C. 3, S. 5, 2019, s. 207-237.
- Kuzu, Nurhan, *Osmanlı’dan Modern Türkiye’ye Geçiş Döneminde Aydınların Medeniyet-Din İlişkilerine Bakışı Hüseyin Kâzım Kadri ve Musa Cârullah Bigiyef Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- Öğüt, Tahir, *XVIII. XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Özbek, Nadir, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma (1876-1908)”, *International of Middle East Studies*, S. 40, 2008, ss. 47-78.
- Özcan, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, 2013, ss. 173-194.
- Özdiş, Hamdi, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- Taş, Nazmiye, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Çukurova Bölgesinde Eşkıyalık Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015.
- Taş, Sakin, Yazar, Samed, “Hüseyin Kâzım Kadri’nin Fikrî Hayatı -İstikbâle Doğru- Adlı Eseri Özelinde”, *Abdülhamid Dönemi Osmanlı Coğrafyasında İslâmi İlimler* (Ed. Hidayet Aydar vd.), *Ensar Neşriyat*, İstanbul 2019, ss. 317-332.
- Turna, Nalan, *19. YY’dan 20. YY’ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yay., İstanbul 2013.

ÇORLULUZÂDE SALİH MÜNİR BEY'İN MATBUAT-I ECNEBİYE MÜDÜRLÜĞÜ (1890-1891)*¹

CORLULUZÂDE SALİH MUNIR AS THE INSPECTOR FOR THE FOREIGN PRESS (1890-1891)

Kasım HIZLI **

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 27/04/2021 Düzeltme/Revised: 09/06/2021 Kabul/Accepted: 09/06/2021

Araştırma Makalesi/ Research Article

Atıf / Cite as: Hızlı, K. (2021). Çorluluzâde Salih Münir Bey'in Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü (1890-1891). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 46-56. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.928867>

ÖZ

1878 yılından itibaren iç ve dış muhalefetin etkisini azaltmak için bir dizi tedbir alan Sultan II. Abdülhamid, yabancı basında çıkan asılsız haberleri önlemek için 1884 yılında Hariciye Nezareti'ne bağlı Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'ni kurmuştur. Osmanlı sınırları içinde yayın yapan Türkçe dış basın ve Avrupa basınına takip ederek gerektiğinde tezkip ve reddiye yazmak Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin görevi idi. Bu müdüriyetin kurulmasındaki amaç, Avrupa kamuoyunda hasara uğrayan imparatorluk imajını düzeltmek, eski haşmetli günlerinden eser kalmayan devletin dünya dengesindeki yerini tamamen yitirmesini önlemektir. Kurumun ilk müdürü Keçecizâde Abdullah Macid Bey'in Altıncı Daire-i Belediye Reisliği'ne nakledilmesiyle müdürlüğe 27 Ağustos 1890 tarihinde Hariciye Mektupçusu Salih Münir Bey tayin edilmiştir. Münir Bey, İstanbul'da yayın yapan yabancı dilli gazetelerin takibi ile ilgilendiği gibi Avrupa'daki saygın gazete ve gazetecilerle görüşerek onları para ve nişanlarla Osmanlı yanlısı yayınlar yapmaya teşvik etmiştir. Salih Münir Bey'in Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü, imparatorluk üzerindeki Fransız-Alman rekabeti sebebiyle uzun sürmemiştir. Beyoğlu'nda Fransız çıkarları doğrultusunda yayın yapan *Le Stamboul* gazetesinin Alman imparatoru hakkındaki ifadeleri, Fransa yanlısı Salih Münir Bey'in müdüriyet görevini tehlikeye düşürmüştür. II. Abdülhamid, ittifak içerisinde olduğu Alman imparatoru aleyhinde yayın yapılmasının ilişkilere zarar vereceğini düşünerek hem gazeteyi kapatmış hem de yakın adamlarından olmasına rağmen 10 Aralık 1891 tarihinde Salih Münir Bey'i görevden almıştır. II. Abdülhamid'in Türkçe dış basın rejimi hakkında fikir veren Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü, Münir Bey'in elçilik yıllarında edineceği deneyimlerle ters yönlü bir seyir takip etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Abdülhamid, Salih Münir Bey, Le Stamboul, Yabancı Basın.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

¹ Bu çalışma, yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr.; T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Ankara/Türkiye, kasimhizli@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7265-5522

EXTENDED SUMMARY

The agitation saying that the Bulgarian people were cruelly massacred by the Ottomans in 1876, had done serious harm to the Ottoman image in the European public opinion. In order to ameliorate the empire image that was damaged, there was a need to publish in countenance in the foreign press. In 1882 Abdülhamid II required a report from the Grand Vizier Said Pasha to seek a solution to prevent European newspapers from publishing against the Ottoman Empire. In his report Said Pasha stressed that policies had begun to be developed to share the Ottoman Empire with the Congress of Berlin (1878) and that newspapers were used to facilitate sharing. The mere goal of these publishings was to disgrace the Ottoman sultan by keeping on saying the same things about him and to immediately end the Eastern Question by showing the European public opinion how complicated the condition of the Ottoman Empire was. Therefore there was a need for making arrangements both in the internal and external press. Said Pasha's offer to establish an office to follow the foreign press was taken into consideration. On the fourth of May 1884 The Inspectorate for the Foreign Press was established as a unit in affiliation with the Ministry of Foreign Affairs. The institution was in charge of following the foreign press, writing a refutation whenever necessary, preventing entrance into the country, inspecting the foreign newspapers operating in the country before going to the press and encouraging the owners and reporters in these newspapers to make news in support of the Ottoman Empire. The institution which initially drew the reactions of foreign ambassadors, aimed to ameliorate the Ottoman image especially with refutations and supporting articles to be published abroad.

The Secretary General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs Çorluluzade Salih Münir Bey (d. 1939) was appointed to the Inspector for the Foreign Press on 27 August 1890. When the Inspector for the Foreign Press Abdullah Macid Bey was assigned as the Sixth Mayor, the assistant manager Papazyan Simon Efendi was expected to replace him as manager. Although the demand of the Minister of Foreign Affairs was in this direction, Abdülhamid II demanded that this assignment be given to the Secretary General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs Salih Münir Bey. Abdülhamid II and Salih Münir Bey had been acquainted since the lineage years. Salih Münir Bey's assignment as the Secretary General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs kept him busy enough. The primary reason that he was also given the foreign press management which required a constant follow-up and tiring efforts, was that he was close to Abdülhamid II. Abdülhamid II had a serious trust issue with his staff. The trust issue led to the development of an excessively precautious environment and this environment to the rise of a secret service with a considerable number of members. He was able to overcome the trust issue by giving Salih Münir Bey two important assignments in Foreign Affairs in such an environment. Another reason for Salih Münir Bey to be chosen to the Inspector for the Foreign Press was that he was hardworking, successful in bilateral relations, experienced in French and Armenian and had sympathetic manners. These features also enabled him to be chosen in the foreign press as in the foreign policy. In addition the exchange of views between Abdülhamid II and Salih Münir regarding the press had started long before he was assigned this task. At the beginning of the 1880s when Abdülhamid II tried to provide a personal authority, he demanded an extended report from Salih Münir Bey regarding the nature and purpose of the foreign press, which gradually increased its impact and posed a threat to his sultanate, in order to put an end to this problem. In 1883 Salih Münir Bey filed a comprehensive report regarding the foreign press and reporters. This report by Münir Bey was effective on the establishment of the Inspector for the Foreign Press in 1884 and his assignment as an inspector in the advancing years.

The Inspector for the Foreign Press Salih Münir Bey went to Paris and London in September, 1890. He intended to negotiate with the Ottoman ambassadors to convince the newspapers writing against the Ottoman Empire and sultanate to give that habit up. During his visit he conducted a series of interviews with the consuls, reporters and writers that he intended to work with. Salih Münir Bey's task as a press manager did not last long. He was dismissed from the Inspector for the Foreign Press of almost one and a half years because of a news article about the German emperor in the *Le Stamboul* newspaper. The *Le Stamboul* newspaper publishing in Beyoglu in line with the French interests, was shut down indefinitely as they used disrespectful statements about the German emperor Wilhelm II. The Inspector for the Foreign Press Salih Münir Bey was discharged due to his negligence and mainly because of the French-German rivalry and the effort of the Great Powers to build an influence over Sublime Porte. Although the French Embassy in Istanbul endeavoured to protect Salih Münir Bey, they failed to do it. In the new diplomatic order which formed following the Ottoman-Russian War in 1877-1878, minor changes on bureaucracy and press caused an echo in the foreign policy. The Inspectorate for the Foreign Press which contrasted with the libertarian press policy based on the European reality to be followed by Salih Münir Bey in the Paris Embassy to which he was going to be assigned in 1895, is noteworthy because it reveals the sudden impact of political orientations on the press.

Keywords: Sultan Abdülhamid II, Salih Münir Bey, Le Stamboul, Foreign Press.

GİRİŞ

Gazete, XVI. yüzyıldan beri var olduğu Avrupa ülkelerinde kendine özgü okur-yazar, reklam, matbaa, ticaret, muhalefet ve bütünüyle bir kültür oluşturmuştu. XIX. yüzyılda görünmeye başladığı Doğu toplumlarında ise aynı etkiyi benzer nitelikte yapması mümkün değildi. Fakat XIX. asır, önceki asırlara göre her şeyin daha hızlı geliştiği bir yüzyıldı. Bu sebeple gazete ve diğer periyodikler, geç girdikleri Osmanlı topraklarında hızlı bir büyüme gösterdiler. Altmıştan fazla dinî ve etnik grubun bulunduğu Osmanlı bünyesinde çıkan periyodiklerin dili ve alfabesi gibi amacı da çeşit çeşitti. Kimisi ulusçu, kimisi milliyetçi, kimisi ittihad-ı anasır taraftarı, kimisi ise politik muhalefet için yayın yapan Osmanlı bünyesindeki gazeteleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür:

✓ Türkçe Basın: Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğünü devam ettirmek için tüm vatandaşları kucaklayan, Tanzimat düşüncesinin ürünü olan ittihad-ı anasır çerçevesinde yayın yapan gazete ve periyodikler.

✓ Avrupa Dilli Basın: Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca yayın yapan gazeteler. Avrupa'daki benzerleri gibi ticarî ve kendisini destekleyen sermayenin tavrına göre yayın yapan gazeteler.

✓ Türkçe Dışı Yerel Dilli Basın: Ulusçu, milliyetçi, ana dilci, ayrılıkçı, kültürel canlanma taraftarı olan bu gazeteler, istisnaları olsa da çoğunlukla ihtilalci karakterdedir.²

Osmanlı idarecileri, ülkeye geç giren basın kültürünün yabancı idiler. Ekonomik ve askerî bakımdan güç kaybeden imparatorluğu elde tutabilmek için korumacı politikalar ürettiler. 1878'den itibaren iç ve dış muhalefetin etkisini azaltmak için birtakım tedbirleri uygulamaya koyan II. Abdülhamid iç basındaki muhalif yayınları kontrol için sansür mekanizmasını, dış basını kontrol içinse yayınların ülkeye girişinin yasaklanması uygulamasını sıkı şekilde devam ettirdi. Bu uygulamalar yanında gazetecilere maaş bağlama, nişan ve madalya ile ödüllendirme, Hamidiye dönemi basın rejiminin takip ettiği en belirgin politikalarıydı. İç basın, Dâhiliye Nezareti bünyesindeki Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü'nün denetimi altında idi. Osmanlı sınırları dâhilinde yayın yapan Türkçe dışı basın ve Avrupa basınının takibi, gerektiğinde reddiye yazmaksa Hariciye Nezareti bünyesindeki Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin görevi idi.³

1. Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti

1876 yılında zirve yapan Bulgar ajitasyonu Avrupa'da Osmanlı imajına ciddi zararlar verdi. Hasara uğrayan imparatorluk imajını düzeltmek için yabancı basında lehte yayınlar yapılmasına ihtiyaç hissedildi. II. Abdülhamid, Sadrazam Said Paşa'dan, "*Avrupa evrâk-ı havâdisinde neşriyât-ı bedhâhâne ve bazı süferâ beyninde deverân eden makâlât-ı gayr-i münâsibenin adem-i devamına çare aranılması*" konusunda rapor istedi.⁴

Said Paşa, 1878 Berlin Kongresi ile Osmanlı Devleti'nin paylaşımı için politikalar üretilmeye başlandığına, paylaşımı kolaylaştırmak içinse gazetelerin kullanıldığına dikkat çekti. Gazete muhabirleri, Avrupa'nın işine yarayacak sözleri türlü kalıplara döküp yayınlamayı kendileri için ekmek kapısı haline getirmişti. Bu yayınlarla maksat, Osmanlı padişahını dile dolayarak itibarsızlaştırmak, Osmanlı Devleti'nin durumunu Avrupa kamuoyuna karışık göstererek Şark Meselesi'nin bir an önce bitirilmesini sağlamaktı. Zira Fransa, Tunus meselesini unutturup Afrika ve Akdeniz'deki çıkarlarını artırmak; İngiltere

² Orhan Koloğlu, "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın", *Kebikeç*, C. I, S. 2, 1995, s. 127-129.

³ Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1943, s. 95-118; Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s. 61-70.

⁴ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)*, 82/58, 2 Safer 1300 (13 Aralık 1882).

Mısır'a yerleşmek ya da Mısır'a sahiplik derecesinde hâkim olmak; Rusya, Bulgaristan'ı ve Osmanlı Asyası'nı elde etmek istiyordu. Bu amaçlara ulaşmak için kullandıkları âletlerden biri basındı. Said Paşa, Büyük Güçler'in Osmanlı Devleti'ne yönelik emellerini gerçekleştirememeleri için bütünlüklü bir teklif sundu: Hariciye'nin ıslah edilmesi, blok ittifaklara dâhil olunması, iç ve dış basında düzenlemeler yapılması.⁵

II. Abdülhamid, takip ettiği denge politikasından dolayı saltanatının sonuna kadar blok ittifaklara dâhil olma tekliflerini reddetti.⁶ Ancak Said Paşa'nın yabancı basının takibi için büro kurulması teklifini dikkate aldı.⁷ Bu kapsamda Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti 4 Mayıs 1884 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bağlı bir birim olarak kuruldu.⁸ Aynı gün müdürlüğe 5000 kuruş maaşla uzun yıllar bu görevi yürütecek olan Keçecizâde Abdullah Macid Bey tayin edildi.⁹

Kurumun görevi yabancı basını takip etmek, gerektiğinde tekzip yazmak, yurda girişi engellemek, yurtiçinde faaliyet gösteren yabancı dildeki gazeteleri baskıya gitmeden önce kontrol etmek, bu gazetelerin sahipleri ve muhabirlerini Osmanlı yanlısı haber yapmak için teşvik etmektir. Müdüriyetin görev tanımı ise "*Avrupa matbuatında Devlet-i Aliye aleyhinde neşrolunan makalâta cevap vermek ve icraat-ı âliye-i devlet ve terakki-i mamûriyet-i memlekette milî-i ecnebiyeyi haberdâr etmek*" olarak belirlenmiştir.¹⁰

Başlangıçta yabancı elçilerin tepki gösterdiği kurum, görev tanımından da anlaşılacağı üzere özellikle yurtdışında yayınlanacak tekzipler ve lehteki yazılarla Osmanlı imajını düzeltmeyi hedefliyordu.¹¹ Kuruluşundan itibaren görev tanımında belirlenen faaliyetler kapsamında çalışmalar yürüten kurumun başına Keçecizade Abdullah Macid Bey'den sonra 1890'da Salih Münir Bey tayin edilmiştir.

2. Salih Münir Bey

24 Kasım 1857'de İstanbul Vefa'da dünyaya gelmiştir. Babası Nafia Nazırı Çorluluzâde Mahmud Celaleddin Paşa'dır. Sıbyan mektebinin ardından yeni açılan Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) girmiştir. Burada Fransızca öğrenmiştir. Sultan II. Abdülhamid'le şehzadelğinde tanışarak dairesine girmiştir. Tahta çıktıktan sonra padişahın mukarrebîni (yakınları) arasına dâhil olmuştur. 1872 yılında stajyer olarak Bâbiâlî Tercüme Odası'na girmiş, Ahmed Vefik Paşa'nın Başvekâleti zamanında hususi kâtipliğini yapmıştır. 1879 yılında Orman ve Meadin Nezareti Mektupçuluğu'na getirilmiş, kısa süre sonra ise Ticaret ve Ziraat Nezareti Mektupçuluğu'na atanmıştır. 1888 yılında diploması mesleğine adımını atacağı Hariciye Nezareti Mektupçuluğu'na tayin edilmiştir. 1890 yılında Hariciye Nezareti Mektupçuluğu'na ilaveten Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü olarak görevlendirilmiştir. 1895 yılı sonunda Paris Büyükelçisi olarak görevlendirilmiştir. Jön Türkler'in takibi, yabancı basınla mücadele ve 1906 yılındaki Balkan Antantı girişiminde önemli görevler üstlenmiştir. Jön Türk Devrimi sonrası 19 Ağustos 1908'de elçilikten azledilmiş, hayatının sonuna kadar diploması mesleğinde istihdam edilmemiştir. Görevden alındıktan sonra yurda dönmemiş, kendisini tarih araştırmalarına vermiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra Paris Siyaset ve Ahlak Bilimleri Akademisi'ne (l'Académie des Sciences Morales et Politiques) aza seçilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Fransa'yı terk edip İsviçre ve Roma'da ikamet etmiştir. 1925 yılında yurda dönmüş,

⁵ BOA, Y.EE, 82/58 2 Safer 1300 (13 Aralık 1882).

⁶ F. A. K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 13-14.

⁷ BOA, *Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES)*, 18/20, 5 Safer 1300 (16 Aralık 1882).

⁸ Murat Ardic, *Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s. 40.

⁹ BOA, *Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri Fihristi (DH.SAİD.d)*, 1/588.

¹⁰ S. İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, s. 118.

¹¹ Zekeriya Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, C. I, S. 1, 1999, s. 107.

Türk- Ermeni Teali Cemiyeti reisliğinde bulunmuştur. Ahir ömründe İstanbul'da Başvekâlet Arşivi'nde tasnif işlerinde çalışmış, dış politika yazıları ile hatıralarını gazete ve dergilerde neşretmiştir. 27 Ocak 1939'da İstanbul'da vefat eden Salih Münir Paşa, Beşiktaş Yahya Efendi'deki aile mezarlığına defnedilmiştir.¹²

3. Salih Münir Bey'in Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü

27 Ağustos 1890 tarihinde Hariciye Mektupçusu Salih Münir Bey'in uhdesine 3000 kuruş zamlı Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü ilave memuriyet olarak verildi.¹³ Deyim yerindeyse, adam kıtlığı yaşanan bir dönem değildi. Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü Abdullah Macid Bey'in (Keçecizade, ö.1917) Altıncı Daire-i Belediye Reisi tayin edilmesiyle yerine müdür yardımcısı Papazyan Simon Efendi'nin müdür olması gerekiyordu. Hariciye Nazırı'nın talebi bu yönde olmasına rağmen II. Abdülhamid bu görevin Hariciye Mektupçusu Salih Münir Bey'e verilmesini istedi.¹⁴

II. Abdülhamid ile Salih Münir Bey'in tanışıklığı şehzadelik yıllarına kadar uzanıyordu.¹⁵ II. Abdülhamid'in bu tayindeki amacı Hariciye Nezareti'nin kritik konularına yakın adamını yerleştirmekti. Babıali'deki resmî ve Yıldız Sarayı'ndaki gayriresmî görevleri hesaba katıldığında Salih Münir Bey'in Hariciye Mektupçuluğu kendisini yeterince meşgul ediyordu. Üstüne bir de sürekli takip ve yorucu mesai gerektiren yabancı basın müdürlüğü verilmesinin ilk sebebi, II. Abdülhamid'in benedgânından olması idi. II. Abdülhamid, kadrolarına karşı ciddi anlamda güven problemi yaşıyordu. Güven problemi aşırı tedbirli bir ortamı, bu ortam ise hatırı sayılır oranda üyesi olan hafiyе teşkilatını doğurmuştu. Böyle bir vasatta Hariciye'deki iki önemli göreve Salih Münir Bey'i getirerek güven problemini aşmış oluyordu.

Salih Münir Bey'in Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü görevi için seçilmesinin diğer sebebi ise çalışkanlığı, ikili ilişkilerdeki başarısı, Fransızca ve Ermenice'ye vukûfu, sempatik tavırları idi. Bu özellikleri dış politikada olduğu gibi dış basında tercih edilmesinde etkili olmuştu.¹⁶ Ayrıca, II. Abdülhamid ve Salih Münir ikilisinin basın konusundaki fikir alışverişi bu göreve getirilmesinden çok önceye dayanıyordu. II. Abdülhamid, kişisel otoritesini sağlamaya çalıştığı 1880'lerin başında, etkisini giderek artıran ve saltanatı için tehdit oluşturan yabancı basının doğası, amacı ve problemsiz hale getirilebilmesi için Salih Münir Bey'den geniş bir rapor istemişti. Salih Münir Bey, 1883 yılında yabancı basın ve muhabirler hakkında kapsamlı bir rapor sunmuştu.¹⁷ Münir Bey'in 1883 tarihli bu raporunun 1884 yılında Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin kurulmasında ve ilerleyen yıllarda bu müdüriyete tayin edilmesinde etkili olduğu yadsınmaz.

¹² BOA, *Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval (HR.SAİD)*, 12/14; *İrade Hariciye (İ.HR)*, 319/20510, 25 Zilhicce 1307 (11 Ağustos 1890); *İrade Hususi (İ.HUS)*, 44/91, 4 Receb 1313 (20 Aralık 1895); *İrade Hariciye (İ.HR)*, 414/35, 21 Receb 1306 (18 Ağustos 1908); "Münir Paşa", *Sabah*, 19 Aralık 1913; "Müessif Bir İrtihal, Eski Paris Sefiri Salih Münir Paşa Vefat Etti", *Vakit*, 28 Ocak 1939; Salih Münir Çorlu, "Ecnebi Fikirlerine Sükun Vermeye Çalışırken", *Cumhuriyet*, 3 Birincikanun 1934; Salih Münir, *Meclis-i Mebusan-ı Osmani Heyet-i Celilesi'ne*, 27 Ocak 1909; Sinan Kunalp, *Son Devri Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, Isis Press, İstanbul 2003, s. 119; Kasım Hızlı, *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, s. 19, 25, 31, 44, 52; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, c. I, Haz. Kemal Gurulkan, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, Resul Köse, Yılmaz Karaca, Ersin Kırcı, Kevser Şeker, Muzaffer Albayrak, Abdullah Sivridağ, Ahmet Ergün, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2013, 343 s.

¹³ BOA, *İ.HR*, 319/20510, 25 Zilhicce 1307 (11 Ağustos 1890).

¹⁴ BOA, *İ.HR*, 319/20510, 25 Zilhicce 1307 (11 Ağustos 1890).

¹⁵ Semih Mümtaz S., "Evvle Zaman İçinde, Bir Hüsnu Tesadüfe Dair", *Akşam*, 27 Kasım 1950.

¹⁶ "Çok okur, tatlı konuşur, Türkçe kadar Fransızca'yı da üsluplu yazar, gayet nüktedan, zeki, hafızası kuvvetli, bütün memuriyet hayatında efendice yaşamış vezirzade bir vezirdi." Galip Kemali Söylemezoğlu, "Salih Münir Paşa", *Yedigün*, 7 Şubat 1939, s. 13.

¹⁷ BOA, *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)*, 12/24, 27 Rebiülevvel 1300 (6 Şubat 1883).

Münir Bey'in müdüriyete tayin edilmesindeki bir diğer sebebin müdüriyetin para akışını denetlemek olduğu söylenebilir. Tayinden on beş gün sonra (13 Eylül 1890) Sadrazam Kamil Paşa, gazete ödeneği olarak Hariciye Bütçesi'ne konmuş olan meblağdan yapılan harcamalara dair bir araştırma yaptırdı. Araştırma sonucunda ödeneğin tamamı olan 6700 kûsur liradan 3100 lirasının Münir Bey tarafından sarf edildiği tespit edildi. Gazetecilere normal yollarla verilen ödenekle Salih Münir Bey aracılığıyla yapılan ödemelerin bir çizelgesi çıkartıldı. Bu çizelgeden, yabancı gazetecilere Salih Münir Bey aracılığıyla Babıali'nin haricinde para transfer edildiği ortaya çıktı.¹⁸

Sadrazam Kamil Paşa, kurumsal hiyerarşinin dışına çıkılmasını uygun bulmuyordu. Ayrıca Salih Münir Bey'in yabancı basının zararlarını azaltmak için "ihdas ettiği" para vererek susturma yöntemini başarısız buluyor, bu yöntemin zararlı yayınların önünü kesmediğini, bilakis yeni bir çığır açarak bu yayınların artmasına sebep olduğunu düşünüyordu. İstanbul'da yayınlanan *The Levant Herald* gazetesi sahibinin istediği yüksek meblağ sebebiyle Kamil Paşa, Salih Münir Bey'in kurduğu sistemi sert sözlerle eleştiriyordu.

*The Levant Herald*¹⁹ gazetesi sahibi Edgar Whitaker, Mabeyn'e bir mektup yazarak gazetesinin zaman zaman kapatılmasından ve uygulanan sansürden dolayı ortaya çıkan zarardan şikâyet etmişti. Bu zararına karşılık Beyoğlu'nda matbaa olarak kullandığı binayı satın almak için para istedi. Para verilmediği takdirde Osmanlı ülkesini terk ederek on sekiz senedir biriktirdiği "malumatı" yayınlamakla Mabeyn'i tehdit etti.²⁰

Kamil Paşa bu mektubun değerlendirmesinde, II Abdülhamid devrinin basın rejimine yönelik genel politikadan söz ederek konuyu Salih Münir Bey'e getirir. Kamil Paşa'ya göre basın çıkar edinmek için araç olduğu halde gazetelere para verme yönteminin yaygınlaşması, bu yoldan para kazanmak isteyenlerin şevkini artırmıştı. *The Levant Herald* sahibi, yıllık almakta olduğu 1000 lira ikramiye ile yetinmeyerek diğer gazetecilerin yaptığı gibi devletten yüklü miktarda para koparmak amacında idi. Hariciye Mektupçusu Salih Münir Bey tarafından bu tip gazeteler için kötü bir çığır açılmıştı. Uydurma haberleri engellemek amacıyla birçok fedakârlık edilmekte fakat bu yöntem uydurma haber yayını durduramadığı gibi açgözlü gazetecilerin iştahını kabartmakta idi. Edgar Whitaker da tehditle para koparma amacında olan gazetecilerdendi. Kamil Paşa, raporunun sonunda Salih Münir Bey'e ve II. Abdülhamid'in basın rejimine ağır eleştiriler getirmiştir:

*"Benim görüşüme göre âlemin nefretini kazanan kötü niyetli yayınlara en başında önem verilmemiş olsaydı onlar yavaş yavaş sönüp giderdi. Bundan sonra kötü niyetli gazetelere ehemmiyet verilmeme yoluna gidilecek olursa bu usulün Levant Herald ile başlatılması tavsiye edilemeyeceğine binaen Edgar Whitaker'in susturulması hususunun bu işlerde maharet kazanmış olan Salih Münir Bey'e havalesi münasip olacaktır."*²¹

Sadrazam Kamil Paşa hükümet merkezi Babıali tarafından görülmesi gereken işlerin sarayın adamlarından Salih Münir Bey'e havale edilmesini hoş karşılamadığını açık açık beyan etmiştir. Bu konuda hükümetinin atacak bir adımı olmadığını, ortaya çıkan problemin müsebbibinin basın rejiminde kötü bir çığır açan Salih Münir Bey olduğunu ve yükü onun omuzlaması gerektiğini dile getirmiştir. Görünen o ki Kamil Paşa, sarayın ve saray adamlarının en gözdesi durumundaki Salih Münir Bey'in her işe karışmasından, ödenekleri dilediği gibi sarf etmesinden rahatsızdır.

¹⁸ BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)*, 239/32, 8 Safer 1308 (23 Eylül 1890).

¹⁹ The Levant Herald gazetesinin serüveni hakkında bkz. Burhan Çağlar, *Anglophone Press in Constantinople: The Levant Herald & Eastern Express (1859-1878)*, Libra Kitap, İstanbul 2020, 168 s.

²⁰ BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)*, 243/1, 1 Cemaziyelahir 1308 (12 Ocak 1891); Niyazi Ahmet Banoğlu, *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1960, s. 8-11.

²¹ BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)*, 243/1, 1 Cemaziyelahir 1308 (12 Ocak 1891).

Saray adamlarının Babıali'nin işlerine müdahale etmesi yetki krizine de sebep olmuştur. Kamil Paşa'nın bu durumu bazen sert bir dille II. Abdülhamid'e arz ettiğini tezkiyelerde görmek mümkündür. Münir Bey'in Hariciye Mektupçuluğu'nda da Babıali'yi aşarak saraydan aldığı direktiflerle hareket etmesi Kamil Paşa ile sürtüşmeler yaşamasına sebep olacak ve süreç Kamil Paşa'nın Aydın Valiliği'ne sürülmesi ile noktalanacaktır.²² Babıali'nin nüfuzlu ve devlet işlerine aktif olarak katılan paşasının sadrazamlıktan azli ile 1891'den 1908'e kadar II. Abdülhamid'in Babıali ve vilayetler üzerindeki nüfuzu kemikleşecek ve saray merkezli müdahaleci ve aşırı detaycı mikro yönetim, etkisini günbegün artıracaktır.²³

4. Basın Faaliyetleri

Salih Münir Bey, Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü olunca Fransa'daki matbuat işlerini takip etmesi için, Jöntürk yayınlarında Münir Bey'in kötü işlerinin ortağı olarak anılan Mösyö Şinel ile bağlantı kurup maaş bağladı.²⁴ Kendisine sürekli Şinel ve Osmanlı konsolosları vasıtasıyla mektup, gazete kupürü, risale ve kitaplar gelmeye başladı.²⁵ Bir taraftan yurtdışından gelen gazeteleri kontrol ederken diğer taraftan yurt içinde, özellikle İstanbul'da yayın yapan yabancı dilli gazetelerin takibi ile meşgul oldu.

Münir Bey'in ihtiyaç duyduğu memurların diğer Hariciye şubeleri gibi sadece Fransızca bilmesi yetmiyordu. Zaman zaman 600'e yakın periyodun takip edildiği yabancı basın işlerinde Fransızca'dan daha az bilinen dilleri bilen hem de hızlı iş görebilen memurlara ihtiyaç duyuluyordu. Bu sebeple Fransızca ve İngilizce'ye göre az bilinen dillerde memur istihdamında sıkıntı yaşanıyordu. Almanca bilen memur bulmakta zorluk çekildiğinden Almanca yayınların kontrolünde zaafa düşülüyordu.²⁶

Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü Salih Münir Bey'in görevinin ikinci ayağını, Avrupa'daki saygın gazete ve gazetecilerle görüşme, onları para ve nişanlarla Osmanlı yanlısı yayınlar yapmaya teşvik etme görevi oluşturuyordu. Münir Bey, bu iş için 1890 yılı Eylülünde Paris ve Londra'ya gitti. Amacı Osmanlı Devleti ve saltanatı aleyhine yazmayı alışkanlık haline getiren gazeteleri bu işten vazgeçirmeye ikna etmek için Osmanlı elçileriyle görüşme yapmaktı.²⁷ Bu ziyaretinde çalışmayı düşündüğü konsoloslar, muhabirler ve yazarlarla bir dizi görüşme yaptı. Ermeni faaliyetlerini destekleyici yayınlar yapan Avrupa'nın önemli gazeteleri ile temas kurarak gazete sahipleri ve yazarlarını Osmanlı Devleti lehine yayın yapmaya ikna etmeye çalıştı.²⁸

²² Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s. 101.

²³ Ali Akyıldız, "Sultan II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı", *II. Abdülhamid, Modernleşme Sürecinde İstanbul*, s. 74.

²⁴ Birol Emil, *Jön Türklere Dair Vesikalar I Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1982, s. 54.

²⁵ Gelen bu evrak posta tarafından kontrol edilir sonra Münir Bey'e teslim edilirdi. BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT)*, 8/100, 28 Rebiülevvel 1310 (19 Ekim 1892).

²⁶ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)*, 13/88, 27 Şevval 1306 (26 Haziran 1889).

²⁷ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)*, 11/96, 24 Muharrem 1308 (9 Eylül 1890).

²⁸ Hilmi Bayraktar, "Batıda Ermeniler Lehinde Kamuoyu Oluşturma Çabaları Karşısında Matbuat-ı Ecnebiye İdaresi ve Çalışmaları", *Hoşgörülen Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Ünv.-Nevşehir Ünv. II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, Ed. Metin Hülagu, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009, s. 328.

Bağlantı kurduğu yazar ve yayıncılardan birisi Selim Faris'ti. Selim Faris Şıdyak, tanınmış bir Marunî ailesine mensup olan Ahmed Faris Şıdyak'ın (ö.1887) oğlu idi.²⁹ Babasından öğrendiği gazetecilik ve matbaacılık sanatını devam ettirmek için Londra'ya giden Selim Faris'in İstanbul hayatı, muhalif bir gazetecinin doğumuna işaret ediyordu. Selim Faris'in muhalefesinde ne kadar ilkesel veya ne kadar çıkarıcı olduğunu kestirmek zor değildi. Zira Faris, İngiliz Dışişleri belgelerine göre 1884 öncesinde gazetesinde İngiliz menfaatlerine aykırı yayın yapmamak, gerektiğinde İngilizler lehine yayın yapmak şartıyla Hindistan'daki İngiliz valisinden destek almıştı.³⁰

Salih Münir Bey, Selim Faris'le yakın ilişki kurdu. Faris'e bazı güvenceler veren Münir Bey, kendisinden en kısa zamanda İstanbul'a dönme sözü aldı. Münir Bey'le gizlice haberleşeceklerdi.³¹ Fakat Salih Münir Bey'in Selim Faris'i kazanma çabası sonuçsuz kaldı. Bu neticede Münir Bey'in Selim Faris'e verdiği sözleri tutmamasının etkisi büyüktü. Selim Faris, ilgisizlikten şikâyet etmişti. Bu siteminde haksız sayılmazdı. Zira Salih Münir Bey, Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nde verdiği sözleri ve teminatları tutacak kadar kalamadı. 27 Ağustos 1890'da tayin edildiği bu görevden, 10 Aralık 1891 gecesi apar topar azledildi. Yerine Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin kıdemli müdürü Abdullah Macid Bey yeniden tayin edildi.³²

5. Görevden Alınması

Salih Münir Bey'in bir buçuk seneye yakın Matbuat-ı Hariciye Müdüriyeti'nden azledilmesine, Alman imparatoru hakkında *Le Stamboul* gazetesinde yayınlanan haber sebep oldu. Beyoğlu'nda Fransız çıkarları doğrultusunda yayın yapan *Le Stamboul* gazetesi³³ Alman imparatoru Wilhelm hakkında saygısız ifadeler kullandığı için süresiz kapatıldı. Bu yayının sansür memurlarının dikkatsizliğinden kaynaklandığı anlaşıldı.³⁴ Aynı gece Berlin Büyükelçiliği'ne, *Le Stamboul* gazetesinin Alman imparatoru hakkındaki yayını sebebiyle padişahın üzüldüğü, bu üzüntüden dolayı gazetenin süresiz kapatıldığı, dikkatsizliğinden dolayı Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü Salih Münir Bey'in görevinden alındığı, gazeteyi böyle yayınlara kimin teşvik ettiğinin ve sansür memurunun niçin buna dikkat etmediğinin ivedilikle araştırılacağı bildirildi.³⁵

II. Abdülhamid, ittifak içerisinde olduğu Alman imparatoru aleyhinde yayın yapılmasının ilişkilere zarar vereceğini düşünerek hem gazeteyi kapattı hem de yakın adamlarından olmasına rağmen Fransız yanlısı Salih Münir Bey'i görevden aldı. Berlin'e özür içerikli bir telgraf göndermeyi ihmal etmedi. Zira, Alman hükümetinin de II. Abdülhamid aleyhine yayın yapan bir Alman gazetesini toplattırarak kadar ikili ilişkilere düşkün olduğu bir denklem söz konusu idi.³⁶

²⁹ Mustafa Birol Ülker, "Gazeteci ve Matbaacı Selim Faris Şıdyak'ın Terekesi", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal'a Armağan*, Haz. Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker, Ülke Yayınları, İstanbul 2014, C. II, s. 1133.

³⁰ Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 352.

³¹ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)*, 14/22, 3 Receb 1308 (12 Şubat 1891).

³² BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)*, 24/51, 8 Cemaziyelevvel 1309 (10 Aralık 1891).

³³ Korkmaz Alemdar, *İstanbul (1875-1964) Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1978, s. 87; Said N. Duhani, *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, çev. Nihal Önal, İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 61.

³⁴ BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, 1256/98590, 8 Cemaziyelevvel 1309 (10 Aralık 1891).

³⁵ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)*, 24/51, 8 Cemaziyelevvel 1309 (10 Aralık 1891).

³⁶ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi: Drang Nach Osten", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 216.

Salih Münir Bey'in görevden alınmasının temelinde Fransa-Almanya rekabetini ve Büyük Güçler'in Babıali üzerinde nüfuz kurma çabalarını da aramak gerekir. Nitekim diplomatik yönelişlerin basın üzerindeki etkisi bu kadarla sınırlı kalmadı. İstanbul'daki Fransız Elçiliği işe müdahil olmakta gecikmedi. Salih Münir Bey'in görevden alınmasının ertesi günü Fransız elçisi Cambon tarafından yazılı, elçilik ateşemiliteri tarafından sözlü olmak üzere Salih Münir Bey'in göreve iadesi ile ilgili iki girişim yaşandı. Osmanlı padişahına sadakatle bağlı olan, ayrıca Osmanlı-Fransız ilişkilerinin güçlenmesi için gayret sarf eden Münir Bey'in görevden alınmasının Fransa Sefareti ile iyi ilişkileri hazmedemeyenlerin yönlendirmesiyle meydana gelmiş bir muamele olabileceği belirtildi. Bu duruma kişisel bir işten ziyade politik olarak bakılmasının elçinin canını sıktığı, bu sebeple Münir Bey'in görevine iade edilmesi, mümkün değilse Münir Bey hakkında yapılan muamelenin telafi edilmesi talep edildi. II. Abdülhamid Fransa Elçiliği'nin bu çıkışına, Osmanlı ile Fransa arasındaki iyi ilişkilerin artarak devam etmesinin en büyük emeli olduğu, Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Münir Bey'den alınmasının hiç kimsenin yönlendirmesi ile olmadığı şeklinde cevap verdi. Bir süredir Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti istendiği gibi işlemediği, politik yönelişler sebebiyle değil de matbuat işlerinin sağlıklı şekilde yürütülebilmesi için değişikliğe gidildiği cevabı verildi.³⁷

SONUÇ

Osmanlı sınırları içinde yayın yapan Türkçe dışı basın ve Avrupa basınına takip ederek hasara uğrayan imparatorluk imajını düzeltmeyi amaçlayan II. Abdülhamid'in Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'ne tayin ettiği Salih Münir Bey, beklentilere cevap verecek kadar müdürlükte kalamadı. Beyoğlu'nda Fransız çıkarları doğrultusunda yayın yapan *Le Stamboul* gazetesinin Alman imparatoru hakkındaki ifadeleri, Fransa yanlısı Salih Münir Bey'in görevden alınmasıyla sonuçlandı. Ancak mesele bu kadarla sınırlı kalmadı. İmparatorluk üzerindeki Fransız-Alman rekabetinde arka plana atılmayı hazmedemeyen Fransız elçiliği, Salih Münir Bey'e sahip çıktı. Salih Münir Bey'in, Fransa Elçiliği'nden gördüğü himaye Yıldız Sarayı nezdinde kuşku ve telaşa sebep olmadı. Zira Münir Bey'in örtülü görevi, bütün elçilerle özellikle Fransa elçisi ile dostluk kurarak resmî yollarla halledilemeyen işlerin kişisel dostluklarla çözülmesini sağlamak ve mahremâne münâsebet kurmaktı. Esasında Fransız sefirin yaptığı girişimle asıl amacı Salih Münir Bey'i korumak değildi. Amaç, 1870'den beri Avrupa'daki en güçlü rakibi olan Almanya lehinde tavır ortaya konmasının farkında olduklarını ve giderek artan bu yakınlığın ilişkilerin bozulmasına sebep olacağını Salih Münir Bey üzerinden diplomatik dille ihtar etmektir. II. Abdülhamid bunun farkında olduğu için Berlin'e özür içerikli şifreli telgraf gönderdiği halde Fransa elçisine konunun alelâde bir basın meselesi olduğunu, diplomatik yönelişlerle ilgisi olmadığını dile getirerek meselenin büyümesini engellemeye çalıştı. Anlaşılan o ki, 1877-1878 sonrası oluşan yeni diplomatik düzende, bürokrasi ve basın üzerindeki küçük değişiklikler dış politika üzerinde yankıya sebep olabiliyordu. Salih Münir Bey, Yıldız Sarayı'nın dış basın üzerinde doğrudan kontrol sağlamak için tayin edildiği Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nden, Fransa ve Almanya'nın Osmanlı imparatorluğu üzerindeki çıkar çatışmasının kurbanı olarak azledilmiştir. Bu azil hadisesi, Jön Türk Devrimi'ne kadar yukarı yönlü bir seyir takip eden kişisel kariyerindeki tek istisna olması bakımından da önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH.SAİD.d), 1/588.

³⁷ BOA, Y.PRK.BŞK, 24/70.

Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval (HR.SAİD), 12/14.

İrade Dahiliye (İ.DH), 1256/98590, 8 Cemaziyelevvel 1309 (10 Aralık 1891).

İrade Hariciye (İ.HR), 294/18505 8 Şaban 1301 (2 Haziran 1884).

İrade Hariciye (İ.HR), 319/20510, 25 Zilhicce 1307 (11 Ağustos 1890).

İrade Hariciye (İ.HR), 414/35, 21 Receb 1306 (18 Ağustos 1908).

İrade Hususi (İ.HUS), 44/91, 4 Receb 1313 (20 Aralık 1895).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 12/24, 27 Rebiülevvel 1300 (6 Şubat 1883).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 82/58 2 Safer 1300 (13 Aralık 1882).

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), 24/51, 8 Cemaziyelevvel 1309 (10 Aralık 1891).

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA), 11/96, 24 Muharrem 1308 (9 Eylül 1890).

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR), 13/88, 27 Şevval 1306 (26 Haziran 1889).

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR), 14/22, 3 Receb 1308 (12 Şubat 1891).

Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT), 8/100, 28 Rebiülevvel 1310 (19 Ekim 1892).

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 239/32, 8 Safer 1308 (23 Eylül 1890).

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 243/1, 1 Cemaziyelahir 1308 (12 Ocak 1891).

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES),18/20, 5 Safer 1300 (16 Aralık 1882).

Makale ve Kitaplar

“Münir Paşa”, *Sabah*, 19 Aralık 1913.

Akyıldız, Ali, “Sultan II. Abdülhamid’in Yönetim Anlayışı”, *II. Abdülhamid, Modernleşme Sürecinde İstanbul*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, İstanbul 2010, ss. 72-94.

Ardıç, Murat, *Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1960.

Buzpınar, Tufan, *Hilafet ve Saltanat II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.

Çağlar, Burhan, *Anglophone Press in Constantinople: The Levant Herald & Eastern Express (1859-1878)*, Libra Kitap, İstanbul 2020.

Çorlu, Salih Münir, “Ecnebi Fikirlerine Sükûn Vermeye Çalışırken”, *Cumhuriyet*, 3 Birincikanun 1934.

Duhani, Said N., *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, çev. Nihal Önel, İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1990.

- Emil, Birol, *Jön Türklere Dair Vesikalar I Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.
- Hızlı, Kasım, *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.
- İskit, Server, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1943.
- Kırmızı, Abdülhamit, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007.
- Koloğlu, Orhan, "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın", *Kebikeç*, C. I, S. 2, 1995, ss. 127-138.
- Koloğlu, Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.
- Kuneralp, Sinan, *Son Devri Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, Isis Press, İstanbul 2003.
- Kurşun, Zekeriya, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 1999, ss. 105-118.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu ve Alman Diplomasisi: Drang Nach Osten", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, c. I, Haz. Kemal Gurulkan, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, Resul Köse, Yılmaz Karaca, Ersin Kırcı, Kevser Şeker, Muzaffer Albayrak, Abdullah Sivridağ, Ahmet Ergün, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2013.
- Salih Münir, *Meclis-i Mebusan-ı Osmani Heyet-i Celilesi'ne*, 27 Ocak 1909.
- Söylemezoğlu, Galip Kemali "Salih Münir PŞ", *Yedigün*, 7 Şubat 1939, ss. 12-13.
- Ülker, Mustafa Birol, "Gazeteci ve Matbaacı Selim Faris Şidyak'ın Terekesi", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal'a Armağan*, Haz. Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker, Ülke Yayınları, ss. 1133-1153.
- Yasamee, A. K., *Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

DOĞU CEPHESİ KUMANDANI KAZIM KARABEKİR PAŞA’NIN SAĞ CENAH TEFTİŞ SEYAHATI (13-26 MAYIS 1922)*

EASTERN FRONT COMMANDER, KAZIM KARABEKİR PASHA’S RIGHT SIDE INSPECTION TRIP (13-26 MAY 1922)

Osman AKANDERE **

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 13/06/2021 Düzeltme/Revised: 29/06/2021 Kabul/Accepted: 29/06/2021

Araştırma Makalesi/ Research Article

Atıf / Cite as: Akandere, O. (2021). Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın sağ cenah teftiş seyahati (13-26 Mayıs 1922). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 57-69. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.951830>

ÖZ

Askerlik hayatının uzun yılları cephelerde geçmiş olan Kazım Karabekir Paşa, pek çok zor ve önemli görevlerde bulunmuş, “Şark’ın Fatih” unvanı ile anılacak kadar büyük başarılar kazanmış müstesna bir şahsiyettir. Üstlenmiş olduğu bütün vazifelerinde vatanseverliğinin yanında, mensubu olduğu Türk milletinin yüksek menfaatlerini her şeyin üstünde tutmuş büyük bir askerdir.

Genç yaşlarda savaş alanlarında tecrübe kazanarak, üstün bir kumandanlık meziyetine sahip olan Kazım Karabekir Paşa, ordu içerisinde sevilen ve sayılan bir paşa olmuştur. Arnavutluk ayaklanması, Balkan Harpleri, I. Dünya Harbi ve Türk İstiklâl Savaşı’nda çok önemli görevler üstlenmiş, büyük başarılar kazanmış ve hak ettiği bir şöhrete ulaşmıştır.

23 Nisan 1920’de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Edirne mebusu seçilen Kazım Karabekir Paşa bu görevi üzerinde kalmak kaydıyla yine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Şark Cephesi Kumandanlığı’na atanmıştır. Şark Cephesi Kumandanı olarak giriştiği “Ermeni harekâtı” ile başta Kars şehri ve Iğdır kasabası olmak üzere birçok kaza, kasaba ve köyü Ermenilerin elinden kurtarmış ve haklı olarak Şark’ın Fatih” unvanı ile anılmaya başlanmıştır.

Kazım Karabekir Paşa Şark Cephesi Kumandanı olarak vatan topraklarına dâhil ettiği bölgelere 13-26 Mayıs 1922 tarihleri arasında teftiş ve tahkik amaçlı bir seyahat yapmıştır. Bu seyahati esnasında Kağızman, Iğdır Beyazıt ve Kars’a ve ayrıca teftiş bölgesindeki bazı küçük yerleşim yerlerine uğramıştır.

Bu çalışmada Kazım Karabekir Paşa’nın Iğdır ağırlıklı olmak üzere Kağızman ve Beyazıt, Zibni ve Vezinköy’ü içine alan teftiş amaçlı seyahati ve bu seyahat esnasındaki faaliyetleri ele alınacaktır.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Prof. Dr.; Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya/Türkiye, osmanakandere@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7875-4214

Anahtar Kelimeler: Kazım Karabekir Paşa, Şark Cephesi Kumandanı, Iğdır, Tetkik Seyahati

EXTENDED SUMMARY

The invention of writing constitutes a very important turning point in illuminating historical events. Because the invention of writing, which enables people to record their lives and therefore historical events, has given people the opportunity to immortalize what they see, hear and think. By their nature, people have wanted to go out of their living spaces and discover new places and meet new people. This desire, which stems from curiosity or adventure motivation, has taken people on commercial, cultural, religious or emotional travels. Historical and literary texts that correspond to the human need to see and know new places since ancient times have been called travelogues or travel notes. Travel books, which are among the sources that the discipline of history uses cautiously but so much, recorded the historical and geographical places of the period like today's cameras. In this respect, the information contained in the travelogues, which provides great convenience to the historian in the analysis of places and events, is extremely important.

In terms of being a source for historical researches, travel books bearing the impressions of people with military identity have more importance than others. Because military personnel, while recording information about the places they visited, generally acted more consistently both with the responsibility of statesmanship and with a certain knowledge and discipline. This increased the value of the information they recorded in their travel books. One of these is the travel notes of Kazım Karabekir, who is one of the important figures in the history of Turkey and worked in the Eastern Anatolia-Transcaucasia region, to the Iğdır Region. The impressions of Kazım Pasha, who fought with the Russians in the First World War and exhibited a diplomatic attitude to cooperate with the Russians in the peace period after the Armistice of Mudros, on his Iğdır trip sheds light on a historical issue. The information that the Pasha gave in his travel notes about the Iğdır region, where Turkish-Russian-Armenian relations were shaped in 1919-1921, is of the kind that will explain many unknowns.

Kazım Karabekir Pasha, who spent many years of his military life on the front lines, is an exceptional figure who has accomplished many difficult and important tasks and achieved great successes with the title of The Conqueror of the Orient¹. In addition to his patriotism in all his duties, he is a great soldier who has kept the high interests of the Turkish nation he belongs to above all else.

Kazım Karabekir Pasha, who gained experience in the battlefields at a young age and had the virtue of superior command, became a popular and respected pasha in the army. He played a major role in the Albanian uprising, the Balkan wars, the First World War and the Turkish War of Independence.

Turkey Grand National Assembly opened on 23 April 1920 elected deputy of Edirne Turkey Kazım Karabekir Pasha still stay on as long as this task has been assigned to the Grand National Assembly by the command to finance the Eastern Front. With the "Armenian operation" he started as the Commander of the Orient Front, many accidents, especially the city of Kars and the town of Iğdır, rescued the towns and villages from the hands of the Armenians and began to be rightly named as the Conqueror of the Orient.

Kazım Karabekir Pasha, as the Commander of the Orient Front, made a trip to the regions he included in the homeland between 13-26 May 1922 for inspection and investigation purposes. During this trip, he visited Kağızman, Iğdır and Beyazıt and Kars and some small settlements in the inspection area.

In this study, Kazım Karabekir Pasha's travel to and from Kağızman and Beyazıt, especially in Iğdır and its activities during this journey will be discussed.

Keywords: Kazım Karabekir Pasha, Commander of The Orient Front, Iğdır, Investigation Travel

GİRİŞ

Askeri eğitim kariyerini önce İstanbul Fatih Askeri Rüştiyesi ile Kuleli Askeri İdadisi'nde tamamlayan Kazım Karabekir, 1902 yılında Harp Okulu'ndan 1905 yılında da Harp Akademisi'nden birinciliklerle mezun olmuş ve Kurmay Yüzbaşı olarak Manastır'da göreve başlamıştır¹.

¹ Kazım Karabekir Paşa'nın askeri eğitim gördüğü yıllara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, *Hayatım*, Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 2000.; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kazım Karabekir*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 7-10.; Cemalettin Taşkıran, *Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008, s. 7-10.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'da ortaya çıkan Otuz bir Mart Vak'ası üzerine Selânik'ten gelen Hareket Ordusu'nun kurmay başkanı olarak Beyoğlu kışlalarının ve Yıldız Sarayı'nın ele geçirilmesinde ve isyanın bastırılmasında önemli rol oynadı. 1910'da Arnavutluk isyanının bastırılmasında da görev aldı².

Binbaşı rütbesiyle Balkan Savaşı'na katıldı. 1913'de Edirne savunması sırasında Bulgarlara esir düştüyse de aynı yıl imzalanan antlaşma üzerine serbest bırakıldı³. I. Dünya Savaşı'nın başında yarbaylığa yükseltildi. 6 Mart 1915'de İstanbul'da 14. Tümen kumandanlığına tayin edildi. Tümeniyle birlikte Çanakkale savaşlarına katıldı, Fransızlara karşı savaştı ve başarılarından dolayı albaylığa terfi etti. Irak'ta bulunan Altıncı Ordu kumandanlığına tayin edilen Colmar von der Goltz Paşa'nın kurmay başkanı vekili olarak Kasım 1915'de Bağdat'a gönderildi ve 1916 yılında da 18. Kolordu kumandanlığına getirildi.

Kûtül'amâre'de İngilizlerle yapılan savaşlara iştirak etti. 2. Kolordu kumandanı ve İkinci Ordu kumandan vekili olarak doğuda Ruslara karşı savaştı. Rusların savaştan çekilmesinden sonra bölgede tedhiş faaliyetlerini arttıran Ermenilerle mücadele etmek üzere 31 Aralık 1917'de Üçüncü Ordu'ya bağlı 1. Kafkas Kolordusu kumandanlığına tayin edildi. Ağır kış şartlarına rağmen Erzincan'ı, Erzurum'u ve Hasankale'yi geri alarak bölge halkını Ermenilerin katliamından kurtardı⁴.

Kazım Karabekir Brest-Litovsk Antlaşması ile Rusların terk ettiği elviye-i selâseyi (Kars, Ardahan, Batum) Ermeniler'den ve Gürcüler'den almak için harekâtını sürdürdü. 25 Nisan 1918'de Kars'ı kurtardıktan sonra 15 Mayıs'ta Gümrü'ye girdi⁵. Bu başarılarından dolayı 28 Temmuz'da mirlivâ rütbesine yükseltilerek Ermenistan ile Güney Azerbaycan'ı zapt etmekle görevlendirildi. 5 Eylül 1918'de Bakü'yü ele geçirmek için Tebriz'e doğru ilerleyen İngilizleri geri püskürttü ve İran Azerbaycan'ına hâkim oldu. Osmanlı ordusunun diğer cepheelerde yenilgiye uğraması üzerine birliklerini Nahcivan'a çekmek zorunda kaldı.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İstanbul'a gelen Kazım Karabekir Paşa, kendisine teklif edilen Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisliği görevini kabul etmedi. İstanbul'da bir şey yapılamayacağını, kumandanların ordularının başına gönderilmesi gerektiği düşüncesindeydi⁶ ve bu düşüncesini ilgililere anlattı⁷. Bu düşüncesinin bir sonucu olarak Tekirdağ'daki 14. Kolordu kumandanlığını kabul etmeyerek kendi isteğiyle görev yerini 13 Mart 1919'da Erzurum'daki 15. Kolordu kumandanlığına nakletti⁸.

² Cevdet Küçük, *Kâzım Karabekir (1882-1948)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 25, s. 150. Karabekir Paşa 31 Mart Vaka esnasındaki rolünü şöyle anlatır: “(31 Mart) Vak'asında Edirne'deki firkanın erkanı harp reisi olarak İstanbul'a geldim. Beyoğlu ve Yıldız cihetindeki harekâta iştirak ettim”. Bkz. Kazım Karabekir, *Çocuk Davamız 2*, Haz. Prof. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s. 86.

³ Gülay Sarıçoban, “Kazım Karabekir'in Askeri ve Siyasi Biyografisi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Mart 2017, s. 139.; F. Kırzioğlu, *Kâzım Karabekir*, s. 12.; C. Taşkıran, *Milli Mücadele'de Kazım...*, s. 13.

⁴ C. Küçük, *Kâzım Karabekir*, s. 150.

⁵ F. Kırzioğlu, *Kâzım Karabekir*, s. 105-110.; C. Taşkıran, *Milli Mücadele'de Kazım...*, s. 34-37.

⁶ Kazım Karabekir Paşa, İstanbul'da görev alarak pasif hale gelmenin, vatanın karşılaştığı felakete seyirci kalmak olduğunu ve genç komutanların Anadolu'ya orduların başına gönderilmesi zaruriyetini ve kendisinin de doğuya tayin olunmasını, ilgililere telkin ve teklif etmiştir. Bkz. Nuri Köstüklü, *Kazım Karabekir ve Eğitim*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001, s. 15.

⁷ Kazım Karabekir Paşa yakın dostu Harbiye Nezareti Müsteşarı Miralay İsmet İnönü'den kendisini derhal Anadolu'ya göndermesini ricasında bulundu. Karabekir Paşa aynı isteği 1 Aralık 1918'de Cevat Çobanlı Paşa'ya, 10 Nisan 1919'da da Fevzi Çakmak Paşa'ya ilettili. Bu bilgi için bkz. Yaşar Semiz, “Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa, Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Konya 1997, s. 193.

⁸ C. Küçük, *Kâzım Karabekir*, s.150.; F. Kırzioğlu, *Kâzım Karabekir*, s. 124.; C. Taşkıran, *Milli Mücadele'de Kazım...*, s. 44-45.

Kâzım Karabekir 19 Nisan'da Trabzon'a ulaşarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle toplantı düzenledi. 3 Mayıs'ta Erzurum'a gelip Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle görüştü ve bir kongre tertiplemelerini sağladı. Bu sırada Samsun'a çıkan Mustafa Kemal ile haberleşerek Erzurum'da buluşan Kâzım Karabekir⁹, müfettişlikten azledilen ve 8 Temmuz 1919'da askerlikten istifa eden Mustafa Kemal'e kendisini önceden olduğu gibi bundan sonra da kumandanı kabul ettiğini bildirdi¹⁰.

Sivas Kongresi'nin toplanmasında ve başarıyla sonuçlanmasında da Mustafa Kemal'e yardımcı oldu. Millî Harekât Esas Planı'na göre 14 Ocak 1920'de Şark Cephesi kumandanlığına getirilen Kâzım Karabekir Paşa, Büyük Millet Meclisi'ne Edirne'den milletvekili seçildiği halde doğudaki görevini sürdürdü. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti kendisine Erzurum valiliği görevini de verdi, Mütareke gereğince Türk ordusunun çekilmesinden sonra İngilizler tarafından Ermenistan'a ve Gürcistan'a verilen Elviye-i Selâsedeki tedhişçiliğe karşı Türk direnişçilerini destekledi. Bu üç sancağın Mîsâk-ı Millî içine alınmasını sağladı. Bölgede Ermeni mezaliminin artması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden harekât izni istedi¹¹.

Sevr Antlaşması'nın Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis ve Bingöl'ü Ermeniler'e vermesi karşısında hükümet harekâta izin verdi. Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, birliklerine taarruz emrini vererek 28 Eylül'de doğu harekâtını başlattı. 30 Ekim 1920'de Sarıkamış, Göle, Kağızman ve Kars'ı ikinci defa kurtardı. Başarılarından dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla ferik rütbesine yükseltildi. Harekâta devam ederek 7 Kasım'da Gümrü'yü ve 12 Kasım'da Iğdır'ı aldı. Mütarekeye razı olan Ermenilerle müzakereler yaptı. 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nı imzalayıp¹² Ermenistan'ın Sevr Antlaşması'nda kendisine tanınan bütün haklardan vazgeçmesini sağladı. Ardahan da alınarak 23 Şubat 1921'de Çürüksu, Acara ve Batum kazaları dışında kalan elviye-i selâse toprakları kurtarıldı. Kâzım Karabekir'e "doğu fâtihi" unvanını kazandıran bu zafer Millî Mücadele'ye katılanların ümidini arttırdı. Buradaki birliklerin bir kısmı batı cephesine kaydırıldı¹³.

⁹ Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişine pek sevinerek diyordu ki: "Mustafa Kemal'in gelmesine çok sevindim. Bunu bir aydır bekliyordum. Mustafa Kemal Paşa'yı başa geçirmek ve bunu bütün kuvvetimle tutmayı daha İstanbul'da iken düşünmüştüm. Şifreyi iyice inceledim: 'Bana bir an evvel mülaki olması', pek uygun ve gerekliydi. Esasen İstanbul'da (11 Nisan günü son görüşmemizde), kendisine rica ettiğim de bu idi. Hususiyile bir aydan beri Doğu her şeyi yapmaya azmetmiş, hazırlanmıştı. Bir kere Erzurum Kongresi'nde bir dayanak, bir hareket noktası tesisinden sonra teşkilatça, kuvvetçe, maddi, manevi heybetli bir çıkış gibi batıya yuvarlanmak kolaydı ve Doğu zaferine dayanarak İzmir'i de kurtarmak mümkün bir emel olurdu." Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 29; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara 1993. s. 29-30.

¹⁰ Kazım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal'e olan desteğiyle ilgili bkz. Osman Akandere, "Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-İ Millet Düşüncesi İle Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Y. 2002, Konya, s. 36-42.

¹¹ XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın çeşitli tarihlerde, doğuda askeri bir harekâta izin verilmesi için B.M.M' ne yaptığı tekliflerden sonra, 6 Haziran 1920'de Vekiller Heyeti'nce Kazım Karabekir Paşa'ya Elviye-i Selâse'nin işgaline karar verildiği bildirilmişti. Esin Derinsu Dayı, "Elviye-İ Selâse/Üç Sancak (Kars, Ardahan Ve Batum)'da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 23, Erzurum 2004, s. 260.

¹² Ermeniler ile başlatılan Gümrü Görüşmelerine görüşmelere TBMM adına Kazım Karabekir, Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey ve Erzurum Valisi Hamid Bey katılmışlardır. Görüşmeler 25 Kasım günü başlamış ve yapılan görüşmeler neticesinde 2/3 Aralık 1920'de saat 24:00'te her iki taraf temsilcileri tarafından barış kabul edilmiştir. Bkz. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 846-847.; İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001, s.102.; Yunus Emre Tansü ve Zeynel Abidin Polat, "Kazım Karabekir Paşa'nın Diplomat Kişiliği", *Social Sciences Studies Journal*, Vol. 24, Issue 25, s. 5454.

¹³ C. Küçük, *Kazım Karabekir*, s. 151.

1. Kazım Karabekir Paşa'nın Sağ Cenaha Yaptığı Tetkik Seyahati

Kazım Karabekir Paşa'nın 13 Mayıs'ta başlayıp 26 Mayıs'ta sona eren bu seyahati ile ilgili bilgiler Kazım Karabekir Paşa'nın yazdığı ve İstiklâl Harbimiz kitabının 1063-1066 sayfaları ile “Günlüklerinin 2. Cildinin 792-795 sayfalarında yer almaktadır¹⁴. Seyahat ile ilgili bir diğer bilgi Kültür Bakanlığı tarafından basılan ve Ali Eşref Uzundere tarafından hazırlanan “İnsanlık Suçu; Iğdır ve Çevresinde Ermenilerin Türk Kırımı” başlığıyla 2002 yılında yayınlanan kitabın 138-141 sayfalarında verilmektedir¹⁵. Ancak bu bilgi yeni bir bilgi olmayıp, Kazım Karabekir Paşa'nın İstiklâl Harbimiz isimli kitabındaki bilgilerin tekrarıdır.

Ancak bu bilgi aktarılırken ciddi bir tarih hatası yapılmıştır. Kitabın yazarı seyahat tarihinin başlangıcını 14 Mart 1920'de göstermiştir. Bu büyük bir hata ve yanlış bir bilgidir. Bu yanlış bilgi şöyle verilmektedir:

“Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Sürmeli Çukurunun Ermenilerden temizlenmesinden sonra bölgedeki birlikleri denetlemek üzere kurtuluştan 6 ay sonra 14 Mart 1920'de bölgeye bir gezi yapmıştır”

Yazar bu bilgiyi verdikten sonra “Kazım Karabekir Paşa, Milli Mücadeleyi anlattığı İstiklâl Harbimiz adlı eserinde Mayıs 1920'deki durumu şöyle anlatmaktadır” diyerek kitabında yer alan bilginin İstiklâl Harbimiz adlı eserden alındığını ifade etmiştir. Bu bilgide bir anlamda kendi verdiği tarih bilgisini tekrar yanlış bir şekilde yorumlamıştır. 14 Mart 1920'de başladığını belirttiği bu seyahati için İstiklâl Harbimiz isimli kitaptaki tarih bilgisini vererek “14 Mayıs”tan bahsetmiştir.

Kazım Karabekir Paşa'nın İstiklâl Harbimiz adlı eserinde verdiği bilgilerden seyahatin 13-26 Mayıs 1338(1922) tarihleri arasında yapıldığını anlamaktayız. Paşa kitabında 14 Mayıs günü için “14 Mayıs İzmir'in 1919 senesinde Yunanlılar tarafından işgalinin 4. Senesine basıyoruz” bilgisini vermektedir. Bilindiği gibi İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali 15 Mayıs 1919'dur. İşgalin Osmanlı hükümetine İtilaf Devletlerince bildirildiği tarih 14 Mayıs 1919'dur. Kazım Karabekir Paşa'ın İzmir'in işgalinin 4. senesine basıyoruz ifadesiyle seyahatin kesin tarihini de belirtmiştir. Bu da Mayıs 1922'dir. Buna ilaveten seyahat öncesi ve sonrası olayların anlatıldığı sayfalarda Kazım Karabekir Paşa sık sık telgraf yazışmaları örnekleri vermektedir. Bu verilen örneklerdeki tarih 1338 yani 1922 tarihidir.

Kazım Karabekir Paşa bu seyahatinden günlüklerinde de bahsetmiştir. Yapı Kredi Yayınlarından 2021 yılında yayınlanan 3. baskısının 2. cildinin 792. sayfasında bu seyahatiyle ilgili bilgiler “13 Mayıs'ta sağ cenah seyahatine çıktık” sözleriyle verilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla İstiklâl Harbimiz'deki verdiği seyahat tarihi, günlüklerinde bahsettiği 13 Mayıs tarihiyle uyusmaktadır. Seyahatin son bulunduğu tarihte 26 Mayıs 1922'dir. Nitekim Paşa günlüklerinde 26 Mayıs günü için “Kars'tan 2 gün sonra da trenle Sarıkamış'a hareket ettik.... Sarıkamış'ta sabahleyin yerler beyazlanmış.” bilgisini vermektedir¹⁶.

Karabekir Paşa'nın seyahati Sarıkamış'tan başlamış ve ilk olarak Kağızman'a gidilmiş, sonrasında da Iğdır ve Beyazıt ziyaret edilerek tekrar Iğdır'a dönmüştür. Karabekir Paşa Iğdır'dan sonra dönüş seyahatine başlamıştır. Dönüş seyahatinde de Pazarcık, Vezinköy ziyaret edilerek Kars'a gelinmiştir. Kars'tan da trenle tekrar Kağızman'a dönmüştür.

¹⁴ Bkz. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1063-1066.

¹⁵ Ali Eşref Uzundere, *İnsanlık Suçu; Iğdır ve Çevresinde Ermenilerin Türk Kırımı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 138-141.

¹⁶ Kazım Karabekir, *Günlükler 1906-1948*, C. 2, Haz.: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 795.

1.1. Kağızman Seyahati ve Yaptığı Teftişler

Karabekir Paşa bu seyahatini görev bölgesinin sağ cenahında bulunan şehir ve kasabalara yapmıştır. Seyahatin başlangıç noktası Sarıkamış'tır. Paşa ilk olarak Sarıkamış'tan Kağızman'a gelmiştir. Bu seyahatin Benlihmed'e kadar olan kısmı şimendiferle yani trenle gerçekleşmiş, bilahare yolculuğun kalan kısmı otomobille tamamlanmıştır. Karabekir Paşa üç buçuk saat süren otomobil yolculuğunda yarım saat kadar lastik tamiriyle zaman geçirdiklerini anlatmaktadır¹⁷. Seyahat Mayıs ayının içinde yapıldığı için Kağızman'daki ağaçların tamamen yapraklandığı, çiçeklerin büyük ölçüde meyveye dönüştüğünü Paşa şu sözleriyle anlatmaktadır: “*Kağızman çukurda olduğundan ağaçlar tümüyle yapraklanmış ve meyveler ufacak görünüyor, Ağaçlarda çiçek az kalmış. Akşamüstü sıcaklık +19*”

Kazım Karabekir Paşa Kağızman'da ilk olarak askeri kışlaları ve mektepleri teftiş etmiştir. Kendisinin onuruna Maarif Mektebinde öğrenciler tarafından bir temsil verilmiştir. Paşa'nın anlattığına göre öğrencilerin verdiği temsil Umumi Harp yani I. Dünya Savaşı yıllarında yazılmış eserlerden esinlenerek hazırlanmıştır. Konusu Padişahların azameti olan bu temsili öğrenciler ile birlikte halk ta izlemiştir. Kazım Karabekir Paşa kitabında öğrencilere izlettirilen bu temsil ile ilgili tepki gösterdiğini ifade etmektedir. Paşa bu tepkisini şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Muallimlere dedim ki: Bugün milletine ve vatanına ihanet eden bir Padişahla da mücadeledeyiz. Neden bu oyunlarla talebeye ve seyreden halka fena ruh veriyorsun, hususiyile Elviye-i Selâse'yi Ruslara kaptıran Padişah idaresi kurtaran ise milli iradedir. Kişinin istiklâl ve hürriyet aşkı, milletin azim ve iradesi hakkında tek bir söz yok. Hiç olmazsa eğlenceli oyunlarla müsamere programını tertib etmelisiniz”

Karabekir Paşa temsili hazırlayan ve öğrencilerin başında bulunan öğretmenin Kağızman'a ve okula yeni gelmiş olduğunu öğrenir ve bilahare bu öğretmeni çağırıp kendi açmış olduğu okullardaki çocuk oyunlarının öğretilmesini ister. Kitabındaki bilgiye göre bunun gereğini yapmış ve yeni gelen öğretmenler için bir “müsamere kursu” açtırmıştır¹⁸.

Kazım Karabekir Paşa 14 Mayıs'ta Kağızman'dan ayrılmış Karlı'da verilen bir saatlik molanın ardından¹⁹ Iğdır'a otomobil ile 7 saatlik bir yolculuktan sonra gelmiştir. Bu seyahati esnasında önce Kulp'u ziyaret etmiştir. Burada önce “iki pavyondan ibaret ikişer katlı kışlaları” gezmiştir. Muhteşem diye anlattığı bu askeri kışlaların temelleri atılmış bulunanların da askeri personel ile tamamlanmasını zaruri görmüş ve bu konuda ilgililere gereken emirleri vermiştir. Yine kışla içerisindeki meyve ağaçlarının susuzluktan yanmaya başladığını görmüş ve kuruyan kısımların yeşil dallara kadar budanması ve sulanmasını tembihlemiştir.

Kazım Karabekir Paşa bu seyahati esnasında Kağızman'a tekrar 20 Mayıs'ta gelmiştir. Kağızman'dan 22 Mayıs'ta ayrılarak Zibni'ye gelmiştir. İki gün kaldığı Kağızman'da kendi ifadesiyle şunları yapmıştır²⁰:

“21 Mayıs'ta Kağızman'da meşgul oldum. Tuz madenlerini gezdim. Bembeyaz tuz madeni kısm-ı sayan-ı hayret. Çar zamanı burası yalnız Çar'a mahsus imiş. Mektep çocuklarına Türk Yılmaz ve Süvari marşlarını öğrettim(...)22 Mayıs'ta Kağızman'dan Zibni'ye geldim.”

¹⁷ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1063. Ayrıca bkz. K. Karabekir, *Günlükler*, s. 792.

¹⁸ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1064. Nitekim Kazım Karabekir Paşa günlüklerinde “ Muallimleri Sarıkamış'ta oyun kursuna” bilgisini vermektedir. Dolayısıyla *İstiklâl Harbimiz*'de belirtildiği gibi öğretmen Sarıkamış'taki oyun kursuna gönderilmiştir. K. Karabekir, *Günlükler*, s. 792.

¹⁹ K. Karabekir, *Günlükler*, s. 792.

²⁰ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

1.2. Kazım Karabekir Paşa'nın Iğdır Seyahati

Kazım Karabekir Paşa Iğdır'a 14 Mayıs'ta Kağızman üzerinden 7 saatlik bir yolculuktan sonra gelmiştir. Paşa Iğdır yolunun Aras nehri boyunca devam ettiğini, şose olan yolun bazı yerlerinin bozulmuş olduğunu ve bozulan yolların tamiri için emir verdiğini belirtmektedir²¹. Paşa Iğdır yolu üzerindeki dağın hayret edilecek bir şekilde tuz olduğunu ve burayı işleten Düyün-u Umumiye idaresinin yerinde bu tuzun okkasını üç kuruş fiyatla sattığına dikkat çekiyor. Oldukça büyük ve mamur bir kasaba olarak gördüğü Iğdır'ın aynı zamanda bağlık ve bahçelik büyük bir düzlük ortasında bulunduğunu tasvir eden Kazım Karabekir Paşa burada halk ile yaşadığı bir olayı ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

Bağlık, bahçelik olan Iğdır'a uzunca bir süre yağmur yağmadığından başta ekmek olmak üzere bazı temel ürünler zamlanmıştı. Halk büyük bir ıstırap içerisindeydi. Paşa'nın Iğdır'a geldiği duyulunca halktan bazı kişiler Kazım Karabekir Paşa'ya hitaben "yağmursuzluktan kırılıyoruz. Seni çok işitiyoruz, dindarsın iyisin, bize medet et" diyerek ondan yağmur duası yapmasını istemişlerdi. Kazım Karabekir Paşa halkın kendisi hakkındaki bu düşüncelerine teşekkür etmiş ve onlara "Fakat mededi Allah'tan istemeli ben sizin için dua ederim siz de kalbinizi Allah'a bağlayın ve yalvarın inşallah hayırlı bir yağmur gelir" demiştir.

Paşadan yağmur duasını yapmasını isteyenler "Bugün de yağmur yağmazsa mahvolduk kıtlık muhakkaktır, zaten şimdiden fakir fukara ekmeksiz kaldı" şeklinde serzenişlerine devam etmeleri üzerine Paşa onlara "Ümidinizi kesmeyiniz inşallah sıkıntıdan kurtulursunuz" cevabını vermişse de halk dağılmamış ve Paşa'dan dua yapmasını beklemeye başlamışlardır.

Kazım Karabekir Paşa geçmişte böyle bir durumu Diyarbakır bölgesinde Lice'de yaşadığını belirtiyor. Paşa bu olayı şöyle anlatmaktadır:

"Vaktiyle böyle bir vaziyete dahi Diyarbakır bölgesinde Lice civarında maruz kalmıştım. Ve müthiş güzel bir tesadüfün lütfu ile bu kolordu kumandanlığına geldiğim gün yağmur, duasından sonra gelmiş ve Kürtler üzerinde son derece mühim tesirler bırakmıştım."

Kazım Karabekir Paşa, Iğdır'daki durumun çok daha acı bir durumdu. Iğdır'ın nüfusça daha kalabalık olduğunu ve üstelik halkın da Türk olduğunu ifade eden Paşa'ya göre oldukça dindar olan Iğdır halkı iyi tanıdıkları bu kumandanın kendileri için şefaatçi olması için kıvranıp duruyorlardı. Iğdır halkını kurtaracak elinde hiçbir vasitanın olmadığını söyleyen Paşa gelişen olayları şöyle anlatmaktadır²²:

"Iğdır halkını kurtaracak elinde hiçbir vasita yoktu. Onlar da benden dua istiyorlardı. Vaktiyle yağmur duasını öğrenmiştim. Ekseriya duadan sonra yağmur da yağdığını da işitirdim. Birkaç örneğini de görmüştüm. Bu husustaki kanaatim şudur ki ıstırap sonuna geldikten sonra yani sıkıntı son dereceyi bulunca esasen bulutlar da yağmura dönüşüyordu. Dua da son sıkıntıda yapılıyor ve herkesi memnun ve müsterih kılıyordu. Şimdi de vaziyet bu idi. Halk tahammülün sonuna gelmişlerdi, esasen bu bölgenin en sıcak bölgesi olan Iğdır bölgesi şimdiden +21 idi. Yağmursuzluk ta mahsulü kavurmuştu. Halkın samimi ısrarı üzerine" kalbimi tamamen Cenab-ı Allah'a bağladım ve yalvarıyorum, siz de bir kere amin deyiniz ve gidiniz umarım ki Allah size yardımcı olacaktır dedim."

Yukarıdaki bu konuşmasından sonra Kazım Karabekir Paşa halkı selamlamış ve bilahare ikametgâhı için tahsis edilmiş binaya gitmiştir. Bunun üzerine de orada bulunan halk ta dağılmıştır. Karabekir Paşa bir müddet istirahat ettikten sonra akşamüzeri yürüyerek Iğdır çarşısına gelmiştir. Paşanın anlattığına göre kendisi tam çarşının ortasına geldiğinde yağmur

²¹ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

²² K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.1064.

yağmaya başlamıştı²³. Yağmur halkta büyük bir sevinç yaratmıştı. Kazım Karabekir Paşa o anı “*Her taraftan haykırışmalar, dualar yağmur şikirtisine tatlı bir name katıyordu*” sözleriyle ifade etmiştir. Halktaki bu heyecan ve yakarışlardan çok etkilenen paşa, bu olayı hayatımın en mutlu olayı olarak adlandıracak ve bu olayın kendisinde Kars’ın zaptı anından daha fazla tesir ettiğini söyleyecektir²⁴. Yağmurun yağmasından sonra Iğdır’da halkın ve bilhassa fakir fukara halkın dükkânlara koşarak ekmek aldıklarını, kıtlıktan kurtulan halkın büyük sevinç yaşadığını Karabekir Paşa’nın anlattıklarından öğreniyoruz²⁵. Karabekir Paşa yağmurun Iğdır’ yeterince yağdığını, bu yağmurda kendisinin iliklerine ıslanmaya kadar şehri gezdiğini, hatta rahatsızlanarak, boğazının müthiş bir şekilde ağrıdığını belirtmektedir.

Karabekir Paşa Iğdır’dan 15 Mayıs günü yine otomobil ile Beyazıt’a gitmiş orada iki gün kaldıktan sonra 17 Mayıs’ta tekrar Iğdır’a dönmüştür. Paşa 17 Mayıs’ta otomobil ile beş buçuk saat süren zahmetli bir yolculuktan sonra Iğdır’a gelmiştir²⁶. 18 Mayıs’ta Iğdır’da öğleden sonra önce Hükümet binasını ve bilahare de belediye, kışla ve hastaneyi gezen Karabekir Paşa bu teftişiyle ilgili bir olayı anlatmaktadır:²⁷

“Kasabada kaç ev ve kaç kişi var ne kaymakam ve ne de belediye reisi bilmiyorlar. Kaymakam bey 100-150 ev dedi. Arada elli fark var, yüzde elli mühim bir şey ifade eder, birer birer saysanız nihayet bir saatlik bir gezme ile hakikati öğrenebilirsiniz dedim.”

Mülkiye-i Şahane’den mezun olmasına rağmen Iğdır Kaymakamı’nın çok sessiz ve tecrübesiz olduğunu söyleyen Kazım Karabekir Paşa odasının örümcekler içerisinde olmasına da tepki göstermiş ve kendisine nasihat etmiştir. Iğdır’da kaç ev olduğu konusunda kaza yöneticilerinin farklı bilgiler vermesine tepki gösteren Paşa, yöneticilerin kazada kaç mahpus olduğu sorusuna da cevap alamayınca şu sözlerle tepkisini göstermiştir²⁸:

“Askerlik şube başkanı kasabanın 305 ve belediye reisi de 400 ev olduğunu söylediler. Kaç mahpus var dedim yine doğrusunu bilen yoktu. Hâlbuki 7 mahbus vardı. Bu basit suallerin doğru cevabını hiçbir yerde alamadım.”

Iğdır’a geldiği gün sokakları çok pis bulan Kazım Karabekir Paşa bu konuda kaymakamı ve belediye başkanını uyardığını nitekim ikinci gelişinde şehri temiz bulduğunu belirtiyor. Paşa Iğdır’a ikinci defa gelişinde de bilhassa resmi kurumların ve hususi meskenlerin de temiz tutulmasını ve hatta canlı, cansız her varlıkla yakından ilgilenmeleri konusunda ilgilileri tekrar uyardığını görmekteyiz.

Iğdır’da bulunduğu sürede yakın çevrede de teftiş ve tetkik seyahatleri yapan Karabekir Paşa, şehre otomobille bir saat mesafede bulunan Markara köprüsüne gelmiştir. Yolu muntazam bulan Paşa köprüünün de 120 metre uzunluğundan pek sağlam demir bir köprü olduğu bilgisini vermektedir.

Bilahare tekrar Iğdır’a dönen Paşa teftişlerine devam etmiştir. Nitekim 19 Mayıs günü Iğdır’da bulunan alayı teftiş etmiştir. Alayı iyi bulduğunu belirten Paşa, alayın konferans

²³ Kazım Karabekir Paşa bu hadiseye Günlük’lerinde de bahsetmektedir. Günlüklerinde “*Yağmursuzluktan kırılıyorlarmış. Benden medet istediler. Garip tesadüf, dua ettim. Mükemmel yağmur geldi. Çarşıda ıslandım. Gece rahatsız oldum*” diyerek yağmur yağmasının bir tesadüf olduğunu ifade etmiştir. K. Karabekir, *Günlükler*, s.792.

²⁴ Kazım Karabekir Paşa bu olaydan etkilenişi konusunda “*Kars’a ateş ve kan arasında girmiştim, burada rahmet ve şükran arasında dolaşıyordum. Hayatımın en mutlu zamanlarından birini yaşadım.*” demiştir. Bkz. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1064.

²⁵ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1064.

²⁶ “*17 Mayıs’ta aynı yoldan Iğdır’a döndüm. Bu sefer 5.5 saatte geldik. Karabulak’tan sonra ki taşlık yokuşu gelirken yaya inmiştik, bu sefer atla çıktık. 4 Kilometre kadar. Otomobiller hafif çıktı.*” Bkz. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1065.

²⁷ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1065.

²⁸ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

salonlarının da güzel olduğunu söylemektedir. Alaydaki subay ve askerlerin de meddi ve manevi kuvvetleri yerinde ve güçlü olduğunu belirtmektedir.

Aynı günün akşamı Iğdır Belediye Başkanının verdiği davete katılan Karabekir Paşa burada verilen ziyafete halktan ve şehrin ileri gelenlerinden olan davetlilerin olduğunu ve kendisinin onlarla hasbihal ettiğinden bahsetmektedir. Burada bulunan halktan bazı temsilciler paşaya bir kez daha minnettarlıklarını ifade etmiş ve bilhassa yağmurun yağmasıyla mahsullerinin kurtulduğunu, ekmeğin on iki kuruştan sekiz kuruşa indiğinden bahsetmişlerdir.

1.3. Kazım Karabekir Paşa'nın Beyazıt Seyahati

Kazım Karabekir Paşa'nın çıkmış olduğu tetkik seyahatinde uğradığı bir diğer şehir Beyazıt olmuştur. Paşa Beyazıt'a gitmek üzere bulunduğu Iğdır'da ayrılmıştır. Paşa Beyazıt yolculuğunun otomobille yedi saat sürdüğünü belirtmektedir. Beyazıt yolunun yokuşlu ama muntazam olduğunu söyleyen Kazım Karabekir'e göre Iğdır Beyazıt'tan daha aşağıda yani ovada olan bir yerleşim yeridir. Beyazıt ovasının tuzlu ve bataklık olduğunu, bu bölgede yaşayan Kürt aşiretlerinin Karabulak'taki güzel pınar yerlerini pislettiğini belirtiyor.

Kazım Karabekir Paşa 16 Mayıs gününü Beyazıt'ta geçirmiştir. Buradaki sıcaklığın +16 derece olduğu ve şehrin bir yamaçta kurulduğu bilgisini veren Paşa'ya göre şehir Umumî Harpte büyük ölçüde harap olmuştu. Şehirde yüz elli kadar kerpiçten yapılmış ve basık tavanlı, oldukça eski olan evin bulunduğunu söylemiştir. Paşa, bu evlerin İslâm ahaliye ait olduğunu ama şehirde birkaç da Kürt ailesinin bulunduğunu nakletmiştir²⁹.

Suyu oldukça bol ve güzel olan Beyazıt'ta bir de okul vardı. Okul fazla tahrip edilmemişti. Yani Paşa'ya göre zararsızdı. Yüzden fazla çocuğu eğitim gördüğü bu okulu da ziyaret eden Kazım Karabekir Paşa iki saat kadar çocuklarla meşgul olmuştur. Muhakeme ve münakaşalı eğitim usulü konusunda konuşmuş, değişik yaşlardaki bu çocuklara Çocuklar Ordusu ve Küçük Süvari marşlarını öğretmiştir. Paşa bilahare Beyazıt'taki eski kaleye çıkmıştır.

Kaledeki caminin güzelliğini hala koruduğundan bahseden Kazım Karabekir Paşa, bu caminin Umumî Harpte Ermeniler tarafından dinamitlenerek tahrip edildiğini belirtiyor. Beyazıt'taki tetkiklerine Kumandanlıkla devam eden Paşa'ya göre Kumandanlığın harem ve selamlık şeklinde mükemmel kovuşları vardı. Yine kışlanın mutfak ve diğer teferruat olan yer ve malzemeleri muntazam görünüyordu. Beyazıt İstasyonunda Ruslar tarafından yeni bir hat çalışmasının başlatılmış olduğu bilgisini veren Kazım Karabekir Paşa bu hattın Karaköse'ye kadar olan kısmında rayların döşenmiş olduğunu söylemektedir.

Karabekir Paşa'nın Beyazıt'ta dikkatini çeken bir diğer husus ta istasyonda bulunan ve kendisince daha önce Alay karargâhı olarak kullanılan binaların vali tarafından hükümet binası olarak kullanılması olmuştur. Beyazıt kasabasının yarım saat uzaklıkta ve tepede oluşu nedeniyle valinin hükümet binası olarak İstasyondaki güzel binaları kullanmasına Karabekir Paşa tepki göstermektedir. Valinin Beyazıt halkını medenileştirmek için şehri İstasyon civarına taşıma düşüncesine karşı çıkan Karabekir Paşa, İstasyonda yeterince bina olmamasından dolayı memurların ailelerini buraya taşıyamadıklarını, bu nedenle sabah gelip akşam tekrar tepedeki evlerine döndüklerini, bunun da memurların her gün sabah yokuş inip, akşam yokuş çıkmak zorunda kaldıklarını şikâyetle dile getirdiklerinden bahsetmektedir. Karabekir Paşa valinin bu uygulamasına "Kasabada güzel hükümet binası varken bu münasebetsiz kararı manasız buldum" sözleriyle memnuniyetsizliğini dile getirecektir.

²⁹ K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

Karabekir Paşa valinin şehirde bulunan bir tekkenin de müridi olduğundan bahsederek, onun halkla birlikte zikirlerle gittiğini, kaba ve sofu bir şahsiyet olduğunu söylemektedir. Bu nedenle Beyazıt gibi memleketin oldukça hassas ve nazik bir yerine daha akıllı ve yetkileri olan bir valinin gönderilmesini Ankara'dan istemiştir.

Kazım Karabekir Paşa Beyazıt'ta bulunduğu sürede İstasyonda bir vagon içerisinde görev yapmakta olan Bolşevik Rus Konsolosunu ziyaret etmiştir. Konsolusun şahsına ait olan ve tamamen Beyazıt ile ilgili fotoğraf koleksiyonundan bahsede Kazım Karabekir Paşa, konsolosun bu fotoğrafları Umumi Harp esnasında çekmiş olduğunu söylemektedir. Beyazıt'ın her tarafını resmeden bu fotoğraflarla Paşa'nın yakından ilgilendiğini gören Bolşevik Rus Konsolosu bu fotoğraf koleksiyonunu Kazım Karabekir Paşa'ya hediye etmiştir.

Kazım Karabekir Paşa bu Rus konsolosun Beyazıt'ta halen yapacağı bir iş olmadığını bilmektedir. Konsolosun bölgedeki aşiretlerle temas ederek, onlara yönelik propaganda yapmasını da hoş karşılamayan Paşa, konsolosun bu propaganda çalışmalarını boşa çıkartacak tedbirleri aldırıştır.

Kazım Karabekir Paşa'nın Beyazıt seyahati 17 Mayıs'ta tamamlanmıştır. Paşa aynı gün yine otomobille Iğdır'a geri dönmüştür.

1.4. Kazım Karabekir Paşa'nın Zibni ve Vezinköy Seyahati

Beyazıt'daki incelemelerini tamamlayarak 22 Mayıs günü Zibni'ye gitmek üzere otomobille yola çıkan Karabekir Paşa, yolun bozuk olmasından dolayı, seyahatinin bir kısmını da atla tamamlamıştır³⁰.

Kazım Karabekir Paşa'nın Zibni'ye gelmesi; kurmaylık kursuna devam eden stajyer subaylarla Kars'ın kuzey bölgelerine yapacağı "Kurmaylık Seyahati" nedeniyleydi. Bu nedenle kursa devam eden kurmay adayı subayları görevlerine başlatmak amacıyla Zibni'ye çağırılmıştı. Nitekim 23 Mayıs günü kurmay adayı subaylarla birlikte "Kutur Tepe'sine" çıkılmış ve burada yağmurlu ve fırtınalı bir havada bir tatbikat uygulamıştır³¹.

Kutur Dağı'nda Celal Köyü'ne gelen Karabekir Paşa, bu köyde de Sorhonlu halkından olan birkaç ev Kürt'ün bulunduğunu belirtmektedir. Aras vadisinde olduğu gibi bu bölgedeki köylerde de her çeşit ağacın olmadığını, her köyde en çok yüz kadar söğüt ve kavak ağacının bulunduğunu ifade etmektedir. Paşa'nın gözlemlerine göre bu köylerden çoğunda "üç dört bel kalınlığında suyun aktığı dereler bulunmaktaydı. Bu köylerde dereleri besleyen pınarların olmadığı ancak Sorhunlu'da çok güzel pınarların olduğu bilgisine de Paşa'nın anlatımlarından öğreniyoruz.

Kutur tepesindeki tatbikattan sonra Paşa ve stajyerler birlikte yemek yemiştir. Yemekten sonra da Pazarcık'a hareket etmiştir. Bu yolculukla ilgili Paşa "Sarı tepenin hemen batısından geçerek keseden geldik. Babasu deresini geçtik. Fakat Pazarcık'a yakın bataklık başladığından batıya dönerek Şatıroğlu-Pazarcık yoluna çıktık. İsabetsiz, İlerisi daha çok bataklık imiş. Bir mandıranın battığını köyde öğrendik. Kalkan ördekler burasının çok bataklık olduğunu bize göstermişti" diyerek Pazarcık ile ilgili bilgi vermiştir³².

25 Mayıs günü rüzgârlı ve güzel bir havada sabah erkenden Karabekir Paşa ve stajyer kurmay subay adayları ile birlikte, bir kılavuzun rehberliğinde Alaca Dağı'na çıkmıştır. Dağın

³⁰ Kazım Karabekir Paşa'ya göre Aras vadisinden kuzey sırtlara kağına ya da baş araba ile ancak mevcut yoldan gidilerek çıkılabilirdi. Bkz. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

³¹ Kazım Karabekir Paşa bu konuyla ilgili olarak " *Stajyer efendilerle birlikte Kutur dağına çıktık. Burada bir mesele hallettirdim*" demektedir. K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066.

³² K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1066-1067.

“dumanlı” olarak adlandırılan en yüksek noktasına atlarla rahat bir şekilde çıktıklarını ve Arpaçay’a doğru yamaçları gezdikleri bilgisine veren Paşa’ya göre manzara müthişti. Buldukları yerden Ermenistan içleri ve Gümrü’nün mükemmel görüldüğünü belirten Karabekir Paşa Anı harabelerinin adeta ayakları altında olduğundan bahsetmiştir. 93 Harbi harekâtıyla ilgili raporları birkaç defa okuduğundan Muhtar Paşa’nın karargâhını da bulduğunu ve bu civarda bir de kaynak olduğunu söyleyen Paşa’nın bu sözlerinden, bölgeyi çok iyi tanıdığı sonucu çıkmaktadır. Karabekir Paşa’nın ifadesiyle buldukları yerden Iğdır, Erivan, Gümrü, Kars ve Çıldır Gölü görünüyordu. Havanın açık ve berrak olması uzak mesafeler ve yüksek dağların çok berrak ve güzel görüldüğü bilgisini veren Karabekir Paşa’ya göre Ararat(Ağrı) ile Alagez dağlarının manzaraları da doyulmaz derecede güzeldi³³.

Karabekir Paşa’nın Alacadağ’a stajyer kurmay adaylarıyla birlikte çıkmasının esbab-ı mucibesi de anlaşılmıştı. Şöyle ki; Paşa 93 Harbinin cereyan ettiği sahayı da gören bu yüksek tepede, stajyer kurmay adaylarına Muhtar Paşa’nın zaferini ve hezimetini anlatmıştır. Özellikle her tarafa hakim olan bu tepeden Rus ordusunun Türk kuvvetlerinin arkasına sarma hareketini nasıl yaptıklarını ve bu sarma hareketinden kurtulma ihtimali varken bunun değerlendirilmeyerek bir çok askerimizin esir düşmesini anlatmış ve stajyerlerden bu kuşatmadan nasıl kurtulunacağına dair çözümler sunmasını istemiştir.

Karabekir Paşa’nın anlatımına göre buldukları mevkiden seyredilen güzel manzara karşısında öğle molası verilmiş ve bilahare de yemek yenmişti. Yemekten sonra buradan ayrılarak bir saatlik bir yolculuktan sonra Nalbant Tepe güneyindeki Gölpınar’a gelinmişti. Burada verilen kısa bir molanın akabinde yaklaşık bir buçuk saat süren bir yolculuk sonrası Vezinköy’e gelinmiştir. Karabekir Paşa Vezinköy’e geldiğinde çadırlara geçildiği ve stajyer kurmay subaylara burada da bir vazife verdiğini söylemektedir³⁴.

26 Mayıs sabahı Vezinköy’de önce hafif bir kar ve sonrasında yağmur yağdığını belirten Karabekir Paşa, Burada da stajyer kurmay adaylarına “Kars’ın zaptından Vezinköy ve Yahnılar’daki harekâtı izah ve bir meselede hallettirdim” diyerek kurmay adaylarını bizzat olayların cereyan ettiği alanlara götürdüğü ve onlara orada askeri anlamda bazı meseleleri yerinde halletmeleri noktasında adeta imtihan ettiğini belirtmeye çalışmıştır.

Kars’a gitmek üzere Vezinköy’den ayrılan Paşa, seyahatinin bundan sonrasını otomobile sürdürecektir. Seyahat esnasında yağmurun çok hızlandığını ve Kars’a gelinceye kadar çok ıslandıklarını söyleyen Kazım Karabekir Paşa, üstlerini başlarını kuruyup, biraz da dinlendikten sonra İstasyon civarındaki askeri hastaneyi teftiş etmiştir. Aynı gün öğleden sonra Kars’tan ayrılan Paşa, bu yolculuğunu trenle yapmış ve aynı gün öğleden sonra saat 14.00 gibi Sarıkamış’a gelmiştir.

Böylece Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın 13 Mayıs 1922 günü Sarıkamış’tan başlayan bu teftiş amaçlı seyahat 26 Mayıs 1922 günü yine Sarıkamış’ta sona ermiştir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarında Rus işgalinden ve 1920 sonlarına doğru da Ermeni işgalinden kurtardığı Kars, Beyazıt, Iğdır, Sarıkamış gibi doğu şehirlerine olan ilgisi ve desteği her dönemde var olan Kazım Karabekir Paşa, 14-22 Mayıs 1922 tarihleri arasında Iğdır ve civarına bir tetkik seyahatine çıkmıştır.

³³ K. Karabekir, *Günlükler*, C. 2, s. 795.; K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1067.

³⁴ K. Karabekir, *Günlükler*, C. 2, s. 795.; K. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1067.

Bu seyahati esnasında Kazım Karabekir Paşa Iğdır, Beyazıt ve Kağızman başta olmak üzere civardaki birçok şehir ve kasabaya uğramıştır. Bu tetkik seyahatinde öncelikli olarak askeri birlikler teftiş edilmişse de, Paşa gittiği yerlerde vali ve kaymakam gibi mülki yöneticiler ile belediye başkanları gibi yerel yöneticiler ile görüşmüştür.

Bu seyahati esnasında uğradığı yerlerde özellikle okullar ile ilgilenen Karabekir Paşa, gördüğü aksaklıkları ve yanlışlıkları ilgilileri uyarmak suretiyle düzeltme yoluna gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaptığı gibi Milli Mücadele yıllarında çocuklarla, özellikle okulda okuyan talebe çocuklarla yakından ilgilenmiş, onlara bizzat kendisinin yazmış olduğu Türk Yılmaz, Çocuklar Ordusu ve Küçük Süvari marşlarını öğretmeye çalışmıştır.

Halkın da çok yakından tanıdığı ve Şarkın Fatih unvanını verdiği Kazım Karabekir Paşa tetkik amacıyla gittiği yerlerde halkla da iç içe olmuş, onların meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Yaptıklarıyla halkın muhabbetini ve takdirini kazanmıştır.

Yine bu tetkik seyahati esnasında Beyazıt'ta olduğu gibi Bolşevik Rus Konsolosunun o civardaki aşiretlere yönelik yaptığı propaganda faaliyetlerini tasvip etmemiş, bunları tehlikeli bulmuş ve bu çalışmaların sonuçsuz kalması için gereken tedbirleri almıştır.

Yine bu teftiş seyahatinin son kısmında yani Zibni ve Vezinköy'de bulunduğu günlerde kumandanlığını yaptığı Doğu Ordusu bünyesindeki stajyer kurmay adaylarını 93 Harbi'nin cereyan ettiği harp sahalarına götürmüş ve orada Türk Ordusu'nun Rus ordularına karşı kazandığı zafer ve uğradığı büyük mağlubiyetle ilgili izahatta bulunmuş ve kurmay adayı olan subayların fikir ve düşüncelerini onlara belirli vazifeler vererek öğrenmeye çalışmıştır.

Kazım Karabekir'in sorumluluk sahası içerisinde bulunan Iğdır, Kağızman, Beyazıt, Zibni ve Vezinköy civarına yaptığı bu tetkik seyahati Milli Mücadelemizin devam ettiği ama Doğu Anadolu'da büyük ölçüde asayiş, huzur ve sükûnun sağlandığı bir zaman diliminde gerçekleşmesi bakımından dikkat çekmektedir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988.
- Karabekir, Kazım, *Hayatım*, Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 2000.
- Karabekir, Kazım, *Günlükler(1906-1948)*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kâzım Karabekir*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara, 1993.
- Köstüklü, Nuri, *Kazım Karabekir ve Eğitim*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.
- Taşkıran, Cemalettin, *Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008.,
- Uzundere, Ali Eşref, *İnsanlık Suçu; Iğdır ve Çevresinde Ermenilerin Türk Kırımı*, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 2002.
- Yılmaz, İskender, *Gümrü Antlaşması*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Makaleler

- Akandere, Osman, “Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-İ Millet Düşüncesi İle Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Y. 2002, Konya, ss. 248-309.
- Derinsu Dayı, Esin “Elviye-i Selase/Üç Sancak (Kars, Ardahan Ve Batum)'da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 23, Erzurum 2004, ss. 245-261.
- Sarıçoban, Gülay, “Kazım Karabekir’in Askeri ve Siyasi Biyografisi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Mart 2017, ss. 137-157.
- Semiz, Yaşar, “Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa, Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Konya 1997, ss. 191-209.
- Tansü, Yunus Emre, Zeynel Abidin Polat, “ Kazım Karabekir Paşa’nın Diplomat Kişiliği ”, *Social Sciences Studies Journal*, Vol. 24, Issue 25, 2018, ss. 5448-5457.

Ansiklopedi

- Küçük, Cevdet, “Kâzım Karabekir(1882-1948)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25.

KARS'TA YEREL BASIN (1980-2000)* ¹

LOCAL PRESS IN KARS (1980-2000)

Mustafa ELİŞ**

Nebahat ARSLAN***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received:07/06/2021 Düzeltme/Revised: 17/06/2021 Kabul/Accepted: 17/06/2021

Araştırma Makalesi/ Research Article

Atıf / Cite as: Eliş, M. & Arslan, N. (2021). Kars'ta yerel basın (1980-2000). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 70-86. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.948928>

ÖZ

Yerel Basın, ülkenin çeşitli yörelerinde özellikle büyük kentler dışındaki yerleşim birimlerinde, il ilçe ve beldelerde, günlük haftalık ya da daha fazla aralıklarla yayımlanan, yayınladıkları yörenin haberlerini veren, sorunları dile getiren, halkın isteklerini ilgililere aktarmayı hedefleyen yazılı basın organlarıdır. Yerel basın dendiğinde akla içerik olarak bir bölgeye dair haberlerin yer aldığı gazete ve dergiler gelmektedir. Bunların görevi anlamlı bir çerçeve içinde günün olaylarını doğru, tam ve mantıklı bir biçimde topluma sunmaktır. Bu bağlamda Kars'ta yerel basın Varlık Gazetesiyle 24 Ağustos 1921 tarihi ile başlayıp günümüze kadar devam eden yüzyıllık bir süreci ve köklü bir geçmişi ifade etmektedir. Kars'ın Kurtuluşunu müteakip başlayan basın faaliyetleri, çeşitli gazete ve dergilerin yayınlanmasına yol açmış, özellikle 1950 sonrasında merkez ve ilçelerinde gazete sayılarında artış görülmüştür.

Bu çalışmada; 1980 sonrasında Kars yerel basınında çıkarılan gazete ve dergilerin ilk yayın tarihlerine göre bir tasnifi yapılarak incelenmiştir. Konunun bütünlüğü açısından da daha önce yapılmış olan basınıla ilgili çalışmaların devamı niteliğindedir. Kars'ta 1980-2000 yılları arasında daha önce yayınlanmaya başlayan ya da bu tarih aralığında yayınlanan merkezde 13, Kars'ın ilçeleri olan Ardahan, Kağızman, Iğdır ve Sarıkamış'ta birer olmak üzere toplam 17 yerel gazete faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu çalışma yapılırken gazetelerin Kars İl Halk Kütüphanesinde bulunan nüshaları incelenmiştir. Bu dönemin en dikkat çeken özelliği 1980 İhtilali sonrasında yayınlanan gazetelerin nüshalarına Kars İl Halk Kütüphanesinde 1982'den itibaren ulaşılmıştır.

Çoğu bu dönemde yayınlanan Kars yerel basınıni oluşturan gazetelerden Hüryurt, Halk, Serhat Kars, Ölçek, Önder, Kars Haber, Kars Postası, Bora, Denge, Gündem, Kars Manşet, Objektif ve Kars Siyaset Gazeteleri 5 Aralık

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

¹ Bu çalışma, Mustafa Eliş'in “Kars Basın Tarihi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Şef; Kars Valiliği, Kars/Türkiye, mustafa_elis@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-7776-2084

*** Doç. Dr.; Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars/Türkiye, nebahatarслан@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-2500-4564

2016 tarihinde aldıkları bir kararla Denge ve Manşet gazeteleri adı altında birleşerek, yayın hayatına devam etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Kars, Yerel Basın, Hüryurt, Yeşil Iğdır, Sarıkamış'ın Sesi.

EXTENDED SUMMARY

When the press is mentioned, newspapers are the first thing that comes to mind. "Gazete", which is the Turkish word for newspaper, comes from the Italian word "Gazetta". Newspapers have emerged from humans' natural curiosity about the goings-on in their environment and around the world. Throughout history, humanity has been making efforts to receive news and therefore the service for communicating news has been steadily improved. Initially received and spread in person, news has come to be written in the course of time. Communication is an essential condition for human beings to survive in physical, social and psychological terms. Human communication takes place in social, economic and cultural structures from families to international companies, organized in various scales. Mass media and especially newspapers are important social institutions about a nation's financial, cultural and political life. The press institution has emerged because human beings wanted to learn the goings-on in their environment and around the world, and to communicate what they learned or thought.

One of the biggest steps in the development of local press was the formation of provinces through administrative arrangements made during the tanzimat reform era. The most important cultural innovation in that period was the establishment of a printing house in each province. Provincial printing houses began to operate pursuant to Article 7 of the Provincial Reform Law dated 7 November 1864. This made it easier to publish books or magazines in each province. As understood from the arrangements, provincial printing houses and newspapers both announced official notifications and also supported local government operations. The establishment of provincial printing houses gave birth to local journalism and created a connection between the rulers and the ruled.

As Kars came under Russian domination upon the Ottoman-Russian War of 1877–1878, it failed to benefit from this opportunity but a newspaper named "Kars" was published in Russian language during the Russian control. The local press activities in the region that began with the newspaper *Saday-ı Millet*, which was published in Batumi during the years of National Struggle, continued with *Varlık* newspaper, which began to be published under Kazım Karabekir's leadership in Kars on 25 August 1921 following Kars liberation on 30 October 1920. From 1929, this newspaper was followed by *Kars* newspaper, which was described as the official press of the province. The magazine named *Doğuş*, which began to be published by Kars Halkevi (Kars People's House) in 1933, enabled to bring to light all the cultural and social riches of the region.

After 1950, not only local press showed development in central Kars but also many newspapers were circulated in its districts. The circulation of two humour newspapers, *Ayhavar* in Kars and *Fırıldak* in Iğdır district, is noteworthy. Between 1950 and 1980, which was the most dynamic period for the local press of Kars, the number of daily newspapers was eight to ten including central Kars and its districts. *Ekinci*, *Serhat*, *Birlik* and *Kars Demokrat* newspapers were among them. The number of circulating newspapers and magazines decreased following 1960 but progress in the quality of news and publication continued. *Kars Eli* magazine, which was launched by Kars Halkevi, upon its re-opening after the Coup of 1960, and Kars Public Education Centre, was a versatile example of local press.

The present study made a classification of the newspapers and magazines that circulated as a part of Kars' local press following 1980 in the order of their dates of first publication. In terms of its subject, it is a continuation of the studies that were conducted previously regarding the press. A total of 17 local newspapers, including 13 in central Kars and one each in the districts of Ardahan, Kağızman, Iğdır and Sarıkamış, were circulated between the years of 1980 and 2000. For conducting this study, the copies of these newspapers found in the Provincial Public Library of Kars were examined. The most noteworthy characteristic of this period is the fact that the copies of the newspapers that circulated after the Coup of 1980 have been accessible in the Provincial Public Library of Kars since 1982. Most of the newspapers that were published between 1980 and 2000 have continued to this day by merging under two newspaper names upon a decision they subsequently made.

Keywords: Kars, Local Press, Hüryurt, Yeşil Iğdır, Sarıkamış'ın Sesi.

GİRİŞ

İnsan, çevresinde ve dünyada olup bitenleri öğrenmek ve öğrendiklerini, buna ilave olarak düşündüklerini başkalarına duyurmak ihtiyacı duymaktadır. İnsanın doğasında var olan

bu ihtiyacın giderilmesi için yapılan çeşitli teşebbüsler “*Basın Müessesesi*”nin doğmasına sebep olmuştur.²

Basın, günlük ya da haftalık, olarak, güncel olaylara ilişkin bilgileri içeren yayınların bütünüdür. Genellikle günlük basın ürünlerine gazete, haftalık, on beş günde bir veya aylık yayınlanan basın ürünlerine de dergi denilmektedir.³ Haberleri ve fikirleri toplama, yayma, diğer deyimle başkalarına ulaştırma sanatının, bugün bütün dünyada kullanılan müşterek adı, “*Gazetecilik*”, bu meslek ve sanatın icrasını mümkün kılan müessese de “*Basın*’dır”.

Basın denilince aklımıza ilk gelen yayın gazeteler olmaktadır. Yaygın kullanım alanı olan gazete, İtalyanca “*Gazetta*” sözcüğünden gelmektedir.⁴ Gazete, insanın yaşadığı çevreden dünyanın tamamında meydana gelen olaylara, var olan merakından doğmuştur. İnsan, tarih boyunca sürekli haber almaya çalıştığı için tarih içerisinde haber ulaştırma hizmeti sürekli gelişmiştir. Başlangıçta ağızdan öğrenilen ve ağızdan ağza yayılan haber, zamanla yazılı hale dönüşmüştür.⁵ İletişim, insanın fiziksel, toplumsal ve psikolojik varlığını sürdürmesinin zorunlu koşuludur. İnsan iletişimi aileden uluslararası firmalara kadar değişen ve çeşitli yoğunlukta örgütlenmiş sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarda olmaktadır. Kitle iletişim araçları, özellikle gazeteler ülkenin ekonomi, kültür ve siyasal hayatıyla ilgili önemli toplumsal kurumlardır.⁶ İnsan, çevresinde ve dünyada olup bitenleri öğrenmek ve öğrendiklerini ya da düşündüklerini başkalarına duyurmak istemesi sebebi ile basın yayın müessesesi ortaya çıkmıştır.⁷

Gazeteleri mümkün kılan matbaa olmuştur. XV. yüzyılda matbaa icat edilip Avrupa’da yayıldıktan sonra gazetelerin basımı için geniş imkânlar ortaya çıkmış bulunuyordu.⁸ Osmanlı Devleti’nde matbaa batıya göre gecikmiş 1729’da kullanılmaya başlamıştı.⁹ Basının gelişmesi ile birlikte birçok matbaa kurulmuştur. Bununla birlikte özellikle yerel basının faaliyet göstermesi, her vilâyette matbaa kurulması, matbaacılığın yayılmasına ve tanınmasına yardımcı olmuştur.¹⁰

Tanzimat dönemine gelindiğinde vilâyetlerin oluşturulması sürecinde, kültürel alanda yapılan en önemli yenilik, her vilâyette bir matbaanın kurulmasıdır. 7 Kasım 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesinin yedinci maddesine göre vilâyet matbaası mektupçunun idaresine verilmiştir. Düzenlemelerden anlaşıldığı üzere vilâyet matbaa ve gazeteleri, resmi bildirimleri duyurmakla birlikte, yerel idarenin uygulamalarını da desteklemiştir. Vilâyet matbaalarının kurulması, yerel gazeteciliğinin doğmasını sağlarken, yönetenler ile yönetilenler arasında da bir bağ oluşturmuşlardır.¹¹

II. Meşrutiyet dönemindeki Osmanlı basınının ise daha serbest hareket ettiğini ve bu dönemde basın yayın hayatının yeniden canlandığını görüyoruz. 24 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ve Kanun-i Esasi’nin yeniden yürürlüğe konması ile basında yeni bir dönem açılmıştır. Her eğilimden gazete ve dergilerin yayımlandığı bu dönemde gazete imtiyazı olanları

² Enis Şahin, *Sakarya Basın Tarihi 1919-2004*, Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 2005, s. 5.

³ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul, 1958, s. 19.

⁴ A. Rıdvan Bülbül, *Genel Gazetecilik Bilgileri*, Nobel Yayın, Konya, 2000, s. 1.

⁵ Ercan Haytoğlu, *Denizli Basın Tarihi (1909-2009)*, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli, 2010 s.1.

⁶ İrfan Erdoğan, *Türkiye’de Gazetecilik ve Bilim İletişimi Yapısal Özellikler Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Kırkinci Yıl Kitaplığı, Ankara, 2007, s. 9-12.

⁷ H. Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul, 1970, s. 5-6.

⁸ E. Şahin, *Sakarya Basın Tarihi*, s. 6.

⁹ Orhan Koloğlu, “Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Basın”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, (1994), 2. bs. C. VI, İstanbul, s. 6.

¹⁰ Osman İbrahimov, “Osmanlı Devleti’nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, Kars 2016, s. 82-94.

¹¹ Uygur Kocabaşoğlu ve Ali Birinci, “Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”, *Kebikeç İnsan Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Ankara 1995, s. 102-103.

sayısı iki yüzü geçmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından 1918 sonuna kadar on buçuk yıllık bir dönem içinde 918 gazete ve dergi çıkarılmıştır.¹²

I. Dünya Savaşı sonrasında devletin geçirdiği zor günlerin arkasından basın tekrar canlanmıştır. Milli Mücadele döneminde basın oldukça olumlu bir şekilde milli davaya katkıda sağlamıştır.¹³

1. Cumhuriyet Dönemi Kars Yerel Basını

Kars ile ilgili yerel kayıtlara ilk olarak Erzurum Vilayet Salnamelerinde rastlanmaktadır. Erzurum'da çıkarılan Salname-i Vilayet-i Erzurum 1870'den itibaren her yıl düzenli olarak çıkarılmış ve Kars, kaza ve nahiyeleriyle ilgili çok ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu salnameler 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbine kadar düzenli olarak çıkarılmıştır. Salnamelerde bütün devlet görevlilerinin adını, Müslüman ve Hıristiyanların erkek nüfusu, köy, dükkân, han, hamam, camii, medrese ve mekteplerle buradaki talebe sayıları, merkezdeki esnaf, dokumacılık ve sancaktaki madenler, çermikler, en ünlü ziyaret yerleri ile ırmak ve göller hakkında değerli bilgiler vardır.¹⁴

1883'te kurulan vilayet matbaasında, Kars'ın Rus hâkimiyetine geçmesiyle birlikte, "Kars" adlı gündelik Rusça bir gazete çıkarıldı.¹⁵ Bu bölgede 1883-1917 yılları arasında çıkarılan gazete 1905 yılına kadar günde 300 tane, o yıldan sonra da daha çok sayıda basılmaya başlanmıştır. Bu Rus gazetesinin amacı ilk olarak Rusların buraya yerleştirdiği Molokon, Tokhobor, Khokhol gibi Rus kolonilerini ve sonrada Ermeni, Rum, Nemis, Alman ve Asuri gibi Hıristiyan muhacirlerin refahı için gerekenleri ve dileklerini yerine getirerek yeni yerleşme bölgeleri ve idareye karşı olumlu tutumlarını kazanmaktır. Daha sonrada sayısız zulümle keyfi idare yüzünden adı geçen yabancıların Türk topraklarına yerleştirilmesini kabullenemeyen ve Ruslara karşı belli bir duruşları olan Kars'ın yerli ahali olan Türkleri, Rus okul ve idaresine alıştırmaktır.¹⁶

Milli Mücadele sırasında Kars'ta bölge halkının sesini duyurabilmek için ise Kars, Ardahan ve Batum'u içine alan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Batum'da "*Saday-ı Millet*" gazetesini çıkardığı görülmektedir. Saday-ı Millet Gazetesi Memişoğlu Hoca Necati tarafından çıkarılmıştır. Batum'da çıkarılan gazete haftada üç defa yayınlanmıştır.¹⁷

Kars ve çevresinin anavatana katılması neticesinde bölgede hemen basın faaliyetlerinin başladığını görmekteyiz. Kazım Karabekir Paşa'nın öncülüğünde çıkarılmaya başlayan "*Varlık Gazetesi*" ile birlikte Kars'ta yerel basın başlamıştır. Ruslardan ele geçirilen matbaa, Kolordu bünyesinde Sarıkamış'a taşındıktan sonra, "*Varlık Evi*" adlı bir matbaa oluşturulmuş ve matbaanın harfleri İstanbul'dan getirilmiştir. Bu matbaada 25 Ağustos 1921'den sonra "*Varlık*" adıyla haftada iki kez yayınlanan bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. "*Varlık Birlikte Yaşar*" başlığının altında "*Milletin Uyanmasına Çalışır, Siyasi, İçtimai, İlmi, Ahlaki, Edebi*" gazetedir şeklinde bir açıklama vardır. Mesul müdürlüğünü Yusufzade Yusuf Bey yapmıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın gayretleriyle dört yıl Sarıkamış'ta daha sonra Erzurum'da toplam sekiz yıl boyunca çıkarılan bu gazete halka farklı alanlarda haberler ve bilgiler vermiştir.¹⁸

Kars yerel basını başlangıçtan yani Varlık Gazetesi'nden başlayarak günümüze kadar üç döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem 1921-1950, ikinci dönem 1950-1980 ve

¹² Zekai Güner, *Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu (Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler)*, Ankara 1999, s.12-13.

¹³ Y. Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, s. 47.

¹⁴ Nebahat Arslan ve Süleyman Tekir, *Kars Basın Tarihi (1921-1980)*, s. 5.

¹⁵ Nahçıvan Ansiklopediyası, 2. Cilt, Nahçıvan, 2005, s. 296.

¹⁶ *Doğuş Dergisi*, "Haziran- Temmuz 1940", S. 13(54),14 (55), s. 29-30.

¹⁷ N. Arslan ve S. Tekir, *Kars Basın Tarihi*, s. 7-8.

¹⁸ Nebahat Arslan, "Kars'ta Yerel Basın", *Folklor Edebiyat Dergisi*, S. 65, Ankara 2011, s. 64-65.

üçüncü dönem 1980 ve sonrası. Birinci dönemde Varlık Gazetesi, Yeşil Yuva Dergisi, Kars Vilayet Gazetesi ve Kars Halkevinin çıkardığı Doğu Dergisi çıkarılmıştır.

İkinci dönem ise 1950 yılından itibaren başlamıştır. Bu dönemde yayınlanan gazete ve dergilerin sayısında çoğalma olduğu görülmektedir. 1980 yılına kadar devam eden bu süreçte Kars merkez ve Iğdır, Sarıkamış, Ardahan ve Kağızman kazalarında birçok gazete çıkarılmıştır. Bu dönemde en dikkat çeken şey, günlük siyasi gazetelerin yanında Kars ve Iğdır’da birer tane mizah gazetesinin çıkarılmasıdır. Ayhavar ve Fırıldak adlı bu gazeteler diğer günlük gazetelere göre oldukça farklı bir üslup kullanmışlardır. Bu dönemde günlük olarak çıkarılan gazetelerin sayısı merkez ve kazalar dâhil olmak üzere sekiz ile onu bulmuştur. Bunlardan bazıları İkinci, Serhat, Birlik, 23 Şubat ve Kars Demokrat gazeteleridir. 1960 sonrasında yayın hayatını sürdürebilen gazete ve dergi sayısında azalma görülürken, haber ve yayın kalitesinde ilerleme devam etmiştir. Yine 27 Mayıs 1960 İhtilali sonrasında açılmış olan Kars Halkevinin ve Halk Eğitim Merkezinin birlikte yayın hayatına kazandırdığı Kars Eli Dergisi de yerel basın açısından çok yönlü bir dergi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1960 ihtilali neticesinde tüm ülkede olduğu gibi Kars’ta da basın için kısıtlamalar getirilmiştir. Aynı gün Kars Garnizon Kumandanlığından yapılan açıklamada gazetelerin normal olarak çıkarılacağı ancak yazıların sansüre tabi tutulacağı belirtilmiştir.¹⁹

Basın hayatı ülkede oluşan ekonomik ve siyasi birçok olaydan etkilenmektedir. Dolayısıyla tüm ülkede olduğu gibi Kars’ta yerel basın 1980’lerin başında meydana gelen ekonomik ve siyasi gelişmeler ışığında ilerlemiştir. 1980 sonrası Türkiye’nin bir süredir yaşadığı ekonomik sıkıntıdan kurtulması için alınan kararlar ülkeyi tam liberal ekonomik yapıya geçirmiştir. Ardından aynı yıl yaşanan askeri darbe, yerel ve ulusal basının yapısını ciddi ölçüde değiştirmiştir. 1980’lerin ortasından başlayarak yerel gazetelerin sayısında görülen artış liberal ekonomi kaynaklı yerel sermaye gücüne bağlanmaktadır.

1982 yılında alınan bir kararla Sıkıyönetim Komutanlığı’na gazeteleri ve diğer yayınları sansürleme, basımını, yayını, dağıtımını, birden fazla bulundurulmasını ve taşınmasını yasaklatma toplatma, matbaaları kapatma, yeni yayınları izne bağlama gibi yetkiler verilmiştir. Ayrıca asılsız abartılı haber yapanlara çeşitli cezalar verileceği aynı kararla duyurulmuştur. 1982’de kabul edilen Anayasa’da da önceki döneme göre kısıtlı bir basın özgürlüğü çerçevesi çizilmiştir. 1980 yılında başlayan devletçi ekonomiden liberal ekonomiye geçiş ulusal ve yerel gazeteleri olumsuz yönde etkilemiştir. Birçok gazete artan kâğıt fiyatları nedeniyle kapanmıştır.²⁰

2. 1980 - 2000 Yılları Arasında Kars’ta Çıkarılan Yerel Gazeteler

Yerel Basın, ülkenin çeşitli yörelerinde özellikle büyük kentler dışındaki yerleşim birimlerinde, il ilçe ve beldelerde, günlük haftalık ya da daha fazla aralıklarla yayımlanan, yayınladıkları yörenin haberlerini veren, sorunları dile getiren, halkın isteklerini ilgililere aktarmayı hedefleyen yazılı basın organlarıdır. Yerel basın dendiğinde akla içerik olarak bir bölgeye dair haberlerin yer aldığı gazete ve dergiler gelmektedir. Bunların görevi anlamlı bir çerçeve içinde günün olaylarını doğru, tam ve mantıklı bir biçimde topluma sunmaktır.²¹

Bu kapsamda Kars yerel basınında çıkarılan gazeteler, halkın haber alma ihtiyacını, eleştirilerin özgür bir ortamda yapılmasını ve sorunların aktarılmasını sağlamıştır. Kars’ta bu dönemde yayınlanan gazetelerin, yayın tarihleri, kimler tarafından çıkarıldığı, basıldığı matbaalar ve yayın hayatlarının ne kadar sürdüğü incelenmiştir. Gazetelerin ortak özelliği

¹⁹ Nebahat Arslan ve Selçuk Ural, *Kars Tarihi 1960-1980*, Ankara 2018, Sonçağ Yayınları, s.164.

²⁰ Olcay Uçak ve Abdi Erkal, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yerel Basın’ın Gelişim Süreci”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 2019, 12(1), s.100.

²¹ Aslı Köseoğlu, “Erzurum Yerel gazetelerinin Haber İçeriklerine Yönelik Bir İnceleme”, *Atatürk İletişim Dergisi*, S. 13/ 2017, s.150-151.

şehrin sorunlarını ve ulusal siyasi olayları yerel bir bakış açısıyla değerlendirmesidir. Gazete sayısının çok olması ise şehirde farklı fikirlere sahip insanların olduğunu ve bu fikirlerin özgürce dile getirilmesinin kanıtıdır.

2.1. Hüryurt Gazetesi

Hüryurt Gazetesi yayın hayatına 25 Ağustos 1955 günü Kars'ta başlamıştır. Gazetenin sahipleri Ş. Hallaçoğlu ve Seyfi Çapandır. Mesul müdürü Süleyman Esengüç'tür. Hüryurt başlığı altında "*Günlük Siyasi Demokrat Gazete*" ifadesi mevcuttur. Fiyatı ilk çıktığında on kuruştur. 1955 yılında yayın hayatına başlayan gazetenin içeriği incelendiğinde iç ve dış siyasi olaylar ve gelişen politikalar üzerinde durulduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra gazete bölge haberlerine de yer vermektedir. Hüryurt Gazetesi yayınlandığı günden günümüze kadar devam eden Kars yerel basındaki en uzun soluklu gazetelerden biridir.²²

1980 sonrasında yaklaşık iki yıl nüshalarına rastlanmayan Hüryurt Gazetesi'nin 1982 yılında kurucusu Seyfi Hüryurt, sahibi Erol Hüryurt ve mesul müdürü M. Emin Seferoğlu'dur. Gazete "*Günlük Müstakil Gazete*" olarak, haftanın beş günü Karadağ Caddesi 12 numarada iki sayfa halinde çıkarılmıştır. O günkü fiyatı 250 kuruştur.²³ Gazete 1986 yılından itibaren dört sayfa olarak basılmaktadır. Gazetenin ilk sayfasında ulusal ve yerel haberlere, ikinci ve üçüncü sayfasında reklamlara, kayıp ilanlarına ve satılık ilanlarına yer verildiği görülmektedir.²⁴ Hüryurt gazetesinin 24 Mayıs 2016 tarihli sayısında imtiyaz sahibi Erol Hüryurt, sorumlu yazı işleri müdürü A. Erbil Hüryurt olarak görülmektedir. Gazetede, Hüryurt başlığının sol tarafında Türk Bayrağı, bayrağın altında "*Başka Türkiye Yok*" ibaresi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün resmi ile imzası yer almaktadır. Günlük 6 sayfa basılan gazete 25 kuruştan satılmaktadır.²⁵

Gazetede Refik Halit Karay, yerel gazeteci Temraz Kesemenli,²⁶ Adnan Güzel, Müslim Oğuz,²⁷ Av. M. Emin Seferoğlu, Orhan Öztürk²⁸ ve Aziz Zaman'ın köşe yazıları yayınlanmıştır.²⁹ Hüryurt Gazetesi Türkiye'nin önemli meselelerinden biri olan Ermeni mezalimi ile ilgili okuyucularına yazı dizisi sunmuştur. Bu yazı dizisi 1986 yılında ki nüshalarında yayınladığı "*Van'da Ermeni Mezalimi (1895-1920)*", "*Van Bölgesinde Ermenilerin Yaptığı Katliamlar*" başlığıyla 1986 yıllarındaki nüshalarında yayınlanmıştır. 20 Ekim 1986 tarihli sayısında Ermeni mezalimiyle ilgili şu yazıya yer vermiştir: "*Abbas ağa mahallesindeki emekli kâtip Mehmet Ali efendiyi Ermeniler evinin bahçesine çıkarmışlar parasının aldıktan sonra bir ağaca bağlayarak yirmiden fazla mermi yakarak nişan taht5ası yapmışlardı, zavallı Mehmet Ali'nin böylesine vahşice şiddetini gören kız kardeşi ile eşi heyecanla bahçeye koşmuşlardı. Canavarlar derhal bu iki zavallı kadının üzerine atılarak kamalarıyla vücutlarının delik deşik ederek onları da şehit etmişlerdi. Mehmet Ali'nin komşusu Sobacı Necip Efendi ve eşini aynı canavarlar aynı biçimde şehit etmişlerdi.*"³⁰

Hüryurt Gazetesi yayınlandığı tarihten itibaren şehrin bütün sorunlarıyla ve gelişmeleriyle ilgilenmiştir. 25 Eylül 1987 tarihli nüshasında bölgeye ulaştırılan elektrik şebekesi ile ilgili şu bilgiyi bize vermektedir: "*Kars Erzurum Erzincan ve Ağrı'da 8.990 Köyden 2.515'i Elektriğe Kavuştu. Erzurum'un 1046 köyünden 872'si Erzincan'ın 570 köyünden 536'sı, Kars'ın 6.786 köyünden 675'i ve Ağrı'nın 588 köyünden 432'si elektriğe kavuşmuş durumda. 1970 yılı sonunda bu dört ilde elektrikli köy sayısının 50 olduğunu hatırlatan TEK*

²² N. Arslan ve S. Tekir, *Kars Basın Tarihi...*, s. 40.

²³ *Hüryurt Gazetesi*, 4 Ocak 1982, S. 9723.

²⁴ *Hüryurt Gazetesi*, 14 Ekim 1986, S. 10885.

²⁵ *Hüryurt Gazetesi*, 24 Mayıs 2016, S. 18238.

²⁶ *Hüryurt Gazetesi*, 4 Ocak 1982, S. 9723.

²⁷ *Hüryurt Gazetesi*, 27 Temmuz 1983, S. 10130.

²⁸ *Hüryurt Gazetesi*, 24 Kasım 1986, S. 10902.

²⁹ *Hüryurt Gazetesi*, 4 Ocak 1988, S. 10517.

³⁰ *Hüryurt Gazetesi*, 20 Ekim 1986, S. 10889.

yetkilileri, bu illerde geriye kalan köylere elektrik götürme çalışmalarının da büyük bir hızla devam ettiğini söylediler. Yetkililer 1988 yılı sonunda bölgede elektriksiz köy kalmayacağını kaydettiler.”³¹

2.2. Yeni Doğu Gazetesi

Yeni Doğu Gazetesi'nin 4 Ocak 1982 yılındaki ulaşabildiğimiz sayısı incelendiğinde sayısının 3092 olduğunu ve buradan gazetenin 1968 yılında yayın hayatına başladığı tahmin edilmektedir. Gazetenin 1982 yılında mesul müdürü Yusuf Karaoğlu'dur. O dönemde Kars'ta çıkan sayılı gazetelerden biridir.³²

1982 yılında Sahibi Esat ve Seyfi Baysal, mesul müdürü Yusuf Karaoğlu'dur. Karadağ Caddesi 7 numarada basılan gazete 500 kuruştan satılmaktadır. Gazetenin yıllık abone ücreti 1500 lira, altı aylık ücreti ise 750 liradır. Yeni Doğu isminin altında “*Günlük Müstakil Siyasi Gazete*” ibaresi bulunmaktadır. Yeni Doğu Gazetesi çıkarılmaya başlandığı tarihten itibaren Kars'ta hafta içi beş gün ve dört sayfa olarak yayınlanmıştır. Günlük abone sayısı 100-150 civarında olup bütün resmi kurumlara dağıtılmaktadır. Gazete günlük satışından elde edilen gelirden ziyade resmi kurumlardan ve hususi ilanlardan sağlanan gelirle ayakta durmaktaydı.³³

Gazetenin ilk sayfasında yerel haberlerin yanında ulusal haberlere ve ekonomi haberlerine diğer sayfalarında ise kayıp ilanlarına, vefat haberlerine ve reklamlara yer verilmiştir. Yusuf Karaoğlu “*Arada Sırada*” başlığıyla gazetenin ilk sayfasında köşe yazıları yazmıştır. Gazete şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel alanda ki gelişmelerini takip etmektedir.³⁴

Gazetenin 21 Ocak 1982 tarihli nüshasındaki köşe yazısı şöyledir: “1982 yılı Kars için yatırım yılı olacak. ‘Perşembenin gelişi çarşambadan belli olur’ diye deyimimiz var. Çok hoşuma giden bu deyimle yazıma neden başladınız diye soracaksınız. Açıklayayım: 1982 yılının henüz birinci ayındayız. Fakat ne var ki vilayetimizin faaliyeti, Tugay ve Belediyemizin faaliyetleri bu yılın Kars için bir yatırım yılı olacağını göstermektedir. Kış mevsiminde olmamıza rağmen ihaleler yapılıyor, onarımlar sürdürülüyor ve tüm yöneticilerimiz Kars için kollarını sıvamış çalışıyorlar.

Ne kazanacağız bu yılda? Evvla modern bir iş hanının temeli atılacak. Emniyet sarayı yapılacak, eski hükümet konağı yeniden onarılacak, lüks bir bina haline getirilecek orduevinin onarımı tamamlanacak, kapalı spor salonu tamamlanacak. Gazi Kars Ortaokulu hizmete açılacak. Deri Fabrikası'nın yapımına hız verilirken Tuzluca Kiremit ve tuğla fabrikası da öyle zannediyorum faaliyete geçecek. Ve bunlar yapılırken caddelerimizin asfaltlama işi yapılacak. İşte 1982 yılının Kars'a getirecekleri bazı yatırımlar.”³⁵

Yeni Doğu Gazetesi 1990 yılında yayın hayatına bir yıl süre ile ara vermiş 1991 yılında tekrar yayınlamaya başlamıştır. Gazetenin sahibi Esat Baysal'ın ölümü ile 1993 yılında Kars yerel basınındaki gazetenin yayın hayatı sona ermiştir. Elimizde bulunan 31 Aralık 1993 tarihli son nüshasında başlıklar şöyledir: “1993 yılında Kars'ta 475 bin büyükbaş 570 bin küçükbaş hayvan sağlık taramasından geçirildi, Şehit ailelerine yardım, kuzu fiyatına hindi satılıyor.”³⁶

2.3. Halk Gazetesi

9 Aralık 1972 yılında Kars'ta yayın hayatına başlayan gazetenin Sahibi Hıdır Keleş ve

³¹ Hürüryurt Gazetesi, 25 Eylül 1987, S. 11095.

³² Yeni Doğu Gazetesi, 4 Ocak 1982, S. 3028.

³³ Yeni Doğu Gazetesi, 4 Ocak 1982, S. 3028.

³⁴ Yeni Doğu Gazetesi, 21 Ocak 1982, S. 3035.

³⁵ Yeni Doğu Gazetesi, 21 Ocak 1982, S. 3035.

³⁶ Yeni Doğu Gazetesi, 31 Aralık 1993, S. 7673.

yazı işleri müdürleri şunlardır; Galip Taşkıran, Osman Artıkarlan, İlhan Ergün, Akay Beşmart, Kerem Güneş ve Yeşim Aydın'dır. Hıdır Keleş tarafından çıkarılan gazete ilk çıktığı yıl teksir makinesinde daha sonra matbaada çoğaltılmıştır. Daha önce Demokrat Kars gazetesinde köşe yazıları yazan Hıdır Keleş, Halk Gazetesini çıkardıktan sonra 1974 yılında devlet memurluğundan ayrılarak sadece gazetecilik yapmaya başlamıştır.³⁷

Halk gazetesi logosunun altında “*Zafer Ezilen Uluslarıdır, Günlük Siyasi Bağımsız Gazete*” ibaresi bulunmaktadır. Gazete haftanın beş günü çıkarılarak, 100 kuruştan satılmaktadır. Günlük abone sayısı 300 civarındadır.³⁸ Gazetenin aylık ücreti 300 lira yıllık ücreti 3000 liradır. Gazete ilk sayfasında yerel haberlere ve köşe yazıların diğer sayfalarında ise reklamlara, duyurulara ve eczanelerin telefon numaralarına yer vermiştir. Dört sayfa olarak basılan gazete Kars'ın ekonomik, sosyal, eğitim, sağlık ve spor alanındaki gelişmeleri yakından takip ederek, bu konular ile ilgili haberlere ve köşe yazılarına yer vermiştir.³⁹

Gazete 14 Şubat 1984 tarihli nüshasında 22753. sayısını yayımlarken,⁴⁰ 15 Şubat 1984 günü baskısında nüsha sayısında değişikliğe giderek 2724. sayısını yayınladığı görülmektedir.⁴¹ Gazetede Tarım ve hayvancılıkla ilgili şu haberlere rastlanmaktadır: *Hayvanlarda suni tohumlama arttı hayvan hastalıkları büyük çapta azaldı, Erzurum belediye meclisi aldığı kararla Medine'yi kardeş şehir ilan etti, 13 Şubat günü Cumhurbaşkanımız 15 Şubat gününde Başbakanımız şehrimize geliyor.*” Haberinden anlaşılacağı üzere şehrin tarım, hayvancılık ve ekonomisiyle de ilgilenerek bu konularda haberler yayınlamıştır.⁴²

Kars'ta uzun süre yayınlanan Halk Gazetesi herhangi bir isim değişikliğine uğramadan 2016 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Gazetenin son dönemde yazı işleri müdürü Yeşim Aydın, hukuk danışmanı Fahrettin Piyade, yazarları; Ümit Zeyrek ve Nuran Karahal'dır.⁴³

2.4. Kars Postası Gazetesi

Kars'ın basın hayatında önemli bir yere sahip olan diğer bir gazete ise Kars Postası gazetesidir. Gazete yayın hayatına 1976 yılında başlamıştır. Gazetenin kurucusu Sefer Tan'dır. Gazetenin sahibi Yakup Orhan Tan, yazı işleri müdürlüğünü Didem Tan Yılmaz yapmaktadır. Haftanın beş günü yayın yapan vasıflı süreli gazete, kendi matbaasında günlük 500 adet basılmaktadır.⁴⁴ Gazetenin 4 Ocak 1982 yılındaki ulaşabildiğimiz sayısı incelendiğinde sayısının 1562 olduğunu ve kuruluş yılı olarak da 7 yıl ibaresi bulunmaktadır. Kars Postası logosunun altında “*Günlük-Bağımsız-Gazete, Ellere Kelepçe Vurulur Fakat Fikirler Asla*” ibaresi ile sol tarafında Türk Bayrağı bulunmaktadır. Ordu caddesi Tan Matbaasında basılan gazetenin günlük fiyatı 5 lira, altı aylığı 600 lira, senelik aboneliği ise 900 liradır.⁴⁵

1982 yılı itibarıyla dört sayfa olarak basılan gazete genel olarak incelendiğinde yerel ve ulusal haberleri konu alarak şehrin ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık ve eğitim alanlarında haberlere yer vermiştir. Gazetenin 4 Ocak 1982 tarihli nüshasının, ilk sayfasındaki haber başlıkları şunlardır: “*İthalatta Adım Adım Serbestleşmeye Gidiliyor, ABD'nin Doğu Akdeniz Askeri Tatbikat Yapacağı İleri Sürüldü, Özel Faizleri İndirmek Sadece Enflasyonu Hızlandırır*”. İkinci sayfada gazetenin ilan tarifesine ve ünlü yazar Peyami Safa'nın “*Bir*

³⁷ N. Arslan ve S. Tekir, *Kars Basın Tarihi...*, s. 48.

³⁸ *Halk Gazetesi*, 1 Ocak 1976, S. 245.

³⁹ *Halk Gazetesi*, 8 Eylül 1983, S. 22627.

⁴⁰ *Halk Gazetesi*, 14 Şubat 1984, S. 22753.

⁴¹ *Halk Gazetesi*, 15 Şubat 1984, S. 2724.

⁴² *Halk Gazetesi*, 10 Şubat 1988, S. 3763.

⁴³ *Halk Gazetesi*, 07 Mart 2016, S. 12013.

⁴⁴ N. Arslan ve S. Tekir, *Kars Basın Tarihi...*, s. 50.

⁴⁵ *Kars Postası Gazetesi*, 4 Ocak 1982, S. 1562.

Akşamdi” romanı hergün yazı dizisi olarak yayımlanmıştır. Üçüncü sayfada reklamlara, ilanlara, duyurulara, son sayfada ise lüzumlu telefon numaralarına ve spor haberlerine yer verilmiştir. Ayrıca gazetede atasözlerine, özlü sözlere, bulmacaya ve köşe yazılarına da yer verilmiştir.⁴⁶

Kars Postası Gazetesi 25 Eylül 1984 tarihinden itibaren 10 Kasım 2003 tarihine kadar yayın hayatına bir süre ara vermiştir.⁴⁷ Yeniden yayın hayatına başladığında gazetenin kurucusu ve imtiyaz sahibi aynı kalırken diğer idarecileri şu şekilde değişmiştir: Yazı işleri müdürü Çetin Özbaş, genel yayın yönetmeni Arzu Yurdakoş, sayfa tasarımı Faruk Özbaş, spor sorumlusu Hamit Aynur, hukuk danışmanı Avukat Nahide Aynur’dur. 2003 yılından sonra da gazete dört sayfa olarak basılmakta olup, yayın formatında değişiklik yapmadan yerel haberlerin yanında ulusal haberlere, sağlık konularına, spor ve eğitim haberlerine yer vermektedir. Gazete 8 Ocak 2004 tarihli nüshasında gazetenin internet üzerinden yayın hayatına başladığı haberini yayınlamıştır.⁴⁸ Gazetenin 2004 yılı Ekim ayından sonra bir müddet sayfalarının renkli olarak basıldığı görülmektedir.⁴⁹

2.5. *Serhat Kars Gazetesi*

Kars yerel basınının diğer bir gazetesi Serhat Kars Gazetesidir. Gazete logosunun üstünde “*Birimiz Hepimiz, Hepimiz Birimiz İçin*” altında ise “*Günlük Müstakil Siyasi Gazete*” ibaresi bulunmaktadır. Gazete 1978 yılında Fikri Durgun tarafından kurulmuştur. Gazetenin yazı işleri müdürü Yücel Sezer’dir. Gazete kendi matbaasında haftanın 5 günü, günlük 300 adet basılmaktadır.⁵⁰ Gazete günlük ve iki sayfa olarak basılmaktadır. Fiyatı 250 kuruştur. Gazetenin 3 aylık abonelik ücreti 150 lira, 6 aylık ücreti 425 lira, seneliği abonelik ücreti 650 liradır. Gazetenin ilk sayfası yerel ve ulusal haberlere, ikinci sayfası satılık ilanlarına, bulmaca köşesine, şiir köşesine, doktorlar listesine ve eczane telefon numaralarına ayrılmıştır.⁵¹ Gazete de “*Kars Tarihi Üzerine Derlenmiş Belgeler*” başlığıyla Abdullah Oktay’ın yazı dizisi yayınlanmıştır.⁵²

Gazete 1983 yılından itibaren 4 sayfa olarak basılmıştır.⁵³ Kars yerel basın hayatında uzun süre yayın yapan gazetenin 2016 yılında yazı işleri müdürü Serhat Eryolcu, diğer çalışanları ise Yusuf Yavuz ve İlder Aslan’dır. Ayrıca gazetenin Azerbaycan Bakü temsilciliği de bulunmaktadır. Gazetenin Bakü temsilcisi Nizamettin Zenger, Bakü’nün 7. Kardeşler Kuçesi 35 numaralı adresinden Azerbaycan ile ilgili haberleri Serhat Kars Gazetesine ulaştırmaktadır.⁵⁴ Böylece yurt dışında bir muhabiri olan ve Azerbaycan’dan haberler yayınlayan gazete olma özelliğini taşımaktadır.

2.6. *Kars Haber Gazetesi*

Kars Haber Gazetesi 1981 yılında yayın hayatına başlamıştır. Sahibi N. Karakol, yazı işleri müdürü A. Baki Karakol, muhabir Gümüşpala Kortak’ tır. Kars Haber logosunun altında “*Günlük Siyasi Gazete*” yazmaktadır. Halit Paşa Caddesi Eski Kasaplar Sokak 15 numaralı Kars Basımevi’ nde basılmaktadır. Pazar günleri hariç haftanın altı günü çıkarılan gazetenin sayısı 5 lira, il içi; altı aylığı 600 lira, bir yıllığı 1200 lira, il dışı; altı aylığı 660 lira, bir yıllığı 1320

⁴⁶ *Kars Postası Gazetesi*, 4 Ocak 1982, S. 562.

⁴⁷ *Kars Posta Gazetesi*, 25 Eylül 1984, S. 2201.

⁴⁸ *Kars Posta Gazetesi*, 8 Ocak 2004, S. 40.

⁴⁹ *Kars Posta Gazetesi*, 22 Ekim 2004, S. 239.

⁵⁰ N. Arslan ve S. Tekir, “Kars Basın Tarihi 1921-1980”, s. 52.

⁵¹ *Serhat Kars Gazetesi*, 4 Ocak 1982, S. 1229.

⁵² *Serhat Kars Gazetesi*, 15 Eylül 1983, S. 2691.

⁵³ *Serhat Kars Gazetesi*, 7 Eylül 1983, S. 2683.

⁵⁴ *Serhat Kars Gazetesi*, 24 Şubat 2016, S. 8168.

liradır. Gazete belirli kırtasiyelerde satılmıştır.⁵⁵ Dört sayfa olarak basılan gazetede yerel haberlere, köşe yazılarına, şiirlere, yerel halk ozanlarının tanıtıldığı yazı dizisine bulmaca, spor haberlerine ve reklamlara yer verildiği görülmektedir.⁵⁶

Gazetenin 4 Ocak 1982 tarihli nüshasındaki haber başlıkları şunlardır: “*Kentimize Yeni Çöp Bidonları Konulacak, Türkiye Boks Birincilikleri İlk Kentimizde Yapılacak, İl İzci Kurulu Yılbaşında Yetiştirme Yurdu’nda Eğlence Düzenledi, Akyaka Treni Seferleri Aksıyor, Teleks Görüşmeleri Yapılamıyor.*” Ayrıca gazetede Kemal Nemetli ve Cengiz Ulutaşdemir’in şiirlerine yer verilmiştir.⁵⁷ Kars haber gazetesi 1981-1983 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüştür.⁵⁸

2.7. Mücadele Gazetesi

Mücadele Gazetesi 7 Ocak 1987’den 6 Şubat 1991’ e kadar yayın hayatı süren bir gazetedir. Mücadele Gazetesi dört sayfa halinde haftanın beş günü yayınlanmıştır. Gazetenin adının üstünde “*Kalıcı Barış İçin*” altında ise “*Günlük Siyasi Gazete*” ibaresi mevcuttur. Gazetenin sahibi Burhan Demirtaş, yazı işleri müdürü Avukat Vedat Altun’dur. Basım yeri Küçük Kazım Bey Caddesi 61 numaradır. Fiyatı 50 lira olan gazetenin abonelik ücreti yıllık 15000 liradır, 6 aylık ise 75000 liradır.⁵⁹ Mücadele gazetesinin ilk sayısında gazetenin neden çıkarıldığına dair Vedat Altun ve Burhan Demirtaş okuyucularına şunları belirtmiştir: “*Çıkarken; Mücadele çıkarken ilk sayısında bir yazı yazmam istendi. Ismarlama ile yazı yazma, zoraki şarkı söyleme gibi bir şeydir. ‘Mücadele’ Burhan Matbaası çalışanlarının emek ve teşebbüsü ile bizim omuz vermemiz sonucu Kars’ ta yayın hayatına atılmış bulunuyor. Gazetenin adı gazete emekçileri tarafından tespit olduktan sonra bizde adın üstüne ‘Mücadelenin’ ‘Kalıcı Barış İçin’ yapılması halinde tasvip ve kabul gereği düşüncesiyle ‘Kalıcı Barış’ cümlesini gazete adının üstüne ilave ettirdik.*

Mücadelenin amacı, genel anlamında dünyada karşılıklı ve eşit saygınlığı olan (tam bağımsız), çağdaş demokrasinin tüm kurum ve müesseseleriyle işlediği, insan hak ve özgürlüklerine saygılı, her türlü ırkçılık ve mezhepçiliğin reddedildiği, emek ve alın terinin en yüce değer olarak kabul olduğunu, milli gelir adil olarak dağıtılmasına özen gösterildiği tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye idealine gücü oranınca omuz vermektir. Temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı, insanlık suçu işkencenin halen yer yer gündemde bulunduğu, ekonomik tercihlerin halkın bir tarafa itilmesi suretiyle bir avuç holdingin tekelleşme sürecini tamamlaması için yapıldığı, ekonomik yükün belirli gelirli (işçi, memur, emekli) insanlarla küçük esnaf ve köylünün sırtına yıkıldığı işçi halkları ve toplu pazarlığın askıya alındığı üretim ve yatırımda ulaşan menfaat ve öncelik ilkelerinin göz ardı edilip politik reklam aracı olarak kullanılacak yatırımların tercih olduğu ulusal bütçe dışı oluşturulan fonların hovardaca harcandığı, sanayi kesiminde maliyet ve fiyat kontrollünün yapılmadığı hakimlik teminatı yargı bağımsızlığını zaafa uğrattığı, ülkemizde bir yapı bozukluğunun varlığı inkar olunamaz.

Bu sebeple: Özelde de amacımız halkımıza doğru ve yansız haber vermekle birlikte her türlü haksızlığa, yolsuzluğa anti demokratik uygulamaları, adam kayırma partizanlık ve devlet otoritesini suistimalle menfaat temini olaylarına karşı halkımızla birlikte mücadele etmektir. Amaca katılacak yurtsever insanlarla Mücadele Gazetesi çalışanları diyaloga ve birlikte çalışmaya hazırdır. Bu vesile ile çok sevgili halkımın yeni kutlar en içten saygılarımı sunarım.”⁶⁰

⁵⁵ Kars Haber Gazetesi, 1 Ocak 1982, S. 166.

⁵⁶ Kars Haber Gazetesi, 2 Ocak 1982, S. 167.

⁵⁷ Kars Haber Gazetesi, 4 Ocak 1982, S. 168.

⁵⁸ Kars Haber Gazetesi, 1 Nisan 1983, S. 502.

⁵⁹ Mücadele Gazetesi, 7 Ocak 1987, S. 1.

⁶⁰ Mücadele Gazetesi, 7 Ocak 1987, S. 1.

Gazete ilk sayfasında yerel haberlere, ikinci sayfasında şiir köşesi ile kitap ve romanlardan alıntılara, üç ve dördüncü sayfada ise reklamlara yer vermiştir.⁶¹ Mücadele Gazetesinin 7 Ocak 1987 tarihli ilk sayısındaki yazı başlıkları ve yazarları şunlardır: Vedat Altun “Çıkarken”, Burhan Demirtaş “Kars’ın Basınında Mücadele’de Var”, “Yakınsu Belediye Başkanı Abdullah Karahan Öldü”, Enver Gökçe “Şiir Köşesi”, Bekir Yıldız “Sahipsizler”, ve Murat Bozkurt “İşçinin Onuruyla Oynandı”.⁶²

Gazete diğer gazetelerde olduğu gibi Kars’taki eczanelerin adres ve telefon numaralarına yer vermiştir. İlan ve reklam tarifesi başlığıyla fiyat listesini yayınlamıştır.⁶³ Gazetede meşrubat, doktor, ayakkabıcı, fotoğrafçı ve terzi reklamları yer almaktadır.⁶⁴ Kars yerel basınında Mücadele Gazetesinin 4 yıllık bir yayın hayatı olmuştur.⁶⁵

2.8. Hürses Gazetesi

Gazetenin ulaşabildiğimiz 2 Ocak 1991 tarih ve 168. sayısı incelendiğinde gazetenin 1990 yılında yayın hayatına başladığı tahmin edilmektedir. Hürses Gazetesi Kars yerel basınında dört yıl yayınlanmıştır. Gazetenin logosunun altında “Günlük Müstakil Siyasi Gazete”, sol tarafında Türk Bayrağı ile sağ tarafında ise “Korkma, Sönmez Bu Şafaklarda Yüzen Alsancak!” ibaresi bulunmaktadır. O dönemin parası ile 350 liradan satılan gazete Faikbey Caddesi Lise Sokak 18 numarada Hürses matbaasında basılmaktadır. Gazetenin sahibi Ahmet Erdem, genel yayın yönetmeni Abdurrahman Coşkun, yazı işleri müdürü Haluk Ersözoğlu’ dur.⁶⁶ Hafta içi basılan 4 sayfalık günlük gazetenin 4 Ocak 1991 tarihli nüshasında ki haber başlıkları şunlardır: “Minibüsten Atladı Canından Oldu, Ayağı Kaydı Arkadaşı Yaralandı, Kaz Üstünde Hastahanelik Oldular, Büfe Faresi Faka Bastı, Kaçak Sigara Başına İş Açtı.”⁶⁷ Gazetenin abonelik ücreti yıllık 150.000 lira, altı aylık 75.000 lira, üç aylık 35.000 liradır.⁶⁸

Gazetenin mevcut nüshaları incelendiğinde genel olarak yerel haberlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. En fazla göze çarpan siyaset, eğitim ve sağlık ile ilgili haberlerdir. Reklamlara da yer veren gazete, lüzumlu telefonları ve eczane numaralarını da sütunlarına taşımıştır.⁶⁹ Gazete halkın sıkıntılarını yayınlarında gündeme getirmiştir. Hürses Gazetesinin Kars İl Halk Kütüphanesinde son sayısı olarak bulunan 21 Mart 1994 tarihli 1004. sayısında gazetenin sahibi Ali Kırbaş, yazı işleri müdürü Arzu Zengin, haber ve reklam müdürü Işık Çapanoğlu olarak değiştiği görülmektedir. Elimizdeki nüshalara göre gazete 1990-1994 tarihleri arasında yayın hayatını sürdürmüştür.⁷⁰

2.9. Demokrat Kars Gazetesi

Demokrat Kars Gazetesi 12 Mart 1991 Salı günü Kars yerel basınında yayın hayatına başlamıştır. Gazete “Demokrat Kars” ismiyle ve isminin altında “Günlük siyasi Gazete” ibaresini kullanmıştır. Demokrat Kars yazısının sol tarafında “Ellere Kelepçe Vurulabilir Fikirlere Asla” ibaresi bulunmaktadır. Sahibi O. Demirtaş, yazı işleri sorumlu müdürü Yener Kazak’ tır. Halitpaşa İşhanı zemin kat dokuz numarada basılan dört sayfalık günlük siyasi gazetedir. Gazetenin diğer gazetelerden farkı hafta sonları yayınlanmasıdır. Fiyatı ilk çıktığında 500 liradır.⁷¹ Gazetenin içeriği incelendiğinde yerel haberlerin yanında tarihsel konular, iç ve

⁶¹ Mücadele Gazetesi, 19 Kasım 1987, S. 219.

⁶² Mücadele Gazetesi, 7 Ocak 1987, S. 1.

⁶³ Mücadele Gazetesi, 31 Aralık 1987, S. 247.

⁶⁴ Mücadele Gazetesi, 9 Şubat 1989, S. 479.

⁶⁵ Mücadele Gazetesi, 6 Şubat 1991, S. 953.

⁶⁶ Hürses Gazetesi, 2 Ocak 1991, S. 168.

⁶⁷ Hürses Gazetesi, 4 Ocak 1991, S. 170.

⁶⁸ Hürses Gazetesi, 22 Ocak 1991, S. 182.

⁶⁹ Hürses Gazetesi, 15 Mayıs 1991, S. 252.

⁷⁰ Hürses Gazetesi, 21 Mart 1994, S. 1004.

⁷¹ Demokrat Kars Gazetesi, 12 Mart 1991, S. 1.

dış siyasi olaylar üzerinde durulduğu görülmektedir. Gazetede reklamlar, önemli dairelerin telefon numaraları ve “Yitik” başlığıyla kayıp ehliyet ve nüfus cüzdanı ilanları yer almaktadır.⁷²

Orhan Selim gazetede çeşitli kitapların tanıtımını yaparak, bu kitaplardan parça parça bölümler yayınlamıştır. Gazetenin 9 Nisan 1991 tarihli sayısında; İsmail Gençtürk’ün “*Hasan Hüseyin Derler Adına*” adlı anı kitabını tanıtarak, kitabın tamamını günlük olarak gazetede yayınlamıştır.⁷³

Demokrat Kars Gazetesi sahibinin sık sık değiştiğini görmekteyiz. 1994 Mart ayında sahibi S. Akıncı, yazı işleri müdürü Avukat Muzaffer Selçuk’ tur.⁷⁴ 1994 yılı Ağustos ayında sahibi Ali Demirtaş,⁷⁵ 1996 yılında ise sahibi Kuddisi Daştan’dır. Kars yerel basınında 1991-1996 yılları arasında yayın yapan Demokrat Kars Gazetesi 3 Haziran 1996 yılından sonra yayınlanmamıştır.⁷⁶

2.10. Ölçek Gazetesi

Ölçek Gazetesi 14 Ekim 1991 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin logosunun üst kısmında “*Bölgenin Sesi*”, alt kısmında ise “*Günlük Siyasi Gazete*” ibaresi bulunmaktadır. Gazetenin sahibi ve genel yayın yönetmeni Salih Şahin, yazı işleri müdürü Muzaffer Kılıç, istihbarat şefi Halis Kaya’dır. Basım yeri Dere Sokak 13 numarada olan Ölçek matbaasıdır. Haftanın beş günü yayınlanan günlük siyasi gazetedir. Dört sayfa olarak basılan gazetenin ilk sayısında satış fiyatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. İlk sayfasında haberlere gazetenin ikinci sayfasında reklamlara yer verilmiştir. Gazetenin 14 Ekim 1991 tarihli ilk nüshasında, “*Seçimde Son Hafta... DSP Sürpriz Atak Yapabilir, ANAP eriyor, DYP ilerliyor, SHP Ortada... Bunları Duydunuz mu?*” haber başlıkları yer almıştır.

Ölçek Gazetesi ilk sayısında Salih Şahin tarafından neden yayın hayatına başladığını şöyle açıklamıştır: “*Elinize aldığımız Ölçek Gazetesi’nin ilk sayısı ile Kars yeni bir gazeteye daha kavuşuyor. Bu durum bölge basınına bir hareket de getirecektir. Kars’ta mahalli gazete sayısı da 7’ye çıkmış oluyor. Ama biz farklı bir gazete olmak için yola çıktık. Halkın kulağı, sesi, cesareti ve yansızlığına güvendiği bir gazete olmak istiyoruz. İşte bu amaçla yayın hayatına başladık. Basın toplum yönetiminde, adaletin savunuculuğunda, toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimlerinde, demokrasinin korunmasında büyük önem vardır. Bizde bölgemizin sorunlarının çözümünde etkili olmak, toplumun her kesimine tarafsız ve eşit hizmet götürülmesi ile basına düşen sorumluluğu üstlenmek için çıktık...*”⁷⁷ Gazetenin ikinci sayfasında reklamlara, üçüncü sayfada “*Hukuk Köşesi*”, Halis Kaya tarafından kaleme alınan “*Her Telden*” ve sağlık ile ilgili konulara “*Sağlık Köşesi*”nde yer verilmiştir. Son sayfa da ise yerel haberler ile yine reklamlara yer verilmiştir.⁷⁸

Ölçek gazetesinde tarihi konulara yer verilmiştir Kars Turizm ve Tanıtma Derneği Başkanı Mustafa Turan günlük olarak “*Tarihte Kars*” başlıklı yazılarını burada yayınlamıştır.⁷⁹

Ölçek Gazetesinin 2005 yılında logosunun değiştiğini, “Ölçek” ibaresinin sol tarafını adaleti simgeleyen terazi, sağ tarafına Mustafa Kemal Atatürk’ ün resmi ve üst tarafına ise “*Kars’ta Bölgenin Tarafsız Gazetesi*” ibaresinin eklendiği görülmektedir.⁸⁰ Gazetenin daha sonraki yıllarda sayfa sayısında artış olduğunu ve pazar günleri hariç haftanın altı günü 7 sayfa

⁷² Demokrat Kars Gazetesi, 12 Mart 1991, S. 1.

⁷³ Demokrat Kars Gazetesi, 9 Nisan 1991, S. 20.

⁷⁴ Demokrat Kars Gazetesi, 2 Mart 1994, S. 520.

⁷⁵ Demokrat Kars Gazetesi, 1 Ağustos 1994, S. 653.

⁷⁶ Demokrat Kars Gazetesi, 3 Haziran 1996, S. 1017.

⁷⁷ Ölçek Gazetesi, 14 Ekim 1991, S. 1.

⁷⁸ Ölçek Gazetesi, 16 Ekim 1991, S. 3.

⁷⁹ Ölçek Gazetesi, 7 Kasım 1991, S. 19.

⁸⁰ Ölçek Gazetesi, 2 Mayıs 2005, S. 2956.

olarak basıldığını⁸¹ ve ilk sayfa da haber başlıklarının arttığı görülmektedir.⁸² Gazete daha sonraki yıllarda dört sayfa halinde basılmıştır.⁸³

2.11. Bayrak Gazetesi

Gazete 31 Ekim 1994 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin sahibi Habil Özmen, yazı işleri müdürü Özer Özmen'dir. Bayrak logosunun altında "Günlük Müstakil Siyasi Gazete" ibaresi, sol tarafında dalgalanan Türk Bayrağı ve sağ tarafında ise "Bayrakları Bayrak Yapan Üstündeki Kandır. Toprak Uğrunda Ölen Varsa Vatandır." Arif Nihat Asya'nın şiirinden iki mısra mevcuttur. Ortakapı Mahallesi Sağlık Ocağı karşısında Tan Matbaasında basılan dört sayfalık gazete hafta sonları yayınlanmaktadır. Gazete genel olarak incelendiğinde ilk sayfasında yerel haberlere ve köşe yazılarına, diğer üç sayfada ise reklamlara, kayıp ilanlarına, Kars'taki eczanelerin adres ve telefonlarına, şiir ve atasözlerine yer verilmiştir.⁸⁴

Araştırmalarımız neticesinde kesin olmamakla birlikte gazete yayın hayatını iki yıl sürdürmüştür. Bayrak Gazetesi İl Halk Kütüphanesi arşivlerinde olmayıp, 1994-1995 yılları arasındaki nüshalarına Milli Kütüphaneden ulaşılmış olup bu yayınlar incelenmiştir.⁸⁵

2.12. Fetih Gazetesi

Fetih Gazetesi 26 Eylül 1994 tarihinde ilk sayısını yayınlanmıştır. Gazetenin sahibi Erkan Demirtaş, yazı işleri müdürü Doğan Kartaltürk'tür. Şehit Yusufbey Caddesi 73 numarada haftanın beş günü basılmaktadır. "FETİH" başlığı altında "Günlük Müstakil Siyasi Gazete" ifadesi yazmaktadır. Logosunun altında "Zafer: Allah' a İman Edip, Türklük İçin Mücadele Eden ve Avuç Açıp Dua Edenlerindir." ibaresi vardır. Ayrıca Kars Kalesinin karakalem çizimi, dalgalanan Türk Bayrağı, bayrağın altında kurt, elinde silah olan asker resmi ile parlayan güneş bulunmaktadır. Fetih gazetesinin ilk sayısında diğer gazetelerde olduğu gibi gazetenin neden çıkarıldığına dair yazı yazılmıştır. Altı sayfa basılan gazetenin ilk iki sayfasında Kars ve çevre illerle ilgili yerel haberler, diğer sayfalarda ise reklamlara yer verildiği görülmektedir. Hafta sonu basılmayan gazetede kayıp ilanları da yer almaktadır.⁸⁶

Gazetede Türk Milliyetçiliği ve Türkçülük konusunda yazılar yayınlamıştır. 4 Kasım 1994 tarihli nüshasında E. Kalafat "Türk Milletinin Asaleti ve Adaleti" adlı köşe yazısını yazmıştır.⁸⁷ Araştırmalar neticesinde kesin olmamakla birlikte gazete yayın hayatını üç yıl sürdürmüştür. 4 Haziran 1997 tarihli nüshası Kars İl Halk Kütüphanesinde bulunan son nüshadır.⁸⁸

2.13. Önder Gazetesi

Önder Gazetesi 5 Ocak 1998 Pazartesi günü yayın hayatına başlamıştır. Sahibi Cem Daşdelen, yazı işleri müdürü M. Ali Daşdelen'dir. Gazetenin ismi kırmızı renkte yazılmıştır. Logosunun altında "Günlük Müstakil Siyasi Gazete" ibaresi ile Kars Kalesi ve kalenin sağ tarafında Mustafa Kemal Atatürk'ün kara kalem ile çizilmiş portresi ve sol tarafında ise dalgalanan Türk Bayrağı mevcuttur. Faikbey Caddesi 122 numaralı adreste basılan dört sayfalık günlük gazetedir. Gazete ilk çıktığında haftanın beş günü basılmaktadır. Gazete genel olarak incelendiğinde yerel haberlerin yanında ulusal haberlere de yer verdiği görülmektedir. Gazetede

⁸¹ Ölçek Gazetesi, 3 Temmuz 2006, S. 3311.

⁸² Ölçek Gazetesi, 14 Ocak 2010, S. 4378.

⁸³ Ölçek Gazetesi, 7 Mart 2016, S. 6248.

⁸⁴ Ölçek Gazetesi, 7 Mart 2016, S. 6248.

⁸⁵ Bayrak Gazetesi, 19 Temmuz 1995, S. 162.

⁸⁶ Fetih Gazetesi, 26 Eylül 1994, S. 1.

⁸⁷ Fetih Gazetesi, 4 Kasım 1994, S. 31.

⁸⁸ Fetih Gazetesi, 4 Haziran 1997, S. 557.

bir şiir köşesi ve diğer gazetelerde olduğu gibi reklamlar ve ilanlar yer almaktadır.⁸⁹

Gazete ilk sayfasında köşe yazılarına sık sık yer vermiştir. Gazete 5 Ocak 1999 tarihli sayısında Prof. Dr. Yahya Taşdelen'in; "Ankara Mektupları; Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın Haydar Aliyevi Tanıyalım" yazısını,⁹⁰ 17 Şubat 2000 tarihli nüshada ise Alaaddin Koçulu'nun; "Zamanlamam" başlıklı yazısını neşretmiştir.⁹¹ Kars tarihi ile ilgili çeşitli yazıların yayımlandığını görmekteyiz. Bunlardan birisi "Kazım Karabekir'in Tarihte ve Kars Tarihindeki Yeri" başlıklı yazısıdır.⁹²

2005 yılında gazetenin sayfa sayısının sekize, 2016 yılında ise beşe⁹³ düşürüldüğü ve gazetenin logosunun "Kars Önder" şeklinde değiştiği görülmektedir. Logonun sağ tarafında Mustafa Kemal Atatürk'ün resmi ve imzası, sol tarafında ise Türk Bayrağı, bayrağın altında "Ne Mutlu Türküm Diyene" ibaresi yazmaktadır.⁹⁴

3. 1980-2000 Yılları Arasında Kars'ın Kazalarında Çıkarılan Gazeteler

3.1. Doğu Anadolu Gazetesi

Doğu Anadolu gazetesi 1980 yılında Ardahan'da yayın hayatına başlamıştır. Sahibi ve yazı işleri müdürü Casim Yılmaz'dır. Ardahan İnönü Caddesi 17 numarada, Barış Matbaasında basılmaktadır. Gazetenin logosunun altında "Halk İçin Halkla Beraber-Pazartesi Cuma Günleri Çıkar" ibaresi bulunmaktadır. 300 kuruştan satılan gazete hafta da iki gün yayınlanmaktadır. İki sayfa olarak basılan gazetenin ilk sayfasında Ardahan ilçesinin haberlerinin yanında Kars'ın haberlerine ve ulusal haberlere yer verilmiştir. İkinci sayfada ise reklamlara, şiirlere, ilanlara ve kayıp ilanlarına yer verilmiştir.⁹⁵

Gazetenin 8 Ocak 1982 tarihli nüshasında ki haber başlıkları şunlardır: "Ülkemizin her yerinde izlenecek olan 1982 yılının ilk ay tutulması yarın, Parasız okullara başvuru süresi 15 Ocak'ta başlıyor, Geçen yıl silahlı kuvvetlere 2.320,000,000Lira bağışlandı, Belediye Turistik Oteli icraya verildi, Tuzluca ve Digor'a cezaevi yapılacak ve Ekmek yeniden 20 lira oldu" haber başlıklarına yer vermiştir.⁹⁵ ⁹⁶Ardahan'da yayınlanan Doğu Anadolu Gazetesinin, 1982 tarihli nüshalarına Milli kütüphane arşivlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

3.2. Hür Doğu Gazetesi

Gazete ilk olarak yayın hayatına 1946 yılında Hür Sarıkamış olarak başlamış olup daha sonra 1958 yılından 1975 yılına kadar "Sarıkamış'ın Sesi" olarak, 1975'ten itibaren de Hür Doğu gazetesi olarak yayın hayatına devam etmektedir. Daha önce neşriyat müdürü olan Rıza Yurdagül kurucusudur. 1994 yılında gazeteyi devralan Mehmet Yurdagül gazeteciliğe baba mesleği olarak başlamıştır.⁹⁷ 1949 yılından itibaren yayın hayatına başlayan gazetenin şuan ki sahibi Mehmet Yurdagül, yazı işleri müdürü Kader Yurdagül, sayfa editörü Ahmet Yurdagül'dür. Gazetenin isminin altında "Günlük Müstakil Siyasi Gazete" ibaresi sağ tarafında Mustafa Kemal Atatürk'ün resmi, sol tarafında ise kurucusuna ait bilgiler yer almaktadır. Sarıkamış Gaziler Kolordu caddesinde basılmaktadır. Dört sayfalık günlük müstakil siyasi gazete olan Hür Doğu gazetesinin ilk sayfasında ulusal yerel haberlere diğer sayfalarında da

⁸⁹ Önder Gazetesi, 5 Ocak 1998, S. 1.

⁹⁰ Önder Gazetesi, 5 Ocak 1999, S. 229.

⁹¹ Önder Gazetesi, 17 Şubat 2000, S. 504.

⁹² Önder Gazetesi, 28 Ocak 2014, S. 4506.

⁹³ Önder Gazetesi, 10 Mart 2016, S. 5150.

⁹⁴ Önder Gazetesi, 4 Nisan 2005, S. 1803.

⁹⁵ Doğu Anadolu Gazetesi, 1 Ağustos 1982, S. 99.

⁹⁶ Doğu Anadolu Gazetesi, 8 Ocak 1982, S. 403.

⁹⁷ N. Arslan ve S. Tekir, Kars Basın Tarihi..., s. 93-94.

yine haberlere reklamlara yer verilmiştir. Gazete 30 kuruştan satılmaktadır.⁹⁸

3.3. Yeşil Iğdır Gazetesi

Yeşil Iğdır Gazetesi 1 Eylül 1955 yılında Karakoyunlu Fazıl Sıktaş tarafından yayın hayatına kazandırılmıştır. Yeşil Iğdır logosunun altında “*Bütün Türkler Bir Ordu*” ibaresi bulunmaktadır. Fazıl Sıktaş, Cemil Aydın tarafından çıkarılan Yeni Iğdır Gazetesinin bir yılını doldurmadan kapanması üzerine bu gazeteye ait matbaayı alarak Yeşil Iğdır Gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Iğdır’ın en uzun ömürlü yerel gazetesi olarak yayın hayatına devam etmektedir. Yeşil Iğdır Gazetesinin sahibi ve mesul müdürü Fazıl Sıktaş, muhabiri H. Karalar’dır. Günlük Siyasi demokrat gazete olarak çıkarılmaktadır. Yeşil Iğdır Matbaasında basılan gazete yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası haberlere yer vermektedir. Fiyatı on kuruş olan Gazete diğer yerel gazeteler gibi “*Gazete Yardımla Beslenir, Yeşil Iğdır’a Abone Olunuz*” şeklinde abone sayısını arttırmak gayesindedir. Gazete 1970 yılından itibaren Fazıl Sıktaş’ın oğlu Salih Sıktaş tarafından çıkarılmaktadır. 1987 yılına kadar Salih Sıktaş tarafından çıkarılmıştır.⁹⁹ Gazete önce günlük daha sonra pazartesi ve perşembe günleri çıkarılmıştır. 1981 yıllarında pazartesi ve perşembe günleri basılmaktadır. Gazete günümüzde de Iğdır’da yayın hayatına devam etmektedir.

3.4. Kağızman’ın Sesi Gazetesi

Kağızman’ın Sesi Gazetesi 6 Temmuz 1988 tarihinde Kağızman’da yayın hayatına başlamıştır. Haftalık müstakil siyasi gazetedir. Fiyatı 100 kuruş olan gazete çarşamba günleri çıkan gazete dört sayfa olarak basılmaktadır. Gazete logosunun sol tarafında Kars Kalesi’nin resmi ve alt tarafında ise “*Kültürün Sesi Halktan Gelir*” ibaresi bulunmaktadır. Gazetenin sahibi ve mesul müdürü Cafer Bilen’dir. İlk sayısında diğer gazetelerde olduğu gibi neden çıkarıldığını açıklamıştır.¹⁰⁰ Gazete Kağızman haberlerinin yanında Kars ile ilgili haberlere de yer verilmiştir. Gazetede haberlerin yanı sıra şiir ve fıkralara, gerekli telefonlara, reklamlara, kayıp ilanlarına yer verilmiştir. Gazetenin 22 Ağustos 1988 tarihli nüshasındaki bazı haber başlıkları şunlardır: “*Kağızman’da Kadastro Müdürlüğü Kuruldu*”, “*Kars’ın Fethi kutlandı*”.¹⁰¹ Kağızman’ın Sesi Gazetesi günümüzde Kağızman’da yayın hayatına devam etmektedir.¹⁰²

SONUÇ

Kars’ta yerel basın faaliyetleri 1921 yılında başlayıp günümüze kadar yüz yıllık bir süreyi ifade etmekte ve köklü bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada 1980 yılına kadar olan Kars’ta yerel basın çalışmaları hakkında bilgi verilmiş ve konumuzu teşkil eden 1980-2000 yılları arasında Kars merkez ve ilçelerinde çıkarılan gazeteler, yayınlanma tarihlerine göre tasnif edilmiştir. Çoğu gazetenin 1980-1982 yıllarına ait nüshalarına ulaşılamamıştır. Böylece Kars İl Halk Kütüphanesinde 1982 yılından itibaren var olan nüshalar üzerinde inceleme yapılabilmektedir.

1980 -2000 yılları arasında Kars merkezde; Hüryurt Gazetesi (1955-2016), Yeni Doğu Gazetesi (1986-1993), Halk Gazetesi (1972-2016), Kars Postası Gazetesi (1976-2016), Serhat Kars Gazetesi (1978-2016), Kars Haber Gazetesi (1981-1983), Mücadele Gazetesi (1987-1991), Hürses Gazetesi (1990-1994), Demokrat Kars Gazetesi (1991-1996), Ölçek Gazetesi (1991-2016), Bayrak Gazetesi (1994-1995), Fetih Gazetesi (1994-1997), Önder Gazetesi

⁹⁸ *Hür Doğu Gazetesi*, 15 Şubat 2016, S. 10135.

⁹⁹ N. Arslan ve S. Tekir, *Kars Basın Tarihi...*, s. 66.

¹⁰⁰ *Kağızman’ın Sesi*, 6 Temmuz 1988, sayı: 1.

¹⁰¹ *Kağızman’ın Sesi*, 22 Ağustos 1988, S. 6.

¹⁰² *Kağızman’ın Sesi*, 29 Aralık 2014, S. 943.

(1998-2016) tarihleri arasında yayınlanmıştır. Kars'ın ilçeleri olan Ardahan'da Doğu Anadolu Gazetesi (1980-1982), Sarıkamış'ta Hür Doğu Gazetesi (1946- 2016), Iğdır'da Yeşil Iğdır Gazetesi (1955-2021) ve Kağızman'da Kağızman'ın Sesi Gazetesi (1988-2016) yayınlanmıştır.

Gazeteler zaman zaman ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmalarına rağmen uzun soluklu geçmiş deneyim ve birikimle ayakta kalmaya devam etmişlerdir. Ancak 2016 yılı itibarıyla aldıkları bir kararla iki gazete adı altında birleşmişlerdir. Günümüzde imkânlar ölçüsünde teknolojik yenilikleri yakalamaya çalışan Kars basın organları yayın faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Bayrak Gazetesi 1994-1995

Demokrat Kars Gazetesi 1991-1996

Doğu Anadolu Gazetesi 1980-1982

Fetih Gazetesi 1994-1997

Halk Gazetesi 1972-2016

Hür Doğu Gazetesi 2016

Hürses Gazetesi 1990-1994

Hüryurt Gazetesi 1955-2016

Kağızman'ın Sesi 1988-2016

Kars Haber Gazetesi 1981-1983

Kars Postası Gazetesi 1976-2016

Mücadele Gazetesi 1987-1991

Nahçıvan Ansiklopediyası, 2. Cilt, Nahçıvan, 2005.

Ölçek Gazetesi 1991-2016

Önder Gazetesi 1998-2016

Serhat Kars Gazetesi 1978-2016

Sürelî Yayınlar

Yeni Doğu Gazetesi 1968-1993

Yeşil Iğdır Gazetesi 1955-1980.

Telif Eserler

Arslan, Nebahat, “Kars'ta Yerel Basın (1929-1964)”, *Folklor-Edebiyat*, C. 17, S. 65, 2011.

Arslan, Nebahat ve Tekir, Süleyman, *Kars Basın Tarihi 1921-1980*, Eser Ofset ve Matbaacılık, Erzurum 2013.

Arslan, Nebahat ve Ural, Selçuk, *Kars Tarihi 1960-1980*, SonçağYayımları, Ankara 2018.

Baykal, Hülya, *Türk Basın Tarihi 1831- 1923*, İstanbul.

Bulunmaz, Barış, “Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları Öneri”, C.10, Ocak 2012, ss. 203-214.

Bülbül, A. Rıdvan, *Genel Gazetecilik Bilgileri*, Nobel Yayın, Ankara 2000.

Demir, Kenan, “Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler*

Dergisi, S. 5, Nisan / April 2014.

Erdoğan, İrfan, “Türkiye’de Gazetecilik ve Bilim İletişimi Yapısal Özellikler Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Kırkıncı Yıl Kitaplığı, Ankara, 2007.

Ertuğ, H. Refik, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul 1970.

Güner, Zekai, *Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu (Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler)*, Ankara 1999.

Haytoğlu, Ercan, *Denizli Basın Tarihi (1909-2009)*, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli 2010.

İbrahimov, Osman, “Osmanlı Devleti’nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, Kars 2016.

İnuğur, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 1958.

Kocabaşoğlu, Uygur ve Birinci, Ali, “Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”, *Kebikeç*, S. 2, Ankara 1995.

Koloğlu, Orhan, “Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Basın”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 2. bs., C. VI, İstanbul 1994.

Köseoğlu, Aslı, “Erzurum Yerel gazetelerinin Haber İçeriklerine Yönelik Bir İnceleme”, *Atatürk İletişim Dergisi*, S.13/ 2017, ss. 150-151.

Özkaya, Yücel, *Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Ankara 2007.

Şahin, Enis, *Sakarya Basın Tarihi 1919-2004*, Sakarya Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 2005.

Uçak, Olcay ve Erkal, Abdi, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yerel Basının Gelişim Süreci”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 2019,12 (1), ss. 92-122.

Yazıcı, Nesimi ve Kocabaşoğlu, Uygur, “Tuna Vilayet Gazetesi”, *OTAM*, S. 2, Ankara.

GAZİLERİN GÖZÜNDEN KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI (GAZİ İLKİN SUNGUR ve GAZİ NEVZAT GÜLER'LE SÖYLEŞİ)*

CYPRUS PEACE OPERATION IN VETERANS' EYES (INTERVIEW WITH THE VETERANS ILKIN SUNGUR and NEVZAT GULER)

Mehmet Şah ÖZCAN **

Çağhan SARI ***

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 16/06/2021 Düzeltme/Revised: 25/06/2021 Kabul/Accepted: 28/06/2021

Söyleşi/ Interview

Atıf / Cite as: Özcan, M. Ş. & Sarı, Ç. (2021). Gazilerin gözünden Kıbrıs Barış Harekâtı (Gazi İlkin Sungur ve Gazi Nevzat Güler'le söyleşi). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 87-102. <https://dx.doi.org/10.52735/bellek.953401>

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin sömürgelerinden çekilme süreciyle 1878 yılında işgal ettiği Kıbrıs adasından da ayrılması gündeme gelmiştir. Adadaki Rum nüfus, 1947 yılından itibaren Yunanistan ile birleşme hedefini gütmüştür. Yunanistan'ın dış politikası da adanın kendilerine bağlanması maksadı üzerine kurulmuştur. Türkiye, adadaki Türk varlığını koruma siyaseti izlemiştir. 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih Antlaşması ve 19 Şubat 1959 tarihindeki Londra Antlaşması ile Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşunun temeli atılmıştır. İngiltere, Türkiye ve Yunanistan garantör devletler olmuştur. 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına rağmen kalıcı barış tesis edilememiştir. Adadaki silahlı Rum çeteleri Türk varlığını yıldırma ve imha etme yoluyla Yunanistan'la birleşme hedefinden vazgeçmemiştir. Türkiye, 1964 yılında garantör devlet olarak adaya müdahale hakkını kullanmak istemişse de Amerika Birleşik Devleti Başkanı Johnson'un mektubu ile bu girişimi engellenmiştir. Adadaki huzursuzluk on yıl daha sürmüştür.

20 Temmuz 1974 tarihinde Türkiye, uluslararası antlaşmalar bağlamında Kıbrıs'taki garantör devlet hakkını kullanarak, adadaki Türk varlığını kurtarmak, silahlanan Rum çetelerinin adadaki Türklere karşı yürüttüğü katliamları durdurmak ve kalıcı barışı tesis etmek için Kıbrıs'a barış harekâtı düzenlemiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın üzerinden kırk yedi yıl geçmiş olmasına rağmen adadaki siyasi çözümsüzlük hala taraf ülkelerin ve adada yaşayan tarafların gündemindedir. Çalışmada kırk yedi yıl önce Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılmış, emekli

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “*Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde*” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “*Etik Kurul İzni*” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr.; Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çankırı/Türkiye, mehmetisahozcan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1445-0155

*** Öğretmen, Acarkent Doğa Anadolu Lisesi, İstanbul/Türkiye, caghansari@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1851-6123

Deniz Kıdemli Albay İlkin Sungur ve emekli Deniz Kıdemli Başçavuş Nevzat Güler ile söyleşi yapılarak harekâtın ilk günü başta olmak üzere harekâtla ilgili tanıkların anıları aktarılmıştır. Söyleşide yer alan Sungur, harekât sırasında üst teğmen rütbesiyle çıkarma gemisi komutanıdır. Güler, amfibi deniz piyade komando olarak denizden Adaya ilk ayak basan birliktedir. Türkiye’de “gazi” kavramı, son yirmi yılda İstiklal Savaşı ve Kore Savaşı gazilerinin terk-i hayat etmeleriyle birlikte Kıbrıs gazileri üzerine inşa edilmiştir. Bu çalışma ile Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıs Tarihi ve Türk Dış Politikası hakkındaki çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs sorunu, Gazi, Kıbrıs Barış Harekâtı, Sözlü Tarih Çalışması.

EXTENDED SUMMARY

With the withdrawal of England from its colonies after the Second World War, also separation from the island of Cyprus, which it occupied in 1878, has come to the fore. The Greek population on the island has pursued the goal of unification with Greece since 1947. The foreign policy of Greece is also based on the purpose of connecting the Island to itself. Established in 1955, the EOKA organization first targeted the British on the Island. In response to the attacks of the Greeks, the British recruited the Turkish Cypriots to the police force on the island. In 1956, the Turks started resistance by founding an organization called Volkan. The Turkish Resistance Organization was established on 23 November 1957. Turkey has secretly supported this organization. Dr. Fazıl Küçük and Rauf Denktaş led the Turkish presence on the island. Turkey followed a policy of protecting the Turkish presence on the island. The tripartite conference on the Eastern Mediterranean and Cyprus, convened by the invitation of the United Kingdom on 30 June 1955, opened at Lanchester House in London on 29 August 1955 and ended with a statement published on 7 September 1955. The articles defended by Turkey at the conference held between England, Greece and Turkey are as follows: Turkey is a state directly related to Cyprus; The position of Cyprus in the British status quo should not be changed; If any status quo change is to be made, the Island must be returned directly to the Republic of Turkey. While the conference was going on, the 6-7 September 1955 Incidents took place in Turkey, following the news published in the newspaper “Istanbul Ekspres” on September 6, 1955, that a bomb was dropped on Atatürk's house in Thessaloniki. In these events, the houses and shops of the Greeks living in Turkey were looted. At the end of the London Conference, a consensus could not be reached between the three states. While Turkey emphasized that the legal order of England should continue on the island, England fully accepted this situation. However, Turkey and England remained at opposite poles regarding the autonomy of the island. While England wanted to give autonomy to the island, regardless of Greece's self-determination request, Turkey wanted to get the guarantee that Greece gave up all its demands. However, Greece never gave up on its demands. In general, the London Conference resulted in a positive outcome for Turkey. The foundation of the Republic of Cyprus was laid with the Treaty of Zurich on February 11, 1959 and the Treaty of London on February 19, 1959. England, Turkey and Greece became the guarantor states. Despite the establishment of the Republic of Cyprus on 16 August 1960, permanent peace could not be established. The armed Greek gangs on the island did not give up their goal of uniting with Greece by intimidating and destroying the Turkish presence. Although Turkey wanted to use its right to intervene in the island as a guarantor state in 1964, this attempt was prevented by the letter of the President of the United States of America, Johnson. The unrest continued for another ten years.

On 20 July 1974, Turkey, using its right of guarantor state in Cyprus in the context of international agreements, organized a peace operation in Cyprus to save the Turkish presence on the Island, to stop the massacres of the armed Greek gangs against the Turks on the Island, and to establish a lasting peace. Although forty-seven years have passed since the Cyprus Peace Operation, the political insolvency on the Island is still on the agenda of the parties and the parties living on the Island. By this study, it is aimed to convey the memories of the witnesses by conducting oral history studies with non-commissioned officers and officers who participated in the Cyprus Peace Operation forty-seven years ago. Retired Senior Colonel İlkin Sungur, who took part in the conversation, was the commander of the landing craft during the operation. He is a lieutenant in rank. Retired Senior Staff Sergeant Nevzat Güler is the first unit to set foot on the island from the sea as an amphibious marine infantry commando.

In the interview, the following questions were asked to the veterans, respectively; How did you learn to join the campaign? Which unit were you in during the operation? Did you hear the slogan "Ayşe Tatile Çıksın" after the operation? How did you learn about the Kocatepe Destroyer disaster? What has changed in your life, positive or negative, after becoming a veteran? Do you find the interest shown by the state and official institutions to veterans sufficient? How was your psychology affected after the operation? 47 years have passed since the operation. Do you think the operation has been adequately transferred to the younger generations? In the preparation phase of the questions, an axis was drawn, centered on the veterans, by making use of the information gathered from the literature review. The narrations of the interviewed veterans sometimes include the answer to

the next question. In such cases, the researcher conducting the interview did not interrupt the narration in order not to disturb the coherence. Additional questions were added in some interviews.

It has been 47 years since the Cyprus Peace Operation, which is the first overseas military operation in the history of the Republic of Turkey. The concept “veteran” in Turkey has been built on the veterans of Cyprus, with the veterans of the War of Independence and the Korean War left their lives in the last two decades. Although the question of whether cinema films, documentary programs and various programs about Cyprus are adequately made is not within the scope of this study, it has been seen during the study that it is insufficient especially in terms of transferring information to new generations and keeping awareness about Cyprus alive. Of course, meeting with high-ranking officers in an oral history study for Cypriot veterans brings with it difficulties due to the age limit. For example, this point will be understood when the difference in years between 1974 and 2021 for a lieutenant colonel who is in his 20 years of professional life is considered.

Keywords: Amphibious, Veteran, Airborne, Cyprus Peace Operation, Oral History Study

GİRİŞ

Kıbrıs adası, 9283 kilometrekarelik yüz ölçümü ile Akdeniz’in Sicilya ve Sardinya’dan sonra üçüncü, Doğu Akdeniz’in ise en büyük adasıdır. Konumu itibariyle ticaret yolları üzerinde bulunan adanın tarihsel değeri vardır. Adanın ismi hakkında birçok açıklama bulunmaktadır. Kıbrıs kelimesinin, kına çiçeğinden, Kral Kınıros’un veya Yunan mitolojisindeki aşk tanrıçası Kipris’ten geldiği aktarılan rivayetler arasındadır. Latince bakır anlamına gelen ‘cuprum’ kelimesinin de adanın isminin kökenini oluşturduğu iddiası bulunmaktadır.¹ İskenderun körfezine doğru uzanan ada, Anamur’a 40 mil, Yunanistan’a 1100 mil mesafededir. Adanın iklim şartları, Anadolu’nun orta ve güney sahilleriyle ortak özellikler taşımaktadır. Bitki örtüsü ve adadaki hayvan topluluğu da Türkiye’nin Akdeniz bölgesiyle benzerlikler taşımaktadır.² Kıbrıs Adası, tarih boyunca birçok medeniyetin hakimiyeti altında kalmıştır. Hitit, Mısır, Yunan, Fenike, Asur, Pers, Büyük İskender İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Doğu Roma (Bizans), Ceneviz, Venedik ve Memlukler, sırasıyla Kıbrıs Adası’na tarih boyunca hâkim olmuşlardır. Haçlı Seferleri sırasında haçlıların işgal edip yağmaladıkları ada, Osmanlı Devleti’nin Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır seferi sırasında Venediklerin kontrolündeydi. Osmanlı Devleti’nin Memlukleri tasfiye ettiği süreçte, Venedik, Kıbrıs için Memluklere verdiği yıllık vergiyi Osmanlı Devleti’ne ödemeye başlamıştır.³ Venedik’in Osmanlı Devleti aleyhine ittifak girişimlerinde bulunması, adayı Doğu Akdeniz’de Osmanlı’nın ticaret ve hac yolları için bir tehdit unsuru olarak kullanması üzerine 1570 yılında Osmanlı Devleti, adayı kuşatmıştır. 1571’de adanın önemli şehirleri düşerken, adanın tamamı 7 Mart 1573 yılında Osmanlı Devleti’nin kontrolüne geçmiştir.⁴

Osmanlı Devleti, adanın kontrolünü ele geçirdikten sonra Anadolu Eyaleti’nden Alanya, Karaman Eyaleti’nden İçel, Sis Eyaleti’nden Zulkadir, Halep Eyaleti’nden Tarsus’u alarak bir Kıbrıs Eyaleti kurmuşlardır. Muzaffer Paşa, Kıbrıs’ın ilk beylerbeyi olarak atanmıştır.⁵ Üç yüzyıl Osmanlı idaresinde kalan Kıbrıs, 1877-1878 Osmanlı- Rus Harbi sonrasında toplanan 1878 Berlin Kongresi’nde, Osmanlı lehine arabuluculuk yürüten İngiltere’ye geçici olarak bırakılmıştır. Adadaki geçici İngiliz yönetimi devam ederken, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla, Osmanlı Devleti’nin İttifak Bloğunda savaşa girmesi üzerine İngiltere, Kıbrıs’ı

¹ Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs’ta Türk Eserleri*, Türk Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1977, s. 13.

² Alasya, *a.g.e.*, s. 14.

³ Mikail Kolutek, “Kıbrıs Barış Harekati’nin Artvin Gazetelerine Yansımaları Üzerine Bir Basın Kritiği, *Dr. Cezmi Karasu Armağanı: Ustaya Saygı*, Gazi Kitabevi, Ankara 2021, s. 155.

⁴ Alasya, *a.g.e.*, s. 78.

⁵ George Hill, *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 4.

ilhak ettiği ilan etmiştir.⁶ Birinci Dünya Savaşı'nda Ortadoğu üzerine planları olan İngiltere ve Fransa, Filistin cephesinde Kıbrıs Adası'nı askeri üs olarak kullanmışlardır. Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu isminde birlik kuran İngilizler, bu birlikle adada asayişini sağlamış ve birliği Türkiye aleyhine faaliyetlerle kullanmıştır.⁷

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanan Millî Mücadele döneminde Kıbrıs Adası'ndaki Türk varlığı, Anadolu'daki kurtuluş hareketiyle yakından ilgilenmiştir. 1930'larda adadaki Kıbrıs Türkleri, müstakil bir Türk devletinde yaşamak arzusuyla Türkiye'ye göç etmeye başlamıştır. 1935 yılına gelindiğinde adadan Türkiye'ye göç eden Türklerin sayısı 20.000'i bulmuştur.⁸ Bu sayı, adadaki 1934 sayımında 65.303 olan Türk nüfusunun üçte birine eşittir. Adadan Türkiye'ye bu denli yoğun göçün yaşanması üzerine Rum nüfusun çoğunluğu teşkil edeceği düşüncesiyle Kıbrıs'taki Türk aydınları göçün olumsuz sonuçlar doğurması ihtimaline karşılık yazılar kaleme almışlardır. Adadaki Türk toplumu uyarmak için Hoca Said Efendi, 6 Haziran 1935 tarihinde yayın hayatına başlayan Ses gazetesinin 24 Haziran 1935 tarihli sayısında "Hicret Meselesi" başlıklı bir yazı serisi başlatmıştır. Yazar, 'Kıbrıs Türkünün zaten zayıflayan bünyesini çok sarsacak' bir sorun olarak göçü nitelendirmesi, Türk hükümetinin de tedbir almasına yol açmıştır.⁹

Kıbrıs'taki Türk varlığı yönündeki endişeler haksız değildir. 21 Ekim 1931 tarihinde adadaki Rumlar, adanın Yunanistan'a ilhakı için bir isyan tertip etmişlerdir.¹⁰ İsyan, İngiltere tarafından bastırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Yunanistan'ı ve Ege adalarını işgali üzerine Kıbrıs'ın akıbeti de tartışma konusu olmuştur. Almanya'nın bir sonraki adımında Kıbrıs'ı işgal edeceği iddiaları Türkiye basınında yazı konusu olmuştur.¹¹ Savaş sırasında Almanların Yunanistan'ı işgali üzerine, Yunanlı mülteciler Kıbrıs'a iltica etmiştir. İngiltere'nin Kıbrıs Valisi, 24 Ocak 1942 itibarıyla Kıbrıs'a sığınan Yunan mülteciler arasında askerliğe elverişli olanların Hayfa'ya gönderildiklerini aktarmaktadır.¹² 16 Nisan 1942 tarihine kadar adaya gelen 3272 Yunan mültecinin 700 kadarının askerliğe elverişli olduğu gerekçesiyle talime ayrılmıştır. Kıbrıs'taki Türk varlığı, İngiltere Kralının isteği doğrultusunda savaşın yıl dönümünde 'Milli Dua Günü' düzenlemiştir. Yine savaş sırasında Alman işgalinde kalan Polonya'dan kaçan 500 Polonyalı mülteci de Kıbrıs Adası'na getirilerek ikamet etmesi sağlanmıştır.¹³

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber savaşın kazanan tarafta yer almakla beraber siyasi, askeri ve ekonomik alanda ağır tahribat yaşayan İngiltere, dünyanın dört bir yanındaki sömürgelerinden çekilme politikası izlemeye başlamıştır. İngiltere'nin adadan çekilme kararı, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını isteyen Rumları tekrar harekete geçirmiştir. 16 Ocak 1950 tarihinde Rumlar bir plebisit düzenleyerek ilhak teşebbüsünde bulunmuşlardır. İngiltere ve Türkiye'nin plebisiti tanımadığını açıklaması üzerine geri adım atan Rumlar, bunun bir plebisit olmadığı, nüfus sayımı yapıldığını iddia etmişlerdir. Bu gelişmeler Türkiye'deki gençlerin tepkisine neden olmuştur. Türkiye'de gençlerin bir Kıbrıs mitingi düzenlemek istemeleri üzerine 23 Ocak 1950 tarihinde dönemin Türkiye Dış İşleri Bakanı Necmeddin Sadak; "*Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur, İngiltere'nin Kıbrıs'ı başka bir devlete terk etmeyeceğine dair kanaatimiz tamdır. Gençlerimiz beyhude heyecana kapılıp yoruluyorlar*"

⁶ Alasya, *a.g.e.*, s. 116; Kolutek, *a.g.m.*, s. 155.

⁷ Kolutek, *a.g.e.*, s. 156.

⁸ Sabahattin İsmail ve Ergin Birinci, *Atatürk Döneminde Türkiye – Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa 1989, s. 83.

⁹ İsmail ve Birinci, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁰ Kıbrıs'la Yunanistan'ın birleşmesi yönündeki siyasi harekete *Enosis* denilmiştir.

¹¹ Bkz, Çağhan Sarı, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Ege Adaları'nı İşgali Hakkında Türk Basınındaki Haberlerin İncelenmesi", *Bellek Dergisi*, Aralık 2020, C. 2, S. 2, ss. 229-248.

¹² Ulvi Keser, *Kıbrısta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006. 102.

¹³ Keser, *a.g.e.*, s. 105.

demıştır.¹⁴ Bu açıklamadan kısa süre sonra Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle¹⁵ Dış İşleri Bakanı Fuad Köprülü de "Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur" açıklamasını yapmıştır. 18 Ekim 1950 tarihinde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğuna seçilen Makarios ise 20 Ekim günü yemin töreninde 'Milli bağımsızlığımızın gerçekleşmesi için mücadele edeceğime ve Kıbrıs'ı anavatan Yunanistan'a ilhaktan asla vazgeçmeyeceğime yemin ederim' diyerek ant içmiştir.¹⁶

Demokrat Parti iktidarının ilk döneminde Türk Yunan ilişkileri olumlu bir atmosferde seyrederken, 20 Ağustos 1954 tarihinde Yunanistan'ın, Birleşmiş Milletler'e başvurmasıyla bozulmuştur. Yunanistan, BM'den Kıbrıs için self-determinasyon hakkı talep etmiştir.¹⁷ BM'nin teklife henüz yanıt vermediği sırada, 31 Ağustos 1954 tarihinde Faik Kaymak'ın başkanlığında üç kişilik bir heyet, Kıbrıs'tan Türkiye'ye geldi. Bu heyetin girişimleri sonucunda 11 Eylül 1954'te Ankara'da '*Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti*' kuruldu. Cemiyetin kuruluşuna Türk Milli Talebe Birliği ön ayak olurken, cemiyetin kuruluşu için Gazeteciler Lokali'ndeki toplantıya; Türk-İş Federasyonu, Milli Gençlik Komitesi, Türk Devrim Ocakları, Ankara Fikir Kulübü, Kıbrıs Türk Kültür Derneği, Şoförler Cemiyeti, Tabipler Derneği, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Gençlik Kollarından üyeler ile siyasi partilerin birer temsilcisi katıldı.¹⁸ Türkiye, öncesinde izlediği Kıbrıs politikasını terk ederek, Kıbrıs meselesinin varlığını böylelikle kabul etmiş oldu. Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken 14 Aralık 1954 günü Yunanistan'ın talebini görüşen BM, self-determinasyon talebini reddetti. 1 Nisan 1955'ten itibaren adadaki Rumlar, silahlı eylemlere giriştiler. Adadaki İngiliz misyonunu hedef alan saldırılardan sonra 30 Haziran 1955'te İngiltere, Kıbrıs'ın geleceğini masaya yatırmak için Türkiye ve Yunanistan'ı konferansa davet etti. 29 Ağustos'ta Londra'da toplanan konferansa İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın Dış İşleri Bakanları iştirak etti.¹⁹

Londra Konferansında Yunanistan delegasyonu, self-determinasyon talebini yineledi. İngiltere, adadan tamamen çekilmeyeceğini, ancak adadaki statünün değiştirilmesinden yana olduğunu bildirdi. Türkiye, Yunan delegasyonunun talebine tamamen karşı çıkarak, adadaki Türk varlığının haklarının garanti altına alınacağı bir statü değişikliğinden yana olduğunu açıkladı. Konferans devam ederken, *Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti*, Türkiye'de kamuoyu oluşturma gayretindeydi. 30 Ağustos 1950'de İstanbul'da Kıbrıs mitingi düzenlendi. Cemiyet, 4 Eylül günü, Londra'da 5000 Türk'ün katıldığı bir miting tertip ederken Türkiye'den çok sayıda tebrik telgrafi çekildi.²⁰

Türkiye'deki siyasi hava giderek gerginleşirken 6 Eylül 1955 günü saat 13.00'da Anadolu Ajansı'nın radyodan bildirdiği haberle, Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı duyuruldu.²¹ İstanbul Ekspres gazetesinin öğleden sonra ikinci baskı girerek manşetten verdiği haber metni şöyledir: "*Saat 15.35'te Atina'daki ateşemiliterimiz Kurmay Albay Şekip Bey'den aldığımız bilgiye göre radyodan ve Anadolu Ajansı'ndan yayınlanan haberlerin doğru olduğu*

¹⁴ Faruk Bekarlar, *Kıbrıs Sorununun Doğuşu Menderes Dönemi Türk Yunan İlişkileri*, Arayış Yayınları, İstanbul 2006, s. 81-82.

¹⁵ Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi hakkında bkz: Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara 200; Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınları, İstanbul 2007; Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

¹⁶ Bekarlar, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁷ Kolutek, *a.g.m.*, s. 156.

¹⁸ Hüseyin Agun, *Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası 1950-1960*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1997, s. 11.

¹⁹ Çağhan Sarı, "6-7 Eylül'ün Ezberi Sabri Yirmibeşoğlu", *İhtimal Dergisi*, Ekim 2016, S.5, s. 11.

²⁰ Fatih Akın, *Türkiye'de Azınlık Politikaları & 6 – 7 Eylül 1955 Olayları*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2006, s. 136

²¹ 6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar – Belgeler Fahri Çoker Arşivi, Yay. Yön. Zafer Karaca, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. IX.

öğrendik".²² Bu haberle Türk siyasi hayatına 6-7 Eylül 1955 Olayları olarak geçen nümayiş meydana geldi.²³ Türkiye'deki yaşanan 6-7 Eylül 1955 Olayları'ndan sonra, Londra Konferansı, tarafların ortak bir noktada buluşmalarını üzerine kapandı.²⁴ Rumlar, EOKA adında bir örgüt kurarak Yunanistan'la birleşme projeleri olan *Enosis* için tekrar silahlı eylemlere yöneldiler. Kıbrıs Türkleri, varlıklarını korumak için 1955 yılında Volkan adında bir direniş örgütü kurdular. Ardından Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denktaş liderliğinde Türk Mukavemet Teşkilatı oluşturuldu.²⁵ 2 Ocak 1957 tarihinde adadaki Türk varlığının lideri Dr. Fazıl Küçük, toplumların coğrafi olarak ayrılmasıyla neticelenecek bir taksim fikrini açıkça dile getirdi.²⁶ 3 Aralık 1957'de İngiltere'nin Kıbrıs Valisi Hugh Foot, beş yıllık bir geçiş döneminin ardından adanın kendi kaderini tayin hakkıyla sonuçlanacak bir barış planını açıkladı. Planda Türk tarafı azınlık statüsünde bırakılıyordu. Türkiye bu planı kabul etmedi. 28 Aralık 1957'de Başbakan Adnan Menderes, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmasında adanın taksiminden yana olduklarına değindi.²⁷ Taraflar arasında silahlı mücadele devam ederken 1959 yılında İngiltere, bir kez daha tarafları bu kez Paris'te konferansa davet etti. Kıbrıs'ta müstakil bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması kabul edildi.

11 Şubat 1959 tarihinde yirmi maddeden oluşan Zürih Antlaşması, Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile Yunanistan Başbakanı Karamanlis tarafından imzalandı.²⁸ 19 Şubat'ta Kıbrıs'taki Rum ve Türklerin temsilcilerinin de katılımıyla Londra'da, Londra Antlaşması ismiyle imzalanarak tasdik edildi.²⁹ Bu antlaşma ile Kıbrıs'ta müstakil bir Kıbrıs Cumhuriyeti kuruluyordu. Rumca ve Türkçe resmi dil kabul ediliyor, 7 Rum ve 3 Türk'ten oluşan bir bakanlar kurulu meydana getiriliyordu. Devlet başkanlığına Makarios, başkan yardımcılığına Dr. Fazıl Küçük getiriliyordu. Bu antlaşma ile barışın sağlandığı kanaati kısa sürede boşa çıkmıştır.

1. Kıbrıs Barış Harekâtı

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına rağmen adadaki Rumların, Yunanistan'a ilhak hedefinden vazgeçmeyeceği kısa süre içerisinde anlaşılmıştır. 1963 yılının 20 Aralık gecesi, Rumlar adadaki Türklere yönelik saldırılara geçtiler. Devlet hastanesinde yatmakta olan Türk hastalar Rum doktorlar tarafından kanları çekilmek suretiyle öldürüldü.³⁰ Kumsa Baskını olarak bilinen saldırıyla başlayan saldırıları, 24 Aralık 1963'te Türk köyü olan Ayvasıl'daki katliam izledi.³¹ Bu saldırılara 'Kanlı Noel' adı verilirken, Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alay Komutanlığı'nda görevli Tabib Albay Nihat İlhan'ın eşi ve çocuklarının evlerinin banyosunda katledildiklerini gösteren fotoğraflar Türk kamuoyunda infiale yol açtı. Türk jetleri, 25 Aralık'ta ada üzerinde ihtar uçuşları yaptı.³² Türkiye, Zürih ve Londra Antlaşmalarındaki garantör devlet statüsünden doğan haklarını kullanarak adaya askeri müdahale hazırlıklarına girişti. Ancak olası bir başarısızlığa uğramak ve NATO üyesi Yunanistan'la bir savaşa girmek ihtimaline karşı Amerika Birleşik Devletleri'ne askeri müdahaleden haberdar edilmesine karar

²² Akın, a.g.e., s. 117.

²³ 6-7 Eylül 1955 Olayları, 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra kurulan Yassıada Mahkemeleri'nin gündemine gelmiş, olayların tertiplenmesinde suçlu bulunan dönemin başbakanı, Adnan Menderes, 6 yıl 3 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Bkz: Emine Gürsoy Naskali, *6-7 Eylül Olayları Davası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

²⁴ Tefik Çavdar, *Türkiye Demokrasi Tarihi – 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s. 50.

²⁵ Kolutek, a.g.m., s. 157.

²⁶ Etienne Copeaux ve Claire Mauss-Copeaux, *Taksim! Bölünmüş Kıbrıs 1964-2005*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 44.

²⁷ Copeaux ve Mauss-Copeaux, a.g.e., s. 45

²⁸ Alasya, a.g.e., s. 160.

²⁹ Kolutek, a.g.m., s. 157.

³⁰ Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008. S. 206

³¹ Serter, a.g.e., s. 214.

³² A.g.e., s. 216.

verildi.³³ ABD, Türkiye'nin ilettiği mesaja, 5 Haziran 1964'te ABD Başkanı Johnson'un imzasının olduğu bir mektupla yanıt verdi.³⁴ "Johnson Mektubu"³⁵ olarak bilinen yazılı metinle, ABD, Türkiye'nin Kıbrıs'a gerçekleştireceği müdahalede, kendisinin verdiği silah ve askeri teçhizatı kullanamayacağı, SSCB'nin dahil olması durumunda NATO'dan doğan müttefiklik yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini iletiyordu.³⁶ Dönemin başbakanı İsmet İnönü, 8 Haziran'da Dış İşleri'ne bir mektup kaleme aldırarak, ABD'nin yaklaşımını eleştirdi ve Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etme hakkının meşru olduğunu vurguladı.³⁷

Kıbrıs'ta gergin hava, Türkiye'nin müdahale restiyle bir süreliğine dinerken 15 Kasım 1967'de Rum askerlerinin Türk köyleri olan Geçitkale ve Boğaziçi'ni işgal etmesiyle yeniden yükseldi. Türk ve Yunan tarafı, meselenin nihai çözümü için bir kez daha bir araya geldiler. Ancak bu görüşmelerden de olumlu sonuç çıkmadı. İki NATO üyesi arasında bir savaşın çıkmasını engellemek adına, ABD Başkan Johnson taraflara savaşa yol açabilecek adımlardan kaçınmaları yönünde ikazda bulundu. 28 Kasım 1967'de "Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi" kuruldu.³⁸

Kıbrıs'ta Rumların silahlı örgütü EOKA'nın komutanı Grivas ile Makarios'un *Enosis* yolunda fikir ayrılığına düşmeleri, adadaki açmazı derinleştirmiştir. Silahlı yöntemle Türkleri imha etmek isteyen Grivas'a karşı Makarios, Türkleri ekonomik olarak çökertmek, akabinde adadan uzaklaştırmak suretiyle *Enosis*'e ulaşmak istemektedir. Yunanistan'da askeri darbe ile yönetimi ele geçiren Albaylar Cuntası, Grivas'tan yana tavır almışlardır. Yunanistan ile Makarios arasında ilişkilerin kopma noktasına gelmesi üzerine Makarios, Yunanistan Başbakanı Gizikis'e çok sert bir mektup göndererek EOKA'nın devamı niteliğindeki EOKA-B örgütünü kanunsuz bir cani topluluğu olarak nitelendirmiştir.³⁹ 5 Temmuz 1974 tarihinde Yunanistan'da yayın yapan Haravgi gazetesi, Yunan subayların Makarios'u devirecekleri bir darbe hazırlığını aktarması üzerine Türkiye, Kıbrıs'taki gelişmelere dikkat kesildi. 14 Temmuz 1974 tarihinde Tuğgeneral Nikos Sampson, bir grup subayla Lefkoşe'ye gelerek, 15 Temmuz günü darbeyi gerçekleştirerek, Makarios'u devirdi.⁴⁰ Aynı gün Kıbrıs'ta Lefkoşe'de bulunan Türk elçiliği, haberi Ankara'ya aktardı. Türkiye hükümeti, bir değerlendirme toplantısı yaparak, adaya askerî müdahale kararı aldı. 16 Temmuz'da İngiltere ve ABD'nin Ankara büyükelçiliklerine müdahale kararı bildirildi. 17 Temmuz'da dönemin başbakanı Bülent Ecevit, Kıbrıs'taki vaziyet hakkında müzakere için Londra'ya gitti. Burada İngiltere Başbakanı Harold Wilson, İngiltere Dış İşleri Bakanı James Callaghan ve ABD Dış İşleri Bakan yardımcısı Joseph Sisco ile görüşmeler yapıldı. İngiltere ve ABD'nin müdahaleye sıcak bakmamasına rağmen 19 Temmuz 1974'ün ilk saatlerinde Ankara'ya inen Bülent Ecevit, Genelkurmay Başkanı ile yaptığı toplantıda barış hareketinin son hazırlıklarını tamamladı. Bakanlar Kurulu'nun ivedilikle toplanmasının ardından 19 Temmuz 1974 günü Kıbrıs'a garantör devlet sıfatıyla müdahale kararı, yazılı olarak Genelkurmay Başkanlığı'na tebliğ edildi.⁴¹

20 Temmuz 1974 günü, "Atilla Harekâtı" koduyla başlayan Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs'taki Türk varlığını korumayı amaçlayan, uluslararası antlaşmaların dayandığı meşru haklar çerçevesinde bir barış hareketidir. 1964'ten bu yana

³³ Kolutek, *a.g.m.*, s. 158.

³⁴ Haluk Şahin, *Johnson Mektubu*, Gendaş Yayınları, İstanbul 2002, s. 11.

³⁵ Söz konusu mektup, 13 Haziran 1966 tarihinde gazeteci Cüneyt Arcayürek tarafından kamuoyuna paylaşılması üzerine Türk toplumunda tepki çekmiştir. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C.V, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s. 312.

³⁶ Turan, s. 310-311.

³⁷ Kolutek, *a.g.m.*, s. 158; Şahin, *a.g.e.*, s. 77-78.

³⁸ Kolutek, *a.g.m.*, s. 158.

³⁹ Keser, *a.g.e.*, s. 427.

⁴⁰ Keser, *a.g.e.*, s. 429-430.

⁴¹ Keser, *a.g.e.*, s. 443.

hazırlanan Türk ordusu, harekatta 498 şehit ve 1200 yaralı vermiştir. Birinci harekât, 24 Temmuz'da son bulurken, Cenevre'deki görüşmelerin tıkanması üzerine 14 Ağustos 1974'te ikinci harekât düzenlenmiştir.⁴²

2. Gazilerin Aktarımlarıyla 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı

2.1. Söyleşi Soruları ve İzlenen Yöntem Hakkında

Türkiye'de yurt genelinde birçok gazi dernekleri ve şubeleri bulunmaktadır. Çalışma için Türkiye Muharip Gaziler Derneği ile iletişime geçilmiştir. Ancak sözlü çalışmanın seyrini değiştiren bir gelişme ile harekât sırasında çıkarma gemisi komutanlığı yapmış Emekli Kıdemli Albay İlkin Sungur ile çıkarma da Kıbrıs'a ilk ayak basan birlikte yer alan Emekli Kıdemli Başçavuş Nevzat Güler'e ulaşılmıştır. Her iki gazi ile yapılan söyleşide, gazilere sırasıyla şu sorular yöneltilmiştir; Harekâta katılacağınızı nasıl öğrendiniz? Harekât sırasında hangi birlikte görevliydimiz? İkinci harekatta bulundunuz mu? Ayşe Tatile Çıksın parolasını harekât sonrasında mı duydunuz? Kocatepe Muhribi faciasını nasıl öğrendiniz? Gazi olduktan sonra hayatınızda olumlu ya da olumsuz neler değişti? Devletten ve resmî kurumlardan gazilere gösterilen ilgiyi yeterli buluyor musunuz? Harekât sonrası psikolojiniz nasıl etkilendi? Harekâtın üzerinden 47 yıl geçti. Sizce harekât, genç nesillere yeterli aktarıldı mı? Soruların hazırlık aşamasında literatür taramasından derlenen bilgilerden istifade edilerek, gazileri merkeze alan bir eksen çizilmiştir.

Söyleşi esnasında sözlü tarih çalışması yapılan gazilerin anlatımları bazen bir sonraki sorunun da yanıtını içermektedir. Bu gibi durumlarda söyleşiyi yürüten araştırmacı, insicamı bozmamak için anlatımı kesmemiştir. Bazı söyleşilerde de ilave sorular eklenmiştir. Görüşmeler gazilerin isteği doğrultusunda video kaydı altında gerçekleşmiştir. Kayıtlardan deşifre edilen metin gazilere gönderilmiş, ekleme veya metinden çıkarmak istedikleri bir ifadenin olup olmadığı sorulmuştur. Muvafakatleri alınmıştır.

2.2. Kıbrıs Gazisi Teğmen İlkin Sungur ile Görüşme

Emekli Deniz Albayı İlkin Sungur, Kıbrıs Barış Harekâtı'na katıldığı esnada kıdemli Üst Teğmen'dir.⁴³ Görüşmenin başında Kıbrıs'ın tarihi hakkında geniş bilgiler vermiştir. Harekât öncesi, Kıbrıs'ta garantör devletlerin görüşmeleri hakkında bilgi verdikten sonra bu diplomatik girişimlerin neticesiz kalması üzerine harekâtın yapılması mecburiyetinin doğduğunu aktarmaktadır. Sungur, ile gerçekleşen söyleşi iki kısımdan oluşurken birinci kısımda harekâtın başlangıcı ile ilgili şunları aktarmıştır:

“İlkin Sungur: İngiltere'ye görüşmeye gittiği zaman, dönemin başbakan yardımcısı marifetiyle, Türkiye'deki bütün unsurlar alarme edilmiştir. Kuvvet kaydırmaları, harp hazırlıkları, kırmızı alarm şeklinde vesaire unsurlar ortaya çıkmıştır. Ha keza bu arada bizim mensup olduğumuz Mersin'de bulunan çıkarma filosu da alarma geçirilmiştir. Hazırlıklar tamamlanmıştır. Şimdi Kıbrıs Harekâtı safahat esnasında II. Ordu'ya bağlı 39. tugay, Ankara'dan toplanan 39 ve 50. piyade alayı, Mersin Taşucu bölgesine intikal etmiştir. Biz Mersin'de 18 Temmuz'dan itibaren hazırlıkları tamamladık, 19'undan itibaren yüklemelere başladık. Yani karacı unsurlar, deniz piyade unsurları, onların harp silah araçları ve neler gerekirse, her türlü teçhizatını bizim çıkarma teknelerine yahut çıkarma gemilerine yüklemeye başladık. Bu aşağı yukarı 19 Temmuz saat 11.30'da ilk unsurlar, bizim deniz unsurları Mersin Limanı'ndan konvoyu teşkil etmek üzere ayrılmaya başladık. Saat 13.30'da sahilden ayrıldım. O esnada bizim o zamanki en büyük çıkarma gemimiz, hatırladığım kadarıyla halen daha hizmette Ertuğrul gemisine Mersin valisi, yanlış hatırlamıyorsam hükümetten de birkaç bakan

⁴² Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Kıbrıs Sorunu Kaygılı Yıllar (1974-1975)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 141.

⁴³ Görüşme, 28 Ocak 2021 tarihinde Sungur'un evinde gerçekleşmiştir.

bizi teşyi etmek, devletin silahlı kuvvetlerin arkasında olduğunu iş'ar etmek, moral vermek için konuşmalar yapıldı. Teşyi edildi. Konuşmalardan sonra 13.30'da yola çıkıldı. Biz beşinci hattık. En önde LCM olarak tabir edilen küçük tip aşağı yukarı 25 metre büyüklüğünde çıkarma aracı vardır. 50 veya 100 ton civarında deplasmanı vardır. Bunun içerisine mekanize malzemedir, ciptir, kamyondur vesaire konur. Ondan sonra LCU vardır, onlar aşağı yukarı 45 metredir, deplasmanı 450 ton olması lazım hem personel taşıyabilir hem tank zırhlı araç, top taşıyabilir. Bir de LCT tabir edilen 55-56 metre büyüklüğünde, tank, top vs yüklenebilen, 600 ton deplasmanı olan araçtır. Ben LCT 113'ün komutanıydım. Biz bunlara yüklendik ve intikale başladık. Yaklaşık 20 saat sonra, 110 deniz mili kadar mesafe aldık. Bir deniz mili 1852 metredir. Deniz safahatımız rahat geçti. Her ne kadar konvoy muhriplerle, muharip teknelerle, hücum botlarla ve avcı botlarla emniyete alınmış olsa da rahat bir seyirle 20 saatte Kıbrıs'a intikal ettik. Sabah saat 07.30 civarında kapak atmamız gerekirken sabah 09.30'da ancak kapak atabildik. Sabah saat 06.00'da zamanın başbakanı, devletin radyolarından Kıbrıs Harekatı'nın fiilen başlamış olduğunu ilan etti. Biz daha karasularına girmemiştik. Saat 06.00'dan 09.30'a kadar üç buçuk saat, saatte 5 mil süratle hareket ettik. 18 mil kala, o üç buçuk saatlik sürenin öncesinde biz bütün dünyaya hareketin başladığını deklare ettik. Zaten biliyorlardı, bilmek durumundalardı, keşif uçakları vesaire. Denizden baktığın zaman ufka tertemiz, en azından sabah güneş çıktıktan sonra birtakım unsurların gelmekte olduğu görüyorlardı. Neyse. Şimdi bütün bunlara rağmen, ellerindeki bütün avantajlara rağmen Kıbrıs Rumları, bizim oraya temerküz edemedi. Kıbrıs'ta bizim çıkartma yapabileceğimiz, daha önceki tatbikatlarımızda 800 metre genişliğinde alana biz dörtlü beşli unsur olarak sahile hücum eder, oraya kapak atar, dolayısıyla içimizdeki personeli, efendim cihazları, aletleri, topu tüfeği vesaireyi teçhizatın hepsini tahliye ederdik. Ama Kıbrıs'a vardığımızda ancak ve ancak 80 metrelik bir yere, aşağı yukarı çıkarma yapan 39 40 parça tekne ancak oraya çıkabildi. Benim, ilk dalgayı saymazsak on beş dakika sonra dördüncü dalga olarak kapak atmam lazımdı, plana göre sekize on kala, sekize beş kala kapak atmam lazımdı. Ben saat 13.00'da kapak attım. Tabi en son attım kapağı. Çünkü bizim hattımızın durumu oydu.⁴⁴ Şimdi en son kapak atma mecburiyetinde kaldım çünkü her ne kadar 80 metrelik alana çıkarma yapıyorsak da 39 40 parça tekne, oraya hücum ediyor. Daha doğrusu bir an evvel hareketin tekamülü, ilerlemesi, güçlendirilmesi bakımından, herkes bir an önce kendi içerisinde bulunan unsurları sahile bırakmak istiyor. Bir keşmekeşi yani bir disiplin düzen kalmadı o andaki şartlarda. İlk hatlar girip çıkarken, pervane tesiriyle mevcut kumları öne doğru taşıyor. Sahile üç metre mesafede kuru kapak atamadım yaş kapak durumunda kaldım. 50. Piyade Alayının unsurlarını gemiden tahliye ettik. Bu arada Kıbrıs Rumları yahut Rum muhafız unsurları, Yunan unsurları her ne kadar üç buçuk saat öncesinden bir hatta keşif vesaire unsurlarını sayarsak dört beş saat öncesinden birtakım avantajlara, bilgilere sahip olmasına rağmen öyle veya böyle belki bizim mücahitler, Türk Mukavemet Teşkilatı ve Kıbrıs Türk Alayı'nın 800 900 kişilik bir alaydı, onların mukavemetleriyle bizim çıkarma bölgemize intikal edemediler. Bu çıkarma bölgesi dediğimiz yer de Girne limanının beş kara mili, 8 kilometre batıya bakan kısmıdır."⁴⁵

Sungur, denizden Kıbrıs'a yapılan çıkartmanın ilk saatlerini böyle aktarmaktadır. Harekatın başarısıyla ilgili görüşlerini şöyle anlatmaktadır:

“Yüzde seksen zayıt bile olsa başarılı olarak mütalaa edilir literatürde. Deniz çıkarma harekâtında yüzde altmış zayıt bile büyük başarıdır. Bizim Kıbrıs Harekatı'ndaki bütün kaybımız, adaya çıktuktan sonra deniz piyadeden 65 kişi, karacılardan 415 kişi, Hava Kuvvetleri'nden, onlar hava irtibat subayları vesaire oluyor 5 kişi, jandarmadan komando vesaire 13 kişi olmak üzere bizim silahlı kuvvetlerden toplam 498 kişidir. Harekât esnasında

⁴⁴ Söyleşinin bu noktasında Sungur, çıkarma gemisinin önündeki rampanın açılarak kapak atma tabirini izah etmektedir.

⁴⁵ İlk Sungur ile yapılan söyleşi, 28 Ocak 2021.

oraya intikal eden deniz unsurları, hava unsurları, jandarma hesap ettiğiniz zaman yani 15-20.000 kişidir. Mücahitlerden ise 70 şehit, Rumlar tarafından sivillerden katledilen 270 kişidir. Bizim ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri'nden 1200 yaralımız mevcuttur. Rumlar marifetiyle tekrar yaralanmış olan Kıbrıs Türkü unsurlar 1800-2000 civarında. Saat 09.30'dan 16.00'ya kadar olan hareketimizi fazla engelleyemediler. 16.00'dan sonra Kıbrıs Yunan Alayı ve Rum muhafızlar, Türklerin köprübaşını ele geçirmek için bir harekât teşkil etmeye çalıştılar. Ama gerek alay gerek deniz piyade gerekse karaya çıkan kara kuvvetleri unsurları tarafından bertaraf edildi. Onlara ait silah, araç gereçler imha edildi. Onların kayıpları aşağı yukarı 4-4.500 kişi, yaralıları 12-13.000 kişi şeklinde hareketin o safhası bitti. Şimdi şunu da söyleyeyim anti parantez, Türkiye'nin deniz sınırı 8333 kilometre, kara sınırı ise 2753 kilometre. Yani %75,2 i deniz sınırı. Türkiye haritayı hatırlayacak olursanız bir yarımada. Üç tarafı denizlerle çevrili, deniz hak ve menfaatleri, birinci planda olması lazımdır. Osmanlı'dan 1970lere kadar Türkiye deniz hak ve menfaatlerini ihmal etmiştir. Bugün yaşanan zorlukların arka planında bu vardır.”⁴⁶

Sungur'a söyleşinin ikinci kısmında yöneltilen sorular ve yanıtlar şöyledir:

“Soru – Harekata katılacağınızı nasıl öğrendiniz? 15 Temmuz'da Kıbrıs'ta bir ayaklanma oldu, daha doğrusu Nikos Samson marifetiyle EOKA ayaklanması oldu. O zamanki Kıbrıs Cumhuriyeti'ne karşı birtakım eylemler yapıldı, Kıbrıs Cumhurbaşkanı kaçırılmaya çalışıldı. Bunun üzerine zaten Türkiye genel olarak alarma geçti. Başbakan İngiltere'ye giderken Türk Silahlı Kuvvetleri alarm edildi. İskenderun'dan ve diğer 39 ve 50. Alay unsurları Mersin'e intikal etmeye başladı. Biz de iki gün evvelinden her türlü ikmallerimizi yapmak ve hazırlıklarımızı tamamlamak durumundaydık.

Soru – Harekât sırasında hangi birlikte görevliydimiz? Bizim komutanlığımız Çıkarma Filosu Komutanlığıydı. Bünyesinde amfibi piyade alayı, lojistik unsurlar, liman teşkilatı bir de çıkarma gemileri komutanlığı mevcuttu. Biz de çıkarma gemileri komutanlığının çıkarma grup komutanlığında iddik. Esas ana filomuz oydu. Direk Güney Deniz Sahası Komutanlığına bağlı olan çıkarma filosunun mensubuyum. Ben o zaman kıdemli Üst Teğmen olarak çıkarma gemisi komutanıydım.

Soru – Kıbrıs'a çıktığımız anda ne hissettiniz? Şunu söyleyebilirim, limandan ayrıldıktan sonra teknede kara kuvvetlerinin unsurları ve tabur komutanları vardı, köprü üstünde muayyen bir yerde kendi personelimi topladım. Şuandaki gidişimiz bir harp gidişidir, bunun sonu ya şehit olmaktır ya gazi olmaktır şeklinde, kendimce bir konuşma yaptım. Limandan hareket ettiğim andan itibaren kafamdan her şey silindi ne ailem ne çocuklarım ne eşim ne şu ne bu. Bir tek hedefimiz, oraya intikal etmek ve içimizde bulunan kuvveti oraya boşaltmaktı. Oraya 13.30'da vardık, biraz zor bela yani yaş kapak attığımızdan dolayı içimizdeki kara kuvvetleri unsurlarını tahliye ettik, asker araç gereçlerini ve zırhlı araçları. Tahliye ettikten sonra hemen çıkmamız lazım ama topuk diye tabir ettiğimiz kum tepesinde kaldık, Öne doğru gitmiş olan kumların üzerinde gemiyi çıkaramadık. Başka arkadaşlar, halatla yardım etmek istediler, baktık olmuyor, römorkörü bekleyeceğiz dedik. O esnada ben sahile çıktım. Adım attım. Esir nasıl oluyormuş, düşman askeri nasıl bir şeymiş, efendim buralar ne menem bir şeymiş düşüncesiyle şöyle etrafa bakındım. Çıkarma bölgesinin emniyetini sağlayan üst teğmen rütbesinde deniz piyade arkadaşlar vardı, onların toparlayıp getirdikleri esir mesafesinde gerek sivil gerek asker niteliğinde olanlar vardı. Demek bu iş böyle oluyormuş deyip tekrar tekneye geldik.

Soru – İkinci harekatta da bulundunuz mu? İkinci harekât deniz piyade unsurları, hava indirme unsurları ve kara kuvvetleri jandarma unsurları marifetiyle yapılan bir harekattir. Şunu söylemeyi unuttum. İlk gün ben en son personeli tahliye ettikten sonra çıkarma yapan birliğimiz

⁴⁶ İlk Sungur ile yapılan söyleşi, 28 Ocak 2021.

üç kilometre karelik üçgen içerisinde mahkûm kaldı. İlk yirmi dört saatte daha fazla genişleyemediler. Ertesi gün hükümet ateşkes ilan etti. Ama bizimkiler müteveccih gerek Rum muhafız alayı gerek Yunan alayı tarafından yöneltilen hücumları bertaraf etmek için yavaş yavaş yayılmaya başladı. Ona rağmen baktılar bizim unsurlar gerek stratejik yerler gerekse tehdit unsurları hesaba katıldığında kesin netice almak icap etti kararına varınca 16-18 Ağustos'ta ikinci harekât icra edildi. Biz ikinci harekâta kadar Mersin'den Kıbrıs'a devamlı nakliyat yaptık. Askeri nakliyat, gıda, teçhizat, mühimmat, zırhlı araçlar vesaire. O safahatı devam ettirdik. Yaklaşık bu bir sene sürdü. Yerine göre personel nakli. Bu ikinci harekâta biz çıkarma unsurları olarak dahil olmadık, nakliyat görevi yaptık.

Soru – İkinci harekâtin parolası Ayşe Tatile Çıksın parolasını ne zaman öğrendiniz? Biz onlara daha sonra muttali olduk, hükümet seviyesinde veyahut üst seviyede olan şeyler.

Soru – Kocatepe Muhribi faciasını nasıl öğrendiniz? Maalesef muhabere, karşılıklı koordine zafiyetinden mütevellit bizim Kocatepe gemimiz, kendi uçaklarımız tarafından imha edilmiştir. Yanlış istihbarat ve yanlış yönlendirme ile Yunanistan'dan bir konvoy gelmektedir bilgisi elde ediliyor. Kör bombardıman sahası olarak tabir edilen harekât sahası vardır. Konvoyu imha etmek için üç muhribimiz o bölgeye sevk ediliyor. Ankara'da hava kuvvetleri, deniz kuvvetlerinden bu bölgede kuvvet olup olmadığını sorduğunda hayır yanıtını alıyor. Ama bir yandan da Yunanlılara karşı bir deniz zaferi elde etmek için oraya kuvvet gönderilmesi emri veriliyor. İki taraf arasında anlaşılmaz bir kopukluk yaşanıyor. Hava kuvvetlerimizin uçakları, Türk deniz unsurlarının o bölgede olmadığı bilgisini alınca evvela keşif dalışları yapıyorlar. Bakıyorlar Türk bayrağı. Telsiz konuşmalarında Türkçe şeyler. Vay namussuzlar diyorlar, bunlar hem Türk bayrağı takıyorlar hem Türkçe konuşuyorlar bizi yanıltmak istiyorlar şeklinde düşünüyorlar. Başlıyorlar vurmaya. Üç tane gemiden iki tanesi mümkün asgari zayıyla bölgeden uzaklaşıyor. Ama Kocatepe vahim yara aldığı için hareketten sarkıt düşüyor. Biz Türk'üz deyip flama sallamalarına rağmen kendilerini ispatlayamıyorlar. En sonunda yanlış aklımda kalmadıysa oradaki pilotlardan harp akademilerinde beraber okurken lakabı soruluyor, o zaman bombardıman kesiliyor. Ama bizim gemimiz ağır yara alıyor, 54 tane şehidimiz var. Bir tanesi benim sınıf arkadaşımıdır.⁴⁷

Soru – Gazi olduktan sonra hayatınızda olumlu ya da olumsuz neler değişti? Hiçbir şey değişmedi. 1974'te harekâti yaptık. 1985'te gaziliğimiz kabul edildi. Şu var, bana çok büyük faydası olmadı ama mesela toplu ulaşım araçlarında kullanılan bir gazi kartı var. Mülkiyet vergisi gazilere de mesela yok, elektrik su faturalarında yüzde yirmi bir indirim söz konusu. Minimal seviyede istifade ettiğimiz şeyler, ama onun haricinde benim yaşama tarzımda, saygı değer refikam da burada, bir değişiklik olmadı. Bir devlet, kırk sene elli sene altmış sene yüz sene askerini besler, bir gün veya bir saat içindir. Biz o bir gün veya bir saat için bize devletin vermiş olduklarını kendi çapımızda karşılığını ödedik diye mütalaa ederiz. Hayatı boyunca savaş görmemiş asker vardır. Biz onun hazzını yaşıyoruz diyelim. Muharipliği yaşadım. Diyeceksiniz ki eline tabanca tüfek aldın da düşmanın içerisine daldın mı yok, ben de kendi çapımda bana verilen görevi yerine getirmeye çalıştım.

Soru – Devletten ve resmî kurumlardan gazilere gösterilen ilgiyi yeterli buluyor musunuz? Şimdi bu idrak meselesi. Devlet bize birtakım imkanlar sağlıyor. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Maliye Bakanlığı vesaire çerçevesinde bir şeyler oluyor. Ama birebir muhatap olunduğu zaman sade vatandaş, asker olarak veya devletin bürokratik kademesinde görev alan insanların idrak ve izanına bağlı bir şey bu. Mesela zaman zaman medyada karşımıza çıkıyor, adam Kıbrıs gazisi, daha önceleri Kore gazisi, daha öncesi İstiklal Savaşı gazisi,

⁴⁷ Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Kocatepe Muhribi hakkında bkz: Özhan Bakkalbaşoğlu, *Kıbrıs Barış Harekâtı TCG Kocatepe Nasıl Battı (Bir Akıl Tutulması)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020; Ulus İrkad, *1974 Baf Çarpışmaları ve Kocatepe Olayı*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2011.

affedersiniz kıymeti olmuyor. İnsanların idrakine, değerlendirme kapasitesine bağlı bir şey. Ben de buna fazla kulak asmıyorum. Bu pandemi sürecinde de bir sene de en fazla 15-20 defa insanlarla teşriki mesaim olmuştur. Zaten gazi olduğumu veya asker kişi olduğumu beyan etmem.

Soru – Harekât sonrası psikolojiniz nasıl etkilendi? İyi etkilendi (Tebessüm) Kendimi muharip bir gazi olarak telakki ettim. Her ne kadar gazi unvanını almamış olsam bile.⁴⁸ Sureti katiyette en ufak bir stres, üzüntüm olmadı. Bunu da anti parantez söyleyeyim o zaman. Ben 13.30’den akşam 20.00’a kadar çıkmadım, sahilde kaldım. O arada Rumlar havan hücumu yapıyorlardı. Sanki benim teknemin üzerinde bir fanus varmış gibi, bombalar tekneye gelmeden etrafıma düşüyordu. Bunu yaşadım. Bu benim için büyük bir memnuniyet. Beni daha çok morallendirdi. Gece sular yükselmeye başladı ve bir dozer de yardım etti, teknemle sahilten ayrıldım. Sahilden ayrılırken 39 yaralı Türk askeri, 1 şehit aldım çünkü sahilde sağlık unsuru yoktu o esnada. Kurulamamıştı. Mersin’e doğru intikale başladım. Yolda, tam teşekküllü hastanesi olan Ertuğrul gemisiyle telsiz irtibatı kurdum, 39 yaralı taşıdığımı bildirdim. Sabah 07.30 08.00 sularında yaralılarımızı ve şehidi Ertuğrul gemisine intikal ettirdim. Yukarı çıktık, çıkarma filosu komutanına, çıkarma gemileri komodoruna durumu rapor ettik. Talepleri ihtiyaçları ilettik, tepede dolaşan mahiyetini bilemediğimiz delta kanatlı uçak vardı onu belirttik. Ancak diğer gemilerin oraya intikal etmesinden 18 saat sonra tekrar Mersin limanına vardım.

Soru – Harekâtın üzerinden 46 yıl geçti. Sizce harekât, genç nesillere yeterli aktarıldı mı? Hayır. Anlatılmadı. Takdir bile edilmedi. Ne olduğu ne için olduğu anlatılmadı. Ben iyi kötü safahatı anlatmaya çalıştım. Yazıcımla çalışıyor olsaydı notlarımı hattı zatında size daha tafsilatlı verebilirdim. 1960’lardan ve 1970’lerden itibaren yetiştirilen vatandaşlar, bunun daha idrakinde değil. Türk deniz hak ve menfaatlerini daha önce ifade etmeye çalıştım. 780.000 kilometrekarelik bir ülkemiz var. 462.000 kilometrekarelik deniz menfaat sahamız var. Kıbrıs meselesi bizim için sadece Kıbrıs Türkleri değildir. Kıbrıs’ın mevcudiyeti, Türkiye’nin güneyden kuşatılmasını engelleyecek bir unsurdur. Denizin ne demek olduğunun benimsenmesi lazımdır.

2.3. Kıbrıs Gazisi Astsubay Nevzat Güler ile Görüşme

Emekli kıdemli Başçavuş Nevzat Güler, Kıbrıs Barış Harekâtı’nda amfibi deniz piyade olarak katılmıştır. Kendisi ile ikamet ettiği Tuzla’da 2 Şubat 2021 tarihinde gerçekleşen görüşmenin tam metni şöyledir:⁴⁹

Soru- Harekâta katılacağınızı nasıl öğrendiniz? 20 Temmuz’dan 1 sene öncesinden Kıbrıs’ın topografik yapısının çıkartmanın ne şekilde yapılacağını ilk başta Gölcükte ardından İskenderun’da amfibi tugayda çıkartma eğitimleri vesaire aldık. Kıbrıs harekâtından 2-3 ay önce bir denetleme heyeti geldi. Heyet genelde tuğgeneral tümgenerallerden oluşuyordu subay astsubay ve erlere savaş için eğitimler ve denetlemelere tabi tuttular ve %100 savaşa ve taktiksel müdahaleye hazır olduğuna dair rapor verdiler. O zaman taburdaki askerlere pentatlon eğitimi verildi. Kıbrıs olaylar başlamadan 2 3 gün önceden bizi İskenderun’dan çıkartma gemileri ile Gülcihan adı verilen bölgeye götürüldük. 18 Temmuz günü subay ve astsubaylar kan ter içinde cephaneleri mühimmatları envanterleri Ertuğrul gemisine yükledik. 1. ve 2. tabur olarak Ertuğrul gemisine yerleştik. 19 Temmuz sabahı tam gemi limandan ayrılırken durdurulduk ve bütün tabur geminin güvertesine çağrıldı dönemin diyanet işleri başkanı Lütfi Doğan ve Mersin valisi ile gemide savaş öncesi moral niyetine dua etmek için geminin tepesine çıktılar. O an gençliğin verdiği enerji ile arkadaşlarım ile şakalaşıyorduk bizim şakalaştığımızı gören bir arkadaşım “Yarın leblebi toplamaya değil savaşa gidiyoruz niye bu kadar

⁴⁸ İlkin Sungur, yukarıda gazilik unvanını 1985 yılında aldığını ifade etmiştir.

⁴⁹ Nevzat Güler ile yapılan söyleşi, 2 Şubat 2021.

eğleniyorsunuz” dedi, biz o an onu ciddiye almadık ertesi gün ilk şehit olan asker bu arkadaşımızdı. Biz şakalaşmaya devam ettiğimiz sırada diyanet işleri başkanı Lütfi Bey bizlere “Sizler yarın savaşa gidiyorsunuz bazılarınız şehitlik mertebesine erişeceksiniz!” dedi ilk defa savaşa gideceğimizi ciddi anlamda hissettik. 19-20 Temmuz arası gemi limandan hareket etti ve Akdeniz açıklarında ülkeler arasında anlaşma gerçekleşmesini bekledik. 20 Temmuz sabah saat 5-5.30 civarında Ertuğrul gemisinden ufak çıkartma gemilerine binerek taburlar halinde Kıbrıs adasına doğru çıkartma için hareketlendik o sırada kafamı yukarı kaldırdığımda Türkiye'nin elinde bu kadar çok helikopteri olduğuna inanmadım sanki sivrisinek gibi her tarafımızdan uçuyorlardı bizlerde yanlarımızdaki çıkartma gemileri ile birlikte son sürat adaya ilerliyorduk. O sırada yanımda Mustafa Yılmaz, Hüsnü Zeybek vardı yan gemilerdeki birlikte eğitim aldığımız askerlere el sallıyorduk. Kıbrıs'a 1-1,5 km kala çıkış yapacağımız bölge gelen istihbarat doğrultusunda değişti eğer ilk çıkartma yapacağımız konuma çıkartma yapsaydık ilk 4-5 dalga zayıt verirdik. Gelen istihbarat sayesinde ilk ateşle karşı karşıya kalmadan 1.-1,5 km adaya çıkıp konuşlandık, henüz gemiden inmeden yanımda bulunan bir askerin elindeki el radyosunda dönemin başbakanı sayın Bülent Ecevit'in “Hayırlı olsun, çıkartmamız başlamıştır” anonsunu duyduk. Sonrasında çıkartmaya başlarken ben sinir boşalması geçirdim ve gülmekten hareket edemez hale geldim. Yanımdaki arkadaşlarım sayesinde kendimi toparladım adaya başarılı bir şekilde çıktık. Adaya çıkıp Köprübaşına kadar ilerledik ve orda mevzileri kazıp yerleşmeye başladık, yaklaşık 1,5 saat sonra karşılıklı şiddetli çatışma başladı o sırada çıkartma yapmaya çalışan karacı birlikler yoğun çatışmadan dolayı adaya çıkmadı ve bizim tabur Köprübaşında kaldık. Öğleden sonra 4 civarında bu sefer Lapta Karava'ya kadar ilerledik. Yerleştikten sonra bize emir geldi 1. bölükten ben Nevzat Güler 2. bölükten Savaş Üsteğmen ve Remzi Astsubay ile birlikte ateşin durduğu dakikalarda adanın ilerleyen kısımları için keşif yapmamız gerektiğine dair, benim bölük komutanım “Ele geçirmediğimiz bölgeye takım komutanımı keşfe göndermem” dedi. Remzi Üsteğmen keşif için hareket ettikten 1 saat sonra bir çatışma başladı sabaha kadar sürdü bu çatışmada Remzi astsubay yaralandı. Ertesi sabah Lapta Karava bölgesinden ilerlemeye başladık bu sırada yolda havaya uçurulmuş tanklar ve otobüsler gördük. Bizim ellerimizde o dönem kimsede olamayan lav silahlarından vardı ve 1. Harekât bu şekilde tamamlanmış oldu. 1. harekatta bizim bölükten bölük komutanı yaralandı ve 8 askerimiz şehit oldu. 2. harekât başlaması ile amfibi taburu ile Beşparmak dağlarının yamaçlarından Arap köy'e kadar tarama görevindeydik. 2.harekât bittikten sonra Türkiye'nin vurucu timi olarak bizim 2. taburu Magosa'ya gönderdiler. Maraş'ta Paralimna köyünden İngilizlerin Dikelya üssüne kadar olan 3 km'lik alanın hakimiyeti bizdeydi ve 8 ay boyunca muhafaza ettik İngilizlerin üssü üzerinden sınırları genişletmek için harekete geçtiğimizde İngiliz askerlerinden “Sınırlarımızı ihlal ediyorsunuz, bunu kendi aramızda çözelim Londra ve Ankara'yı sınır işiyle meşgul etmeyelim” diye bir cevap alınca bizim yetkililerimiz ve İngiliz yetkilileri görüşme gerçekleştirdi ve biz kendi sınırlarımızı çekilme kararı aldık.

Soru- Ayşe tatile çıksın parolasını ne zaman öğrendiniz? Beşparmak dağlarının yamacındayken bize sadece hedefler bildirildi bizler parolayı daha sonradan basın organları üzerinden öğrendik.

Soru- Kocatepe Faciasını nasıl öğrendiniz? Bize çıkartma yapılacağına dair bilgilendirme geldi o sırada uçak bombardımanı duyduk sonradan öğrendik ki maalesef vurulan bizim gemimizmiş.

Soru – Harekâtın üzerinden 46 yıl geçti. Sizce harekât, genç nesillere yeterli aktarıldı mı? Belgeler vs. olsa da yeterince aktarılmıyor.

Soru- ABD hukuk dışı her harekâtını sinemaya uyarladı Türkiye hem hukuken hem de vicdanen haklı müdahalesini sinemaya yeterince uyarlamaması, romanlarının yazılmamasını nasıl değerlendirebiliriz? Kıbrıs unutturulmak mı isteniyor? Amerika dini ve ulusal

sembollerini kullanarak algı yaratarak toplumun dikkatini çekiyor ama bizim ülkemizde gerek medya gerek filmlerde gereken önem verilmiyor.

Soru- Devletten yeterli desteği aldığınızı düşünüyor musunuz? Yeteri kadar olmasa da bir destek görüyoruz.

Soru- Savaş sırasındaki hisleriniz neydi? Sadece cesaret.

Soru- Savaş sonrası psikolojiniz nasıl etkilendi? Arkadaşlarımın çoğunun psikolojisinde hasar bıraksa da yapım gereği güçleç bir insanımdır bu yüzden üzerimde fazla bir etki kalmadı.

Soru- Harekattan 46 yıl sonra Kıbrıs'ın durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz? 74 yılından sonra Kıbrıs adasına doğu Anadolu'dan göçler olmasından dolayı demografik yapısı bozuldu ve yerel Kıbrıs Türkler, İngilizler ile daha yakın ilişkiler kurdular.”

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk denizaşırı askerî harekât niteliğindeki Kıbrıs Barış Harekâtı'nın üzerinden 47 yıl geçmiştir. Harekattan sonra Türk- ABD ilişkilerinde de gerginlik meydana gelmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın akabindeki geçen süre zarfında adada kalıcı barış formülü uygulanamamıştır. Öncesinde Kıbrıs Türk Federe devleti yönetimi kurularak Türk varlığı güvenceye alınmıştır.

Türkiye'de gazi kavramı, son yirmi yılda İstiklal Savaşı ve Kore Savaşı gazilerinin terki hayat etmeleriyle Kıbrıs gazileri üzerine inşa edilmiştir. Kıbrıs ile ilgili sinema filmleri, belgesel programları ve muhtelif programların yeterince yapıp yapılmadığı sorusu, bu çalışmanın kapsamında olmamakla beraber, çalışma esnasında görülmüştür ki özellikle yeni kuşaklara bilgi aktarımında ve Kıbrıs konusundaki bilinci diri tutma noktasında yetersizdir. Kıbrıs gazilerine yönelik bir sözlü tarih çalışmasında elbette yüksek rütbeli subaylarla görüşme, yaş sınırından dolayı zorlukları beraberinde getirmektedir. Örneğin meslek hayatının yirminci yılında olan bir yarbay, 1974 senesindeki Kıbrıs Barış Harekâtına katıldığı esnada yaşı takriben 43, 44 olacaktır. 2021 senesi itibarıyla 87, 88 yaşında bir tanığın hafızasının gücü ve ifadelerinin belirginliği, sözlü tarih çalışmasındaki katkısı olumsuz etkilemesi muhtemeldir.

Çalışmada, öncelik harekâtın ilk yirmi dört saatlik panoramasının ortaya konulmasına gayret edilmiştir. Bilhassa İlkin Sungur'un aktarımları önemlidir. 20 Temmuz 1974 günü sabah saatlerinde, Kıbrıs'a çıkarma yapmak üzere yola koyulan konvoy, planlanan saatte çıkarmaya başlayamamıştır. Tatbikatlarda 800 metrelik bir alan üzerinde çalışmalar yapılmış, hazırlıklar bu minvalde yürütülmüştür. Fakat çıkarma günü, bu mümkün olmayarak harekât 80 metrelik ende gerçekleşmiş, bu da harekâtı tehlikeye atabilecek aksamaları beraberinde getirmiştir. İlkin Sungur, çıkarma esnasını, Nevzat Güler de harekâtın ilk üç gününü aktardığı söyleşilerden çıkarılan ortak görüş, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın yapılmasına neden olan şartların ve harekâtın koşullarının gelecek nesillere aktarımının yetersiz olduğudur.

KAYNAKÇA

Telif ve Tetkik Eserler

6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar – Belgeler Fahri Çoker Arşivi, Yay. Yön. Zafer Karaca, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

Agun, Hüseyin, *Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası 1950-1960*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1997.

Akın, Fatih, *Türkiye'de Azınlık Politikaları & 6 – 7 Eylül 1955 Olayları*, Kum Saati Yayınları,

İstanbul 2006.

Alasya, Halil Fikret, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Türk Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1977.

Aydın, Suavi ve Taşkın Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Bekarlar, Faruk, *Kıbrıs Sorununun Doğuşu Menderes Dönemi Türk Yunan İlişkileri*, Arayış Yayınları, İstanbul 2006.

Copeaux, Etienne ve Mauss-Copeaux, Claire, *Taksim! Bölünmüş Kıbrıs 1964-2005*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye Demokrasi Tarihi – 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara 2019.

Hill, George, *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

İsmail, Sabahattin ve Birinci, Ergin, *Atatürk Döneminde Türkiye – Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa 1989.

Keser, Ulvi, *Kıbrısta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006.

Kolutek, Mikail, "Kıbrıs Barış Harekatı'nın Artvin Gazetelerine Yansımaları Üzerine Bir Basın Kitiği", *Dr. Cezmi Karasu Armağanı: Ustaya Saygı*, Gazi Kitabevi, Ankara 2021, ss. 155-184.

Naskali, Emine Gürsoy, *6-7 Eylül Olayları Davası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Özcan, Gencer, "1974 Kıbrıs Bunalımı", *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

Sarı, Çağhan, "6-7 Eylül'ün Ezberi Sabri Yirmibeşoğlu", *İhtimal Dergisi*, Ekim 2016, S.5, s. 8-11.

Serter, Vehbi Zeki, *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

Sonyel, Salâhi R., *Gizli Belgelerle Kıbrıs Sorunu Kaygılı Yıllar (1974-1975)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

Şahin, Haluk, *Johnson Mektubu*, Gendaş Yayınları, İstanbul 2002.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, C.V, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002.

Mülakat

Kaynak Kişi: İlkin Sungur; 1945 doğumlu, Deniz Harp Okulu mezunu, Emekli Dnzc. Kıdemli Albay İstanbul Ataşehir'de ikamet etmekte, Görüşme Tarihi: 02.06.1998.

Kaynak Kişi: Nevzat Güler, 1950 doğumlu, Beylerbeyi Deniz Astsubay Okulu mezunu, Emekli Dnzc. Kıdemli Başçavuş, Muharip Gazi İstanbul Tuzla'da ikamet etmekte, Görüşme Tarihi: 02.02.2021.

EKLER

Ek-1: Emekli Kıdemli Başçavuş Nevzat Güler ile yapılan görüşmenin fotoğrafı.

Ek-2: Emekli Kıdemli Albay İlkin Sungur ile görüşmeye ait bir fotoğraf

